

NYELVI KÖNYVTÁR
PÉCSI TÁRSASÁG

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1984/2.

XVIII.

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Miklós Radnóti

SCR
ITT
OVER
RSOLA
A MO
RTE

Sierogwa

D'Uree Editrice

œ

1. Györe Imre: Avaron jár . . . , Végösszeg, Rákészülés egy versre (vers)
5. Tamás Menyhért: Esőrácsok (Regényrészlet Baranyi Ferenc bevezetőjével)
13. Baranyi Ferenc: Végzetes elkötelezettség (Emlékezés Radnóti Miklóstra)
16. Czigány György: Az éj filmjeiből, Öt kérdés (vers)
17. Hubay Miklós: Madách születésnapjára
21. Tandori Dezső: Az én költőim (vers)
22. Ardamica Ferenc: Rovarirtás (elbeszélés)

ABLAK

29. Szovjet népek költészetéből (Fodor Ákos, Körmendi Lajos, Szöllösi Zoltán, Hideg Antal, Buda Ferenc fordításai)

MÉRLEGEN

34. Kérdések és válaszok, Györe Imre: Idill és vége (Simor András)
36. Emlékezet és felelősség, Csanády János: Hátamon a történelem (Madár János)
38. A hiány jelvényei, Bari Károly: A némaság könyve (Hunya Márta)
40. A magunk támasztéka, Tamás Menyhért: Vigyázó madár (Pallagi Szabó Ferenc)

VALÓSÁGUNK

42. Kelemen Gábor: Ujj-jelek (riport)
47. Lakáspolitikánkról (Kerékgyártó T. István)
51. Laczkó Pál: Változatok a lakásörömről (szociográfiarészlet)

FIGYELO

54. Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről (Csongrády Béla)
57. Menyhárt László: Iparművészet – társadalom – jövő (tanulmány)

A címlapon az első olasz Radnóti-kötet (1964) címlapja. Borító: *Ennio Calabria* Fordítók: *Gianni Toti* és *Marinka Dalos*, 13. o.; Varga Imre: Radnóti (Salgótarján). A belső oldalakon *Földi Péter* festőművész, az idei tavaszi tárlat nagydíjasának műve láthatók. (Fotó: Buda László.)

Avaron jár...

Avaron jár a
holnap,
emlékezik
a mára,
gyökerek közt
botolgat,
kezét előre
tartva,
nekimegy egy
bokornak,
vér-pettyes lesz
az arca.

Végösszeg

... a mélységekből jön fel,
honnan nem jött még senki,
hová nem szállt le senki,
s már megnevezhetetlen,
akár a nedves falban
keringő víz, mely gombát
érlel a fal tövében,
az alvók homlokától
nem messze,
s nem kell hozzá
egy fél nap csak
s egy éjjel:
a vízcsepp benn marad
a láthatatlan részben,

részben és repedésben,
s egy másikon hanyatt dől
a fal, vele a többi,
a tető csak lecsusszan,
s a kémény áll meredten,
és nyílásán kiszökken
a rejtett víz a napra,
mocskos szökőkút, rajta
táncol a Nap s a Hold is,
akár a ping-pong-labda,
míg el nem fújja őket
a szél a porral együtt,
mikor

tegnap, ma, holnap,
a felhúzatlan vekker
nem csörög, s rézkakas se
ugrik a bodzafára,
hogy utolsót rikoltson,
vagy sikoltson,
száll a fejsze,
s még röptében lecsapja
fejét, vércsepp a csőrén,
taraján hangya mászkál,
távírányított kémhold
filmjén már rögzül mindez,
az elő- s utókornak,
attól függ, honnan nézzük,
nöhetne még az ember,
hogy lába földig érjen,
kétértelmű szavacskák
dögbogár és a fű közt,
az egyértelmű tények
még fedő alatt főnek,
de szaglanak, az orrát
befogva száll a varjú,
a meztelen csigának
nem épül csigaháza,

minden szó árulás lett,
valami más helyett van,
vagy volt, már múltidőben,
közelmúlt, régmúlt, mindegy,
árulás, persze másként,
hogy érdektelen félként
nézel a gyenge rügyre,
volt rügyek, volt virágok,
egyik csokrot az egyik
sírról másokra lopják,
egy csokor, s mind díszes lesz,
attól az egy csokortól,
egyhangúan zörögnek
a jambusok, a játék
karácsonyt vár, a padlás
sarkában angyalhaj csüng,
mellette angyalszárnyak,
s az angyal is, kötélén,
oldalra billent fejfel,
ki számol el felőle,
s kinek, túlélni szép lesz,
fagyöngy, sapkára tűzve,
csillag-mag minden szemben,
beledögleni még szebb.

Rákészülés egy versre

Kinck és mire jó ez
nincs reggel nincsen este
szakadatlanul ömlik
a világ százfelől és
százfelé ömlik vissza
parányi vízikagylók

tapadnak falevéltre
ki veszi őket észre
fűz-levél csónakuk
a vizet is min úsznak
az évgyűrűt amint épp
megjelenik a törzsön

egyszer és mindörökre
lemarhatatlan jelként
hét bő hét szűk esztendő
esős vagy száraz évek
a füvek ki se nőttek
a virág összezárta
kelyhét időközönként
hányszor hét év ki látta
nem lát valahol itt van
ultrába mártott spongyák
mosogatják az arcot
egyforma lesz mind végül
sütőtök kívül zöld és
belső sárga, ha dér jön
I.cptodaktylus rák, de
mi légsövünket rágja
más névre hallgat csakhogy
elég a szép szavakból
az okádás a sarkon
valóságosabb sokkal
egy fejszenyom az ujjon
örökre tanúsítja
hogy volt fa fejsze hozzá
s hozzá kéz is mi vágta
az utókornak készült
viaszablák csöpögnek
velük a betűk rajzok
a piacok az árak
az árusok húsz ujjal
s négy marékkal az erszény
százkarú Siva osztja
negyvenkilenc pár karját
a szegénykéek közt széjjel
levágott lábak futnak
nem fut utánuk senki

por csillámlik a porban
aranypor vízfenéken
a vadkacsák nem értik
mért érdekes ez meddig
a gondolat besüpped
olvadt aszfalt cipőjét
otthagya vetkezik csak
és hasonul az úthoz
szegélykő lesz még pár perc
ki lábujjára ejti
egykor sóhajt na végre
üres káposztáshordók
szagát hordja a szél de
példásan nevelt disznók
röfögnek benn az ólban
elpárolog a csepp és
sohase ér a földre
bár odakészül mindig
míg összeáll a felhő
megúszni ezt is azt is
van szó kilátás szombat
vasárnap élni is kell
nem kell csak megszokásból
proletárok is hol van
ki akár varjú lenne
hogy a kéményről nézze
nyakát tekerve hátra
s előre láthatár kell
várni akár egy szóra
szavakkal szíven-verve
beleköpní a porba
holnap is sistereg majd
közömbös tárgyak közt kik
túlélnek minden élőt
a kivételt kivéve

kavicsként vasbetonba
kevert magot parányi
reményt hogy mindig késő
de sose késő semmi
százfelől folyik ömlik
s százfelé folyik vissza

világ fa fejsze együtt
a végső harc a végső
nincs reggel nincsen este
kis csillag szívbe tűzve
fej láb tenyér és vércsepp

„A lelkekben zajló történelem pontos krónikása Tamás Menyhért, eszközei között éppúgy megtaláljuk a népköltészet legelevezenebbben ható hagyományait, mint a modern formanyelv legéletképesebb vívmányait.” Ezeket a sorokat tíz esztendővel ezelőtt írtam, amikor Tamás Menyhért első verseskötete megjelent.

Azóta öt könyve látott napvilágot: három verseskötet és két nagy sikerű regény. A harmadikkal most készült el, a Szépirodalmi Kiadó gondozásában jelenik meg ez is, mint az eddigiek.

Tamás Menyhért ahhoz a székely népcsoporthoz tartozik, amelynek „földönfutása” Bukovinától Tolna megyéig tartott a második világháború idején. Új regénye ezekből az időkől merítkezik. Laptársunk, a Kortárs, januári számában több fejezetét közölte Tamás Menyhért új művének. Egy fejezet nekünk is jutott belőle, örömmel adjuk közre. Ez a részlet az 1941. június 17-ről 18-ra virradó éjszakán játszódik Hadikfalván, nem sokkal azelőtt, hogy a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót.

B. F.

TAMÁS MENYHÉRT

ESŐRÁCSOK *

5.

Mintha... alábbhagyott volna az eső, fehérül a felhők futása, csendesül a tetőzet, a hasadékok sustorgása, nagyobbodik az ablak, világossága araszolva járja végig a dezkafalat, a szalmazigésű fekhelyeket, az összegyűrt katonapokrócokat, a szalmazítészű vászonsapkákat, a kioldódzó fejkendőket, az álmatlansággal küzdő szempillákat, az erőtlenedést felejtő mozdulatokat..., Balbina elunja világosságváró kuporgását, fölegyenesedik, lekapja a vászonsapkát, szembefordul az ablakkal, megrázza a fejét; hosszú, fekete haja világulásba szalazódik (Elég volt a sötétből, az ártó beszédből, a kígyókból, a gyermekijesztőkből, a vasfogú bábákból, a lovakat nyergelő fehér asszonyokból, a halotthívókból, a csergő kísértetekből, a fekete ördögökből, magamagát kísérti meg, aki elhiszi, hét ördög bújt a lelkünkbe, az imádkozás sem segít... , jöjj, világosság, seperd ki...), Hova cihelődsz, Balbina?, kérdi másodjára is ugyanazzal a kereső hangsúllyal Mózesné, Világosságnézőbe, feleli Balbina a napvárók örömeivel, Erősné szinte félálomban fogja be Balbina mozdulatát, szertefutó hajóról lánysága úszik a résnyi világosságba: („Ne fuss olyan sebesen, Regina”, „Érj utol”, „Érnélek...” „Milyen legény vagy, te?”, „Tudod, te jól, az egyik szemem hibádzik”, „Tudom, kinn maradt Taljánországban”, „Nem jószántamból hagytam ott”, „Én így is szeretlek”, „Így is?”, „Így is”, „Akkor a fene bánja”, „Meg az erőd”, „Az én eröm-e?”, „Nem is a Piavéba hullott kapitányodé”, „Akkor...”, „Akkor birkózz le, ha tudsz”, nézett rám a félszemével, úgy nézett, mintha azt kértem volna tőle, hogy

löntse le a mellékoltár Mária-szobrát, én nekiiramodtam a Szucsáva vizinek, csak pendely volt rajtam, azt is nyakamig emelte a víz, ő csak állt, állt a parton, nem tudta, meddig merészkedjen, nem baj, gondoltam, majd megtudod, ha fölbred a folyó, látomra sietősebb lesz a folyása, úgy is történt, utánam vetette magát, hol elmerült, hol magasba szökött a feje, de jött, s amikor utolért . . . , mint aki prés közé kerül, csak annyit tudtam mondani: „Mostantól erősségedé vagyok . . .), a világosságvárás, a szertefutó haj Mózesné is magával ragadja, várakozása szabadult várakozás: (Tiszta seb ez a gyermek s mégis . . . , leánykasága Salamon szőlőjéből való, akár a szőlő kinyílt virága, haja fonadék a királyt is magához kötné . . .), Hova szabadult a szíved, Balbina?, mozdul utána Bíró Erzsi, Nem tudom, Erzsi, csak azt érzem, nem akar bennem maradni, szeretné szabadját járni, megyek is mindjárt ki, úgy, ahogy odahaza, eső után mindig kikíváncsoztam a dombra, a fák, a virágok közé, eső után, amikor minden porszemét elveszti a levegő, kékké fényesedik az ég, zöldnél is zöldebbé a fák levele, esőcseppet gyöngyöztet a cickafark, a kakukkfű, sárgásan bókol az árnik, fürtözik az aranyvirág, telik meg virágzással Balbina, mint aki gyöngyajakra, pipitérre, jázminra, vadrózsára lel, magába feledkezően mosolyog, csakhogy még esik, se livadás, se rét, a fa halott fa; barakkdeszka állítja meg Balbina könnyülését, Erősné pillantása akárcsak Mózesnéé, együttérző pillantás, Balbina a hirtelen ébredés riadalmával fordítja fejét Erősnére, szomorú szem, kendő mögé rejtőző homlok, fölötte deszka, barakkdeszka, átázott deszka, az imént még héricset kereső keze eladak a levegőben, Az állomás megébredt-e már, könyököl fel Sebestyén Lajosné, Éled, ketten is serénykednek a mozdonyon, nyújtogatja a nyakát Balbina, Már attól féltem, hogy reggelre ez is továbbáll, mondja Sebestyén, hangját suttogóra fogja, így is megrándul a pókapárna, a rugdalózás gügyögő sírásban folytatódik, Sebestyén karjára veszi az alig egyeztetendő fiúcskát, arcát arcához érinti (Csittass, csittass, kicsikém, kicsi fiam, Márton, míg kezem van, oltalmazlak, míg erő van a karomban, mindentől megvédelek, nemcsak az Isten parancsolatjából, hanem még inkább az enyémből, szentüljön le a napom, ha még egyszer elengedem a kezeckédet, nem is tudom, hol volt az eszem, hol volt akkor az eszünk, amikor beleegyeztünk, hogy keresztapád magával vigyen, nem is tudom, hol volt, nem is a közelbe, Bukarestbe vitt volna, először egy héten egyszer jött, a zsebe tele volt pénzzel, ajándékkal, nem fértél a pókapárnába, annyi lejt dugdosott bele, tellett neki, gyermektelen volt, étermes kocsijaival tengernyit keresett, „Hogy jutottunk az úr eszébe?”, „A pap küldött ide”, „Éppen ebbe a szegénységbe?”, „Éppen, mert utoljára, itt volt gyermekáldás”, „Jól tudja az úr, de hát az úr nem magyar”, „S ha román vagyok?”, „Hallom a szavából . . .”, „Tehát nincs ellenére . . .”, „Az esperes úr?”, „Mondtam, ő küldött ide”, „. . . Az uram csak holnap jön haza, egyedül, ugye . . .”, „Holnap megint eljövök”, jött is, de már felcségestől, úgy járták körül a bölcsöckédet, mintha Isten adománya lettél volna . . . , „Hallod-e, Lajos, hogy mivel kerestem meg ma egy román úr?”, „Ugyan bizony, mivel?”, „Hogy örömet lenne a keresztkománk”, „Nekünk?”, „Nekünk, nekünk”, „S te mit mondtál neki?”, „Mit mondtam volna, várjon meg téged, holnap érkezel haza a deszkagyárból”, „Most mit tegyünk?”, „Tőlem kérdeed?”, „Kitől kérdejem, te vagy a gyermek anyja”, „És te, te kije vagy?”, „Kije, kije lennék, az apja, mint a többinek . . . , mit mondtál? ne rekeszd ki az eszemet, Emer, azt mondod, hogy szemet vetett rá a román?, még mielőtt jobban megnéztem volna, szemet vetett rá?”, „Csak a keresztvíz alá akarja tartani”, „Urat formáz, vagy embert?” nevette beleegyezését, nevetett, a nevetés felét nekem

szánta, a másikat neked, kicsi Márton, egyszer csak látom se az enyéből nem marad, se a tiédből, mint aki rosszat sejt, nem tudott egy helyben maradni...), Mit csinálsz, Emer?, halálra szorítod azt a gyermeket, érinti meg a karját Mózesné, Sebestyénéhez nem jut el a figyelmeztetés, keze kapkodóvá válik, vastag kendőjével átköti a pókapárnát. (Így ne, meg ne fázz, nehogy úgy járt, mint Boldizsárka, míg erő van a karomban, megvédelek...), „Megjött a keresztkománk, Lajos”, „Meg-e?”, „Nézz csak az ajtóra”, „Meg, ha ez a kalap őt takarja”, fogott megint kacagásba, a kalap beljebb került, Lajos kihúzta az asztal alá tolt széket, hellyel kínálta, majd hosszú köhécseléssel ő is leült, a köhécselésnél is hosszabban méregették egymást, „No, együtt megyünk-e a templomba, Sebestyén bácsi?”, „Együtt, ha egy sorba fér velünk”, toldották a szót, a végén már olyanformán, mintha régtől ismernék egymást, a szó mellé pálinka is került, Mártonka fejére keresztvíz, Mártont, a keresztkoma tiszteletére, Nicolaera hallgatott, megtoldottuk Miklóssal, ünnepeltünk téged, a keresztapádat, a keresztanyádat, ünnepeltük a komaságot, felejtettük a kezdeti izgalmakat, hogy komaságba keveredtünk, felejtettük, de más nem, a szomszédok erőst merkeltek ránk, szavuk megtelt nehezteléssel, Fazekas Bori fújta a leghangosabban: „Éppen most, negyven nyarán kellett komaságba esetek, most, amikor a legjobban nyuvaszgatnak?”, „Ez nem olyan román”, „Mind egyformák”, „Mi egyformák vagyunk-e?”, „Védjed, védjed”, „Ha gamat ember lenne, nem védeném”, „Bújj a seggelikába”, mondta, mondta, megállás nélkül, mondta ő, mondták a többiek, mert az ilyesminck hamar híre megy...), Emer megzavarodott, áll meg Sebestyénén Mózes Mária tekintete, a barakk elcsendesül, csend, halk ajtónyöszörgés, gyengéd, óvó pillantások, Sebestyén né teljesen elmerül Mártonka féltésében. (Először egy héten egyszer jött, aztán kétszer, a legvégén minden másnap, azzal se törődött, hogy az uram oda van dolgozni, „Erre jártam, gondoltam, benézek...”, s mivel egyre sűrűbben gondolta, attól féltem, hogy hírbe hoznak vele, az irigy szájnak elég a legkisebb fuvallat, végigfújja vele az utcát, az egész falut, félve a tudtára adtam, de ő csak legyintett, s tovább lesett téged, pókapárnástól megemelt, beszélt hozzád, az egyik szava román volt, a másik magyar, nem tudott betelni veled, ott kékléttél a selyem pókapárnában a magasban, a párna pántlikája úgy verdecsett, ahogy a madár megindul, felemelkedik, minden emelkedésedre a szívem is felröppent, az örömtől, hogy jutott volna eszembe, gondolatban már megszobb jár, „Úgy megszerettem, mintha édes gyermekem lenne”, „Én meg úgy szeretem, mint az édes gyermekemet”, „Mint a többit?”, „Mint a többit”, „Lajos komám is így érez?”, „Talán még erősebben”, kezdett puhatolózni nálam, majd apádnál egész októberig, s akkor az egyik vasárnap, előhozakodott a kívánsággal..., azt hittem helyet cserélek a gerendára akasztott lámpással..., attól a minutától apád se lelta a helyét, nekem kicsordult a könnyem, ő is gyöngének mutatkozott, Nicolae sietősen mondta a magáét, hogy hát miképpen gondolja, csak nevelésre vinne el, sűrűn visszahozna, náluk épségesebben tudnál nevelődni, orvos vigyázna minden lélegzésedre, tanulttá finomít, meg, hogy nekünk is könnyebb lenne, elég küzdésnek a többi gyermek, az őt nagyobb... hallgattam, sírtam, apád hallgatott, megberetvált arca árnyékot vetett, vártam, hogy tagadólag mozduljon a feje, de nem mozdult, haragot se gyűjtött, nagy sokára csak annyit mondott: „Most semmiképpen”, a következő vasárnap: „Meg kell beszélni”, október végén: „Majd legközelebb”, november első vasárnapján, „Jövő vasárnap...”), Emer, ha, szólítja meg Erősné, Sebestyén né Regina arcába néz, szemén látszik, gondolatban továbbra is távol marad, Boldizsárka nyöszörgését se veszi észre: („Odaadtad neki a gyerme-

ket, Lajos?”, „Hogy adtam volna?”, „Hát nem azt mondtad: jövő vasárnap”, „Azt mondtam”, „Akkor mégiscsak odaadtad”, „Odaadtam, s mégse adtam”, „Ne rekeszd ki az eszemet, Lajos”, „Nem te mesélted a szegény ember esetét a halállal?”, „Mi köze annak a mesének Mártonkához?”, „Az, hogy addig mondogatom neki a majdot, meg a holnapot, míg...” ténylegesen addig mondogatta, de a halogatáshoz a halál is kellett, a novemberi földrengés keresztapádat maga alá temette... apádat azóta is öli szomorúság, elég, ha csak...), Ne jussak ki ebből a veremből, ha Emert nem érte utol a bomlás, vizslatja tovább Mózes Mári, a barakk megtelik vizslatással, csend, fullasztó csend, Erősné szúrósan néz, Csiki Antalné megrendülten pillog, Szócs Bálintné enyhe kárörvendéssel fészkelődik, Győrfi Balbina riadtan kuporodik vissza a szalmára, Forrai Brigitta a vászonsapkával vesződik, Bíró Erzsi felve lélegzik, Sebestyénné szájmozgása apró rezdülésekbe csitul, karja még mindig nem lazít a pókapárna szorításán, Gü... gö... gü... gö, nyöszörgi Mártonka, a föléje hajoló száj elveszett mondatát keresi. (Édes Istenem! Te, aki bőkezű voltál áldásban, szívem mélyéből könyörgök Hozzád, könyörgök Mártonkáért, gyermekeimért, áldd meg őket és töltsd el őket mindenható kegyelmeddel, világoítsd meg értelmüket, hogy parancsod szerint az erény útjait járják, s nekem is juttass kegyelmedből, hogy ezentúl odaadobban nevelhessem őket és jó példával járassak előttük...), Ki elől dugdosod a gyermeket, Emer?, a román keresztkoma elől?, kérdi még mindig kárörvendéssel Szócs Bálintné, Sebestyénné ajkába harap, Törődj a magad dolgával, Bori!, mondja hirtelen haraggal, csend, cihelőző mozgás, csend, A magamé nem kíván törődést, nevet Szócsné Sebestyénné arcába, Nem, mert törődik vele más, veti közbe Mózesné, Ki nem törődik?, vékonyul el Szócsné hangja, Eredj te, sápadék, próbálja elnémítani Erősné a lármába emelkedő asszonyt, csend, kihevült arcok, csend, Szócsné merkelő pillantásokba fogja az egész barakkot, láthatóan forgat valamit a fejében, Essél nekem, Mári, te is, Regina, tegnap még tele voltatok alázattal, ha kérem, egy tál faszujkáért a kezemet is megcsókoljátok..., Csókolta volna az a féleszű urad, vágja közbe Erősné, csend, pisszenést se hallató csend, majd fölmorajlik a barakkmély, Sebestyénné elgyötört arccal hallgatja a pártfogó nemtetszést, bánkódását az sem enyhíti, hogy mindenki az ő pártján áll. (Bori, Bori, mivé lettél, gyermeklányságodban, lányságodban mennyire más voltál, sose gondoltam rólad, hogy idáig változik a természeted, bármilyen játékot játszottunk, szívestől benne voltál, még akkor is, ha a tapasztaltabbak jóhiszeműségedre játszottak, „Álljunk kenyérre”, kezdték veled a csomagbontást, s te úgy bontottad ki a tarisznját, mintha az övékét is te hoztad volna magaddal, „Együk meg a tiédet”, született meg az előre kitervelt javallat, s te abban a helyben oldogattad a kistakargatót, „Itt van, egyétek”, kínáltad körbe a vajas kenyeret, ötig se jutottál az osztásban, morzsányi se maradt belőle, örültél, hogy adhattál, annyira örültél, éhségedről is megfeledektél, szívességedet senki sem felejtette el, már az első farsangodon kérőd volt, anyád nem adott, a másodikon apád tiltotta el a neked tetszőt, a harmadiknál te kértél haladékat, a negyedikre már jegyesként érkeztél, apád s anyád akarata szerint, a másod-unokatestvér jegyeseként, hogy együtt maradjon a vagyon..., ettől keseredtél meg, vagy mástól, ki tudja, annyi szent, lelket cseréltél... mind így jár, aki nem a farsangon kel el, állhatnék én is a mondás sodrába, de nem állok, mert nekem se a farsang kerített párt, Lajost a nagyon egyedülvaló ember kétségbeesésével a háború hozta utamba, harc, fogság s megint harc után kereste a páros boldogulást, ahogy ismerlek, te is kerested, társulásokban te látszol a kardnak, csakhogy kardoskodásod

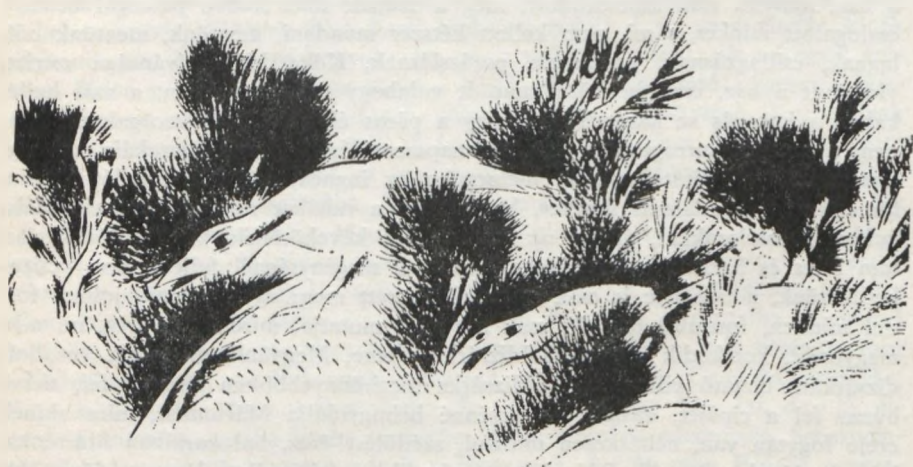
egyre csorbultabban suhog, arra se marad eröm, hogy megállítsam . . . , az uradnak is látni kellett volna, hogy a fejedbe ültetik s nem a szivedbe, szolgálonak kerül melléd, akárcsak a többi szolga, s ha már a parancs megfordította szerepét, szeretet híján ne is várjon mást, csak amit megérdemel, parancsolatot . . .), csend, ajtónyöszörgés, csend, az ablak tovább mélyíti világosságát, a lassú derengéstől színt kap a barakkfal, a szalma, a szürke ruházat, Sebestyén né gyűrött kendője, arca, Mártonka kék pókapárnája, Szöcsné rápillant, a pókapárna kéksége lemossa homlokáról a haragosult foltokat, elakasztja fulánkosságát, a derengés szemlátomást erősödik, a feszülés perceit is kikezdi, Sebestyén né meglepi a gyors változás, úgy érzi: Borival megint kenyérrre álló játszótársak, Tudod-e, Bori, mi jutott eszembe?, fogja el az emlekezés, Tudom, feleli, Szöcsné ellágyult hangon, Sebestyén nének ismerős ez az ellágyulás, mégis meglepi, elszokott tőle, azt is tudja, hogy minutányi rezdület benne, szeme hamarost fagyos lesz, ellenséges érzület torzítja el az arcát. (Bori, Bori, rajtad már az Isten se tudna segíteni, szállj magadba egy kicsit, lásd be, hogy igaztalan haraguvad, mi lenne, ha mindenki örökös haraguvadban élne, még több vért látna a világ, Lajos parancsolata szerint hátat kellene fordítsak neked, neked s mindenkinek, aki szüntelen csak a maga dolgával hozakodik elő, a saját vétkében akarja megferesztetni a másikat, nélküled is elég bajunk van, lásd be, hogy a te gondodnál nagyobb is van, a nagy gond mellett még nagyobb, közte a mi gondunk, a schova érkezőké, akármiképpen nézzük, kilököttésgből is kilökött nép vagyunk . . .), Ha már megvirradt, ne hagyjuk köszöntés nélkül a napot, mondja csendűzésül Mózesné, Balbina, most rajtad a sor, biztatja Balbinát Erősné, Balbina elgondolkozik, ablakra emeli a fejét: De szeretnék tölgyfa lenni erdőben, Ha valaki tüzet tenne belőlem, Mert a tölgyfa kék lánggal ég, füst nélkül, Az én szívem soha nincs bánat nélkül, ejti le a dallam végét, lélegzetnyi szünetet tart: Volt énnékem édesanyám, de már nincs, Mert elvitte a tavaszi nagy árvíz, Három éve, mióta mind halászom, Könnyeimtől még a vizet se látom, Kihalásztam édesanyám kendőjét, zöld selyemmel varrattam a nevét, Közepébe búbanatot varrattam, Édesanyám, jaj, de árván maradtam!, éneklő hunyt szemmel Balbina, Sebestyén né egész testében meg-rázkódik, közről szól az ének, fonás, orsópörgetés közben gyakran élesztgette a kék lángú tölgyet. (De szeretnék tölgyfa lenni erdőben, Hogy a rózsám tüzet tenne belőlem, Mert a tölgyfa kék lánggal ég, füst nélkül, Az én szívem soha nincs bánat nélkül. . . énekeltem lelküetem szerint, nincs szebb, mint belefelejtkezni az éneklésbe, ha boldogság ér, azért ha családkozás, azért, a távollevést közelíti, az egyedülvalót párosítja, a gyermekdajkaságot zsendülésbe emeli, mivel dajkaságban volt a legtöbb részem, kezdtem s végeztem a dalt, akkor is, ha szomorúság ölt, akkor is, ha Lajos távollevését kívántam közel, különösen, amikor takaratlan volt az ég, a csillagok ablakomig ereszkedtek, testem parázslásukkal parázslott, vérem áramlóbbá vált . . . , „Mikor hagyod ott a deszkagyárat, Lajos?“, „Hagynám, ha nem kellene a pénz, ha . . .“, „Azt mondtad, ha megépül a ház . . .“, „A ház megépült, Lőrincével s Boldizsárkával többen lettünk“, a bőrére gondoltam, erős karjára, egyre kínzóbb, nyilallóbb vágy kerített hatalmába, égesemből Boldizsárka sírása rántott ki, szegényke sokat sírt, két esztendeig fájlalta a hasát, s míg ringattam, eszembe jutott a reggel, hogy a fájós hasnak is étek kell, s hogy minél több jusson, nem ismersz se messzeséget, se fáradságot, most is ott fekszel a hideg, köhögtes barakkban, a vacogtató szalmán, deszkán, én a gyullasztó párnák közt, a test panaszát panaszolom, vágyakozásom igaztalan, igaztalan, mert megfeledekzik a szenvedéséről, nem osztozik szenvedésedben, s míg ezeket gondoltam, le-

léptem az ágyról, kioldottam a pendelyemet, csórén végigfeküdtem a hideg, tapaszott földön, érzem, amit Lajos érez, szenvedjek, ahogy Lajos szenved...), Emer, te mikor énekeltél utoljára?, kérdi biztató kacintással Csiki Antalné, Én-e?, fordul oldalt Sebestyénné, mintha csillagnézésből érkezne vissza a tekintete, hunyorog, Úgy egy esztendeje, futja be szemráncait a tovább-nagyobbodó világosság, Nem adódott rá alkalom?, veszi át a kérdezősködést Balbina, Alkalom még csak adódott volna, lelkem nem állt rá, mondja rekedtséggel, A keservesekre se?, kérdezősködik tovább Balbina, Mióta menésre állt a lábunk, arra se, elget hajtott minket a sors, hogy következő hajtását ünneppel várjam, különösen a pokollá gyúlt világban, apámtól, míg élt, porában is áldott legyen, mást se hallottam: a hazuról idegenbe szakadót nem a sors bezeti, hanem a vére, s most, hogy minden a feje tetejére állt, a hazuról szakasztják le rólunk, a szívünkről, azt se tudjuk, hogy az idegenné tettésből megint idegenbe vetődünk-e, vagy pártolósos ég alá, vagy végképp kiszáradunk a világból..., keserüljön még keserűbbre a nyelvem, semmint az átkozódók nyelvén tépdessem az ingemet, szitokkal nehezítsem álomtalan utunkat, álomtalan vagy éber álommal, megszusszantunk az éjszaka, szembe tudtunk, szembe mertünk nézni sötétségével, vízözönös esőzésével, júniust felejtő hidegével, szembenéztünk, mert örökös szembenézésre rendelt minket az Isten, örökös szembenézésre és szédülésre, szédültünk akkor is, ha a földet néztük s még inkább, ha magasba tartottuk a fejünket, ezért esik mindinkább horgadása a fejünk, a fejem, bizonytalanodik el a szavak torlódásában, lenéz a szalmára, Mártonkára, körbepillant: értetlen szemek, pillogások, egyedül Balbina kísérte el a szavak torlódásáig, többre nem is várt, Mózes Mária, akivel valaha is szót értett, fáradt, eddig keményen tartotta magát, Erős Regina Orbánkával foglalatoskodik, Orbánka, hálóingét összefogva szökdel a szalmán, az éjszakai levetségnek, lázgyanús forróságnak semmi nyoma, akárhogy halasztódott a reggel, megérkezett, a cihelő-Jés hangos készülődéssé erősödik, zibogássá, a gyerekek levegőbe hajigálják a tetűfedőjüket, kivágódik a barakkajtó, négyen kifutnak, ketten vissza, Kergetőznck, Mária néni, dalolhatnékom van, sugárik fel Biró Erzsi, Ha dalolhatnékod van, ne rekeszd magadba, adja beleegyezését Mózesné, Biró Erzsi fájdtóan zengi: Árva az a madár, kinek párja nincsen, Én is árva vagyok: Jaj, mert nekem sincsen!, Sír az egyik szemem, Sírjon a másik is: Sírjon mind a kettő, Mint a záporosól, Cserefát égettem, Paraszt rengettem; Cserefának füstje kihozta a könnyem!, A nyárfának lángja, elvette szívemet; A nyírfának lángja elvette színemet, hajlik fiatal teste a dallam után, Szépen vitted az éneket, Erzsi, dicséri Mózesné, Ki tud vidámbat?, keresi a vidámkodást, Én, jelentkezik készséggel Csiki Antalné: Ne búsuljon senki menyecskeje, Hogy az ura nemigen szépecske!, Ha meghal is meg ne haljon érte, Mást hoz neki a tavaszi fecske, Nekem olyan emberecske kéne, Aki nekem recefátyolt venne, Egyszer-kétszer jól megveregesse, úgy belőlem friss menyecske lenne..., ér közelebb hozzájuk a reggelbe merítkező hangulat, az átellenes sarokban hangos kacagás tör, valami más hozhatta meg a kedvüket, Anya, ma is kapunk kolbászt?, csimpaszkodik Orbánka Erősnébe, Kapunk, biztosan adnak a tiszt urak, És tejet?. Tejet is, Jaj, de jó, éljenek a katonák, ugrálja körbe Orbánka fáradt-mosolyú édesanyját, Sebestyénné szíve összeszorul, biztosan adnak a tiszt urak, fut át rajta Erősné nyugtatása. (Ma még adnak, holnap ki ad? másutt se nyakig tejfel, az adomány előbb-utóbb alamizsnává fogyatkozik, s akkor mit mondunk csipekdedő gyerme-

keinknek?, nem mintha eddig jól ment volna a sorunk, éppen csak éltünk, de a magunkéból éltünk, szemünk-szánk nem kívánt többet, mint amennyink volt, a nyomorúság néhanap meg-megszorított, egészen sose tudott befogni, megesett, hogy egy-egy hónapra oda kellett adjam valamelyik nagyobbacska gyermeket szolgálni s ha nem volt, ahová elszegődjenek, kicsaptam őket az erdőre gombászni, a Szucsávára halat fogni..., ezután hova csapom ki őket?..), Készülj, Emer, mindjárt osztják az ételmet, hajtogatja össze a szürke pokrócot Mózesné, Nekem jó a sor vége is, vonja meg a vállát Sebestyénné, mint-ha csendesedésre várna, igazít a szalma derékaljon, s visszadől Mártonka mellé. („Készülj, Emer!”, „Hova, míg nem tudjuk, hányadán állunk...”, „Ahová a nekibuzdulás vezet”, „Te tudod, Lajos”, „Készülj, Emer, készülj, Lajos, készülj, Ferenc, készülj, Gáspár, készülj, Lőrinc, készülj, Erzsi, készülj, Boldizsárka, te is Mártonka, nem baj, hogy híján vagy az esztendőnek, készülj, ha mást nem, segíts sírni..., milyen élet, élet-e egyáltalán, amelyik két szó közt is megfér, várj és készülj..., várj, míg Bori kinövi a cipőjét, várj, míg Szabina szedéses ingét fel tudod venni, várj, míg nagyobbacska leszel, várj, míg Bori férjhez megy, várj, míg Lajos haza nem jön a háborúból, várj az első gyermekáldásra, várj a másodikra, a harmadikra, a negyedikre, az ötödikre, a hatodikra, a hetedikre, a nyolcadikra, várj Mártonkára, a kilencedikre, várj, míg Lajos megérkezik a deszkagyárból, várj, míg összegyűl a házhelyre, házra-való pénz, várj, míg résziben dolgozhatsz, várj, míg a magadéban, várj, míg gúnyát vált fölötted az ég..., várj s készülj, készülj a templomba, készülj az iskolába, készülj legeltetni, készülj szolgálni, készülj anyád halálára, készülj apádéra, készülj a lakodalmadra, készülj az első ágybontásra, első gyermeked, Apolló elvesztésére, készülj örökös VÁRJaidra, készülj a legutolsó KÉSZÜLJig..., a többi szó e két szó uralmát szenvedte, hiába énekelt bennem a szerelcm, az se volt, ahol megbújjunk, Lajos anyjától annyit sem remélhetünk, mint egy idegentől, apám s anyám Lajosról nem akart hallani, a nincs Kóka Mári, áldott védőnő kisasszony, talán bizony máig se kelünk össze, Kóka Mári, ránk nézett, s abban a minutában megesett rajtunk a szíve, „Gyertek, megfértek nálam, fizetség se kell, csak gyertek, hátha felvidul tőletek ez a ház, annyira rám szomorodott, még a szúnak sincs kedve percegni benne”, csalogatott minket, s mi, nem kellett kétszer mondani, mentünk, mentünk csillagnak, csillagzásnak, paráznak, parázlásnak, Kóka Mári kívánsága szerint, vidámult a ház, csak bennünk maradt valahogy felére az öröm, a más hajlékában a kacagás se kacagás, nemhogy a páros élet, és hiába szorgalmult bennem a munka, surrogattam orsómat napszentüléstől késő éjszakáig, csattogattam az osztovátát; szőttem méterszám az ingnek, lepedőnek való vásznat, hímezttem a lakodalmas ingeket, hasogattam a ruhákat rongyszőnyegnek, hiába keltem a madarakkal, álltam az aratók közé kévekötnök, kévehordónak, jártam feles és harmados terebúzakapálásba, a szegénységnél feljebb nem csipekedhettünk, a reménye is csak sajdulni keresett meg; egyszer majd jobbra fordul minden, fordulni fordult, csak azt nem mutatja, mire...), Anya, mi nem megyünk?, kerekedik nagyra Boldizsárka szeme, Megyünk, megyünk, vet Boldizsárkára biztató pillantást, Boldizsárka megkönnyebbülten lélegzik fel, sietve húzza fel a cipőjét, azalatt Sebestyénné bebugyolálja Mártonkát, mint akinek ereje fogytán van, nehézkesen mozdul, szédülést érez, bal karjában Mártonka, jobb karjával a barakk falának támaszkodik, a fal mellett lépeget előre, Hát te?, áll meg a kályha mellett kuporgó, csupa árnyékarcú asszony előtt, az asszony felnéz, a fekete kendő árnyékában kisírt szempár vöröslik, Most ismer-

lek meg, Vilma, mondja Sebestyénne Sándor Vilma fájdalmához csendesülő hangon. (Szegény Vilma, neked aztán kijutott; a gyászos út mellé külön gyász, itt kellett hagynod, eltemetned anyádat... valamikor milyen szép, erős asszony volt, ki hitte volna, hogy huszonné esztendősen ágynak esik s többet ki sem kel belőle, mennyit könyörgött: „Hagyjatok itt, itt akarok meghalni... , ágyastól induljak neki a világnak?, nem és nem...”, az utolsó állomásig, Florenig bírta... csak nagy ügyel-bajjal sikerült átlolni a határon...), Isten nyugasztalja, mondja, mintha imát mormolna Sebestyénne, Nyugasztalja, ha már jel nélkül hagyja, néz mozdulatlanul Sándor Vilma, csend, kiürült barakk, csend, Kereszt se jutott neki?, ráncolja össze a homlokát Sebestyénne, Sándor Vilma sokáig hallgat, majd sovány arcát megemeli; Két bot, két összekötözött bot, mint apámnak Galíciában..., futtában készült a gödörásás, futtában a temetés, erősen sötétedett, ha az a katonaeMBER s az állomásvezető nem üti olyan haraggal az előljáróság asztalát, tovább kellett volna vinnünk anyámat, mondja remegő hangon, Sebestyénne bénultan áll, Hova tovább, valamelyik árokmartig?, gyűjti fájdalmát; Hát még porainkban sem könnyít sorunkon az Isten?

*Részlet a szerző új regényéből

VÉGZETES ELKÖTELEZETTSÉG

„Az idő rabságában élni... harcot jelent. Ennek a harcnak vállalása ez a könyv, s ez a vállálás nemcsak lélekalkat kérdése, hanem az elhatározásé is, jobban mondva, az emberi vagy az írói lelkiismereté.”

Radnóti Miklós ezeket a sorokat barátjának, Bálint Györgynek egyik publicisztikai kötetéről írta. Am ez a vélekedés Radnóti saját hitvallása is egyben.

A költő elkötelezettségét megannyi lemérhető és rajtakaphatatlán összetevő határozza meg: a milió, amelyben nevelkedett, azaz: az osztályhelyzet, a napenkénti – legtöbbször jelentéktelennek látszó – benyomások természete, olvasmányélmények, tananyag, közszellem – és így tovább. Ezek határolják be az indulatok irányát.

Mert vers mindig indulatból születik: feneketlen dübből, túláradó örömből, mélységes elkeseredettségből vagy lefojtott indulatok feszítette töprengő nyugalomból – de ceruzarágó egykedvűségből sohasem. Ezeknek az indulatoknak az iránya viszont a költő egyéni sorsától, meghatározó körülményeitől függ, azok szabják meg sejtékbe, génekbe maródott parancsaikkal, hogy kikre legyen dübös és kikért, kik miatt keseredjen el, és kiknek az érdekében töprengjen órák hosszú során át a lefojtott indulatok álmatlan éjszakáin.

Ezen spontán ösztönök indulatos művészi lecsapódásai a kezdő költő hovartartozását akarva-akaratlanul jelzik az indulás időszakában, de korántsem szavatolják egy teljes életmű egyértelműségét. Láttunk már szegényparaszti származású fiatal lírikust igaz lázadóból a fasizmus szócsövénévé silányodni, ugyanakkor olyan költő sem ritka az irodalomtörténetben, aki az uralkodó körök dölyfös magasságából „süllyedt le” – ő, felszárnyaló süllyedés ez! – a történelemformáló tömegek közé és lett szószólójuk. Akkor fogalmazódik meg egy költő ars poeticája, akkor válik népe lelkiismeretévé, amikor tudatosan felméri, rendezi és csatasorba állítja spontán alapindulatait. Amikor nemcsak a szíve elkötelezett, hanem már az esze, az értelme is. Amikor öröklött elemi indulatainak terelési irányát vállalt útirányává nemesíti.

Radnóti huszonhárom éves korában a következőket írta:

„Tanitok
és vallom a harcot is!
Költő is vagyok,
meg proletár.”

Proletár – ő? Hisz még küllemére nézve is a legintellektuálisabb alkatúak közé tartozott! Törekeny volt és szenzibilis, egyetlen olyan vonás sem volt az arcán, amely a proletármarkánságot idézte volna. Mégis proletár volt, mert emberi lelkiismerete és lelkiismerete szerint tudatosan kikovácsolt indulatai arra képtették, hogy az elnyomottak, az üldözöttek szemszögéből szemlélje és elemesse a világot. Tisztességes költő nem is tehetett egyebet abban a korban, amelyben „az ember úgy elaljasult, hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra”. Teljesen fölösleges meditatálni azon, hogy vált volna-e belőle halbatatlan klasszikus, ha tragikusra fordult egyéni sorsa nem „hozza ki” lelkéből élete

utolsó napjaiban a nagy verseket. Fölösleges, mert az ő sorsának szükségképpen így kellett alakulnia, nem volt más út. „A fasizmus korában Radnóti sorsa tipikus sors, minden ártatlan, tiszta, nemes eszményeket őrző és képviselő ember sorsának jelképe. Azé az emberé, aki áldozat lesz, mert csak az lehet ebben a jelenben, és majd példa a jövőben, mert lesz jövő” – írja a batkötetes irodalomtörténetben Imre Katalin.

A végső pillanatig tudósított az iszonyat korából. Gyakran „araszolgtván a papíron”, egészen az abdai tömegsírig.

Ha rá gondolok, mindig felpaprikáz némely jelenlegi pályatársam nyafogása, miszerint nem tökéletesek nálunk az alkotói körülmények, mivel nincs elég idő és megfelelő hely a versíráshoz.

Radnóti a férges barakkban is verset írt, rövid éjszakai pihenését kurtítván meg, mert mi sem volt természetesebb neki, mint az, hogy a legembertelenebb körülmények között is emberi szót hallasson.

Mert költő volt, igen! Nekem elsősorban e t t ő l volt költő.

BARANYI FERENC

Kiálthat-é a végtelen előtt,
ha véges útja véget ért;
a hontalan vagy láncon élő
kiálthat-é az életért?

(Radnóti Miklós: Csütörtök)

Face a l'infini est-ce qu'il crie
quand de la route enfin il sort?
Qui vit enchainé et sans patrie
peut-il crier pour la vie encore?

(Franciára fordította Jean Follain)

Poteva gridare davanti all'infinito
se la sua strada, finita, finiva?
Chi e senza patria o vive in catene,
puo continuare a gridare tutta la sua vita?

(Olaszra fordította Gianni Toti és Marinka Dallos)

¿Puede gritar, clamar al infinito
cuando ante é ya no hay ningun camino?
El sin patria, el eterno proscrito,
¿para qué va a seguir viviendo?

(Spanyolra fordította José Luis Cano)

Or complain before an endless life
That their ended life has an end?
Is it likely one so chained,
So displaced, can cry Life?

(Angolra fordította Keith Botsford)

Az éj filmjeiből

Meginttévén álmában József
eltérül Názáret felé.
Titok: talán Isten üzen vele . . .
Hisz álom vezet napkeleti bölcseket.

Város: csordultig látvány.
Maguktól, pontos részletek.
A koplát hűvös könyöke.
Medencék fala, mozivászon.
Amott a kert, a ház. Egy erdő.
Kihajló test – se én, se te –
az ablakon:
statisztának fogad az álom,
s feledve létemet
mint barmát pásztor, terel
– törvénytelen teremtő –
elmém édes művészete.
Csak ámulok, hogy nem csodálkozom.
Finom motor zubog: miért ne
hajtanám
fejem a kóbor oroslán szívére –

kutyányi állat ez, vidám
a város címerében. Virágözön
a lányok nevetése
és hetyke is, akár a lejtős háztetők.
Fala? Cserép? Piros, vagy szürke?
Látom, színekhez nincs közöm.
Szólít s futtában átölel:
sosemlátottra ismerek –
cukorka ízű lihegését
– már nincs itt – mégis hallgatom.
Pajtásaként fogom kíváncsi kezeit.
Gyereklány?! Szent Teréz?!
Két biztató hidacskaként a felnőtt ív:
nyugodt szemöldöke. Elfordul.

Elfelejt.

Mezitlen háta van. Kapu a háta és
keze-kilincse sárgaréz.

Szemét ez csak, az emlék szennyvize?
Megkívánt erőszak: titkolva méz?
Fény-ürülék: tündér salak csupán?

Öt kérdés

Hogy együtt leszünk a Paradicsomban?
A színpadi fák szélcsöndjét feledve?
A szájhoz kapott kéz rémületét is?
S végre: hogy mi az emberi méltóság?

Hogy bármely élet mindünkével ér
fel?

Madách születésnapjára*

Januárban született, a *Janus istenről* elnevezett hónapban. Janus az, aki hátra és előre egyaránt tekint. A múltba és a jövőbe. Így mutatja január hónapot egy márványszobor is a pármái dóm keresztelő kápolnájában. A tizenkét hónap között az elsőt.

Nem kell Keplerhez folyamodnunk horoszkópért: Madáchnak a művére is, a Tragédiára, mennyire jellemző ez a Janus-arcú, hátra és előre tekintés az időben; hátra, azaz vissza a kezdetekig és előre ama eszkimó-szinbeli, oly kisszerű, oly kevéssé látványos apokalipszisig –, amelyben felismerhetünk egy testünkre szabott világvéget, arra az esetre, ha beválik Lucifer szava az ökológiailag tönkretett földgolyóról: „a tudomány nem győzött végzetén”. És ha nem győz, azért nem győz, mert nem is akar győzni: mással van elfoglalva: hidrogén-, neutron-, vagy kémiai fegyverek előkészítésével. (Minden emberiségnek olyan világvége van, amilyet megérdemel.)

Nem csak a madáchi műre jellemző az, hogy egyszerre tekint a történelem elmúlt korszakai és a jövő esélyei felé. Ránk is jellemző ez, akik itt most Madách születésnapjára összegyűltünk. Ennek a mai ünnepségnek is megvan a maga Janus-arcúsága.

Egy ünnepi esztendőre tekinthetünk vissza – egy olyan Madách-évre, amelyik *csak itt Nógrádban volt programszerű*. Ámde az ország közvéleménye olyan rendkívüli figyelemmel kísérte a Tragédia bemutatásának szeptemberi centenáriumát, hogy ez az érdeklődés a nagy ünnepek fényeit gyújtotta föl *országosan is*, Madách köré.

Nemcsak Szegeden a Dóm téren, immár hagyományszerűen, nemcsak a Nemzeti Színházban – ahol már megszoktuk, hogy hol ellankad, hol erőre kap a Tragédia interpretálásának kedve – került bemutatásra Madách nagy műve, hanem egy most alakuló új színház is, a zalaegerszegi, nyitódarabjául *Az ember tragédiáját* tűzte ki, példát adva nagy múltú színházaknak is, bátor, új, korszerű értelmezésre. S tudjuk, hogy már a miskolci Nemzeti Színház is készül a maga Tragédia-értelmezésére.

Új Madách-értelmezések nemcsak rendezésben, hanem kritikában, elemzésben is jelentkeztek – talán elég, ha András László kiváló könyvére utalok (*A Madách-rejtély*) –, de jelentkeztek a korunkban egyre úttörőbb szerepre jutó vizuális képzőművészeti kultúrában is. Ezért tartom különleges jelentőségűnek a 13. salgótarjáni tavaszi tárlatot, amelynek gazdag kiállítási anyagában sok kiváló magyar képzőművész fordította le a Tragédia gondolatait mai ízlésünk formanyelvére – és tágította ezzel a modern művészet kifejezési határait...

A Tragédiával első ismerkedésre az alkalmat nekem egy régi illusztrált kiadásban Zichy Mihály rajzainak reprodukciói adták – amikor még olvasni sem tudtam. Ezek a Zichy-rajzok segítettek később ésszel felérni a szöveget. Hisz' a párizsi szín feledhetetlen nyaktilóját megint látom, amikor olvasom, hogy „Bakó ügyes légy, óriást vesztesz el”, mint ahogy fe-

ledhetetlen az utolsó Zichy-képen Ádám kiállása a sziklán: „egy ugrás, mint utolsó felvonás...”. Nem is beszélve az egyiptomi szín szép, pucér odaliszkjáról, aki megvesztegetően illusztrálta azt a madáchi sort, hogy „a szőke szépség lankadó szemével. Finom, gyöngéd, mint játszótünetemény.”

A mai fiatalok számára már más képek, formák társulnak a változatlan – igen: az örökérvényű – madáchi szöveghez.

De nemcsak a Tragédia színei, hanem maga Madách Imre arca és alakja is kínálhat a modern portréin keresztül bepillantást az alkotáslélektanának arra a rejtélyére – csakugyan mélytitkú jelenségére –, hogy milyen test hordozhatta ezt a rendkívüli teremtő szellemet. E tekintetben is szolgált meglepetésekkel a salgótarjáni kiállítás, például Kirchmayer Károly vöröskőbe faragott Madách-portréjával. (Amit – úgy tudom – azóta már fel is állítottak.)

Nem az én feladatom, hogy számvetést csináljak, milyen gazdagodást hozott az elmúlt, 1983-as év a magyar nép Madách-kultúrájában. De az bizonyos, hogy ez a gazdagodás országosan nem – vagy nem ilyen mértékben – történt volna, ha Nógrád – a szülőmegeye – nem intonálta volna ezt a Madách-évet oly határozottan, annyi gondoskodással, fáradhatatlan aktivitással.

Ne higgyék, hogy henyc stilisztikai fordulattal használtam az imént azt a kifejezést, hogy „a magyar nép madáchi kultúrája”. Egyre mélyebb meggyőződésem (és nem is csak az enyém), hogy a magyar köztudatban, közgondolkodásban szerkezeti elemként van jelen *Az ember tragédiájának* a filozófiája és történetiszemlélete. Gondoljunk csak arra a legsajátosabban madáchi tanra: *az eszmerendszerek relativitásáról* (a kereszténységgel kapcsolatban demonstrálja Madách az áldást hintő eszmék dogmává merevedését); vagy arra a másikra: *az emberfaj létbizonytalanságáról* a londoni szín – a XIX. század után. Ez különösen aktuális ma: a szemünk láttára kibontakozó, de eszünkkel nem könnyen felfogható motivációjú világválság idején. (Zárójelben hadd emlékeztessenek a falanszter tudósainak prognózisára egyfajta energiaválságról; hadd emlékeztessenek a madáchi látomások sorában a természeti környezet pusztulására, amelyről ugyancsak szó esik a Falanszterben –, s vajon ki is tudna reagálni erre nagyobb érzékenységgel, mint az az Ádám, aki emlékszik még a paradicsomra: a természet teremtéskori gazdagságára és harmóniájára? S hadd emlékeztessenek a három utolsó előtti színben mindarra, ami a természeti erők megcsappanásán túl az emberi fantázia és kreativitás forrásainak intézményes kiszikkasztásáról szól, az elidegenedésről, a Föld Szellemének és az embernek egymástól való elszakadási kísérletéről, s végül az új kőkorszakról...)

És ha elfogadjuk, hogy a magyar közgondolkodás kialakításában a legnagyobb tanítómesterek közé kell ma már sorolnunk Madáchot – a különleges dialektikus logikájával (amely csak látszatra hajaz a hegelire), és azzal a számtalan, szinte közmondásként forgó szentenciájával (attól, hogy *a gép forog, az alkotó pihen*, addig, hogy *ember küzdj*), akkor mindjárt hozzáfűzhetjük, hogy ezek a közkinccsé váló madáchi tanítások korunkban egyre aktuálisabbak és használhatóbbak. Mondhatnám akár úgy is, hogy korunk egyre beljebb jön Madách utcájába. Persze nem tudom, hogy örömmre vagy szomorúságomra szolgáljon-e inkább, hogy ez az ezredvég egyre több megvilágító érvvel kezd szolgálni a madáchi műhöz. Ugyan-

is ezek az érvek jobbra Madách borúlátásait igazolják. Ezek közt a legfelélmertesebb az a felismerés, hogy Ádám óta ma jut el az emberiség másodszor abba a helyzetbe, hogy végezhet magával – ha akar. Csak „egy ugrás...”. Csak egy gombnyomás.

E Madách-év sugárzása – Nógrád központtal – túlmutat a határokon. Nem az én dolgom számba venni.

De hadd mondjam el személyes élményemet: a firenzei egyetemen a magyar irodalomból vizsgázó olasz fiatalok legtöbbször – 300–350 diák legalábbis – Madáchból felkészülten jelentkezett az ideai vizsgákra.

Az ünnepi év most befejeződik. Madách születésének 160. évfordulója, a Tragédia bemutatásának a centenáriuma szolgáltatta az alkalmat az ünnepre. De a váratlan intenzitását nyilvánvalóan az időszerűségének köszönhetjük, mely egyre nagyobb evidenciával jelentkezik.

Ezért mondhatjuk, hogy ez az év fordulópont is volt a magyar nép Madách-kultúrájában, és ez indokolja, hogy a mai nap ne csak a múltba, hanem a jövőbe is tekintsünk – Janusként.

Az 1983-as bemutató centenáriumát nemcsak a nemzeti színházi felújítással ünnepeltük, hanem azzal is, hogy ez az este szolgált alkalmul, az új Nemzeti Színház felépítésének a proklamálására és az új Nemzeti Színház felépítését támogató gyűjtés megindítására.

Kihívó dolognak látszik épp a gazdasági nehézségek világszerte növekedésének idején színházat építeni. Még kihívóbb az általános drágulás időszakában az önkéntes adakozókedvre apellálni.

Mi – amikor kezdeményeztük – arra gondoltunk, hogy ezek csak egy szimpla logika szerint lehetnek ellenérvek. Igazából az ügy mellett szólnak – a beosztás időszakában kell ébren tartani az önzetlenség reflexeit is alkalmat adni a hazafiúi nagyvonalúság gesztusaira.

Budapesten, bevallhatjuk, a vártnál kevésbé van egyelőre nyoma ama reformkori lelkesedésnek, amely egyszer Nemzeti Színházat épített az ország fővárosában. Annak a lelkesedésnek a hőfoka sem tapasztalható, amit pár hónapja Prágában láttam – az új fényben ragyogó, régi nemzeti színházuk átadásának ünnepén. . .

Hogy ennek mi az oka, nem is próbálok most elemezni. Ugyanis van példa más is, ha nem is a fővárosból. És erről szeretnék szólni. Pár hónapja – Madách-ünnepségek voltak akkor is – itt jártam Nógrádban, s azt tapasztaltam, hogy itt –, s ki tudja, talán a többi megyében is – ma is tisztán élnek azok a bizonyos reformkori érzések; az áldozatkészség, a teremtőkedv. Itt alakult ki tehát gondolat a megye jelenlegi vezetői körében – a balassagyarmati egykori vármegyeházán, ahol az ünnepség záróaktusa volt, hogy Nógrád megye élére állhatna egy országos gyűjtésnek. Ám, ünnepeljük meg minden megyében az illető megye egy nagy költő, költő-dramáiró vagy drámaíró fiát – és a bevétel szolgáljon az új Nemzeti építési költségeihez hozzájárulásra. Hogy Nógrád megye kivételes szellemi éghajlata, vagy a Madách-év atmoszférájának köszönhető-e (az utóbbi az előbbi terméke), de a terv varázslatos gyorsasággal fogant meg és kezdett megvalósulni.

Íme, Madách születésnapjára itt vagyunk együtt.

S ez a teremtő kedv terjed tovább Nógrádból. Mához két hónapra Bács-Kiskun megyében terveznek Kecskeméten az itteni Madách-ünnepséghez hasonló *Katona József*-ünnepséget a Nemzeti Színház javára. De mint a legnagyobb magyar megye, egy másik ünnepséget is tervez „Petőfi, a színházi ember” emlékére Kiskőrösön. *Kerényi Ferenc*től, akinek a mai Madách-ünnepi műsor összeállítását köszönhetjük, ma kaptam levelet, hogy Somogy megye is jelentkezett. Szeptemberben a 80. éves *Keresztúry Dezső* tiszteletére Zalában tervezünk hasonló, *Weöres Sándor* tiszteletére Vasban, *Lengyel Menyhért*et talán majd Borsodban ünnepelhetjük, ahol gyerekségét töltötte...

Ez az egész terv most azon fordul meg, sikeres lesz-e itt a mai. Bízom benne, hogy igen.

De hadd tegyek hozzá egy lényeges dolgot. A Nemzeti Színház felépítésének elindítása körüli langyos légkörnek minden bizonnyal van egy olyan motívuma, sokan hangot adtak ennek, hogy vajon van-e garanciája annak, hogy nemcsak kövekből, hanem szellemből is méltóan fog felépülni az ország első színháza.

Mások meg úgy vélik, hogy a Nemzeti Színház valami maradi tradicionalizmus bástyája akar lenni...

Azt hiszem, ez a Madách nevében induló akció – a Tragédia 100. évfordulóján, s ma, Madách születésnapjának a vigiliáján – híven mutatja azt a szellemiséget, amely a nemzet első színházát hivatott lesz betölteni.

Nemcsak Az ember tragédiájával, hanem Az ember tragédiájához fogható eszmei igényű, új magyar drámákkal.

Az első Nemzeti Színház homlokzatán az ajánlás azt fejezte ki, hogy az épületet a Hazafiság emelte a Nemzetnek. Az újnak a homlokára én azt látom odaírva – van, aki mást, én ezt –: *A magyar nemzet az emberiségnek.*

Ahogy Madách műve az emberiségért való aggodalomban íródott.

Vörösmarty ama legelső Nemzeti Színház megnyitását Árpád ébredésének látta. Ez volt a címe ünnepi nyitó darabjának.

Az új Nemzeti Színház megnyitása legyen Ádám ébredése.

A föld elpusztításának rémálmából ébredő emberiség ünnepe.

*Elhangzott 1984. január 20-án, a Madách-ünnepségen, Salgótarjánban.

Az én költőim (I.)

„Itt életem e tisztáson valaba...”

(Dmitro Pavlicsko)

Hogy a szív verdesve száll, s hogy hova,
miként verődik, azt se tudja, írod.
Az asztalon zsömlékké gyúrt papírok
mocorognak, ahogy gép-kocsija
jár ide-oda versemnek. A tisztás,
a mindig beíratlan lap, zajokkal
fényes, fényekkel zajos, annyi okkal
népesülhetne. Mégis, ma ez itt más,
mint – bármi átélt – ráemlékezés
valakire, aki nem is kevés
időt töltött „velem”: gondolatával,
tájaival és madaraival;
s nem köszöntöm őt „tisztások sorával”,
csak egy verskezdetével, annyival,
hogy fenyők kérdezgetik, hol lakik,
ahogy a tengerhez, vendég, lemegy,
és ahogy tudom, e *sok* s ez *alig*
oly égaljtól független-egy elegy,
és ha majd a fák így, „kit keresel”,
engem kérdeznek, gondolok, Barátom,
töprengéseidre: mint múlik el
a világ csak úgy, mint lebbent-madár-nyom;
akik megvoltak nekem, odavesztek,
mondom, de – hátha ti: *engem* kerestek...?!

ROVARIRTÁS

Brigádunk négy tagból áll.

Ragadványneveink: Örnagy, Szabó, Bányász, Író.

Jelszavunk: „Ki ide belépsz, felejtsd kint becsületes neved!”

Ehhez tartjuk magunkat. Már öt éve.

Öt év alatt összekovacsolódtunk. Kis család. Kis súrlódások. De a nagy dolgokban teljes egyetértés.

Voltunk már többen is. Azután megcsappantunk. Főleg a főnökök cserélődtek. A spekulánsokat cégünk vezetősége váltotta le. Az iszákosokat a járási egészségügyi állomás. A hülyéket felfelé buktatták. Az okosok és impotensek maguktól álltak tovább. A tolvajokat mi zavartuk el. Így maradtunk négyen.

Munkánk három fő tevékenységből áll: fertőtlenítésből, patkányirtásból és rovarirtásból.

Fertőtlenítés ritkán akad: pöcegödör, kanális, kukák, fertőző betegek ágya, közönyfelejtette hulla a lakásban. Bűz, bűz, bűz.

A patkányirtás, mióta megszüntették a neragenpatronok gyártását, dögunalom. Bezzeg azelőtt, az volt az igazi szórakozás. Egyikünk meggyújtotta a pisztoly töltetét és behelyezte a lyukba. Mi, többiek, vastag botokkal körülálltuk. Egész családok fulladtak meg a föld alatti folyosók labirintusában. Az erősebb példányok kiugráltak. Ezekről mi „gondoskodtunk”. A munkánkhoz szükséges agresszivitást legádázabb ellenségeink nevének hangos kiáltásával élesztgettük. Tompa puffanások jelezték, hogy sikeresen. Az eredmény meg azonnal látható volt. Nem úgy, mint most. Mostanában lerakjuk a mérgezett töpörtyűt, vagy kukoricadarát, azután *malcajt!* Jó étvágyat kívánva továbbállunk. Eszik, nem eszik? Ez van, ezt kell szeretni! Amikor harmadnapra beáll a belső vérzés, mi már messze járunk.

Tulajdonképpen a rovarirtás a legszórakoztatóbb. Igaz, számunkra a legártalmasabb! Itt mindig történik valami váratlan. Légyirtásra hívnak, kisül, hogy poloskájuk van. Nékünk azután igazán nem számít, csótány, tücsök, poloska, moly, szúnyog, svábbogár, tetű. Idegen lakások ajtaja nyílik meg előttünk (vagy csapódik be -, mert ilyen is volt már!). És szállodák, éttermek, üzemi konyhák, kocsmák, öltözők, fürdők. Csótány a telefonkagylóban, poloska a nagybőgőben. Ugye, mulatságos?

Hát még amiről nem beszélhetek, mert kötelez az ígért diszkréció, no meg a saját érdekem is úgy kívánja. A privát munkák! Például. . .

Telefonál egy volt úriasszony, látogassam meg délután, kedvenc, lakásban tartott kendermagosánál tyúktetűt vett észre. Felkeresem. S mi a nagy helyzet? A tyúk tolla között nincs egy fia tetű sem, a volt úriasszony ellenben már az arcbőre alatt is rühös. Te jó isten, hogy mit dolgoztam, míg kipucoltam belőle, végül kiszúrta a szemem egy pirossal, pedig a legszimplább orvos egy zöldön alul szóba sem állt volna vele. Ráadásul azóta nagy ivben kikerül az utcán. Csak azért mondtam el.

Azután a srácok, akik először szednek fel lapostetűt a WC-n. . .

- Ugyan, fiacskám, ezt meséld az anyukádnak, majd, ha észreveszi. Ha jó

volt, és megérte, akkor ne szégyelld! – vigasztalom őket. – Ha nem, akkor ugyebár más a helyzet. Aztán mit akartál húsz koronáért, selyemhernyót?! No, vesd le a gatyád, először borotválunk! Te jó isten, mivel kented be magad, fáradt olajjal?

Hát szóval ilyen vagy hasonló privát munkáim akadnak. Keveset hoznak a konyhára. Gyomor kell hozzájuk. Ha mégis elvégzem őket, inkább szánalomból csinálom.

A mai munka rovarirtás lesz.

Ma estére, jobban mondva éjszakára egy járási székhely főpályaudvarának vasúti restijét vállaltuk el.

Hétre, vagy ha urasabban kívánják hallani, tizenkilenc órára jöttünk be a munkahelyünkre. Beöltöztünk a kötelező cuccok felébe. Azért a felébe, mert a teljes cuccban lehetetlen dolgozni. Azután jöhet a raktár. Anyagvételezés. Az Őrnagy kiadja. S máris pakolunk. Autóba rakjuk (rakjuk? – gyömöszöljük!) az anyagot, gumitömlőket, a két, fődarabokra szétszerelt tologatható kéziszivattyút, szórófejeket, miegymást. Majd a gumicsizmák, gumikesztyűk, szemüvegek, respirátorok következnek.

– Megvan minden, fiúk? Nem hiányzik semmi? – kérdezi az Őrnagy, mielőtt a volán mögé ülne.

Őrnagy a főnök. Egyébként úgy dolgozik, mint mi. Az egész főnöki rang, kinevezés vállalatunk részéről nem más, mint égbekiáltó szélhámosság. Minden felelősség az Őrnagyé, kap érte kétszázötven koronát. Azonkívül ő az egyik gépkocsivezetőnk. Ez újabb kétszázötven koronát jelent. A mai útviszonyok között büntetésre kevés.

Bányász a másik autónk sofőrje. De most egy autóval megyünk.

Szabónak csak a feleségére van hajtásija.

Nékem van jogosítványom, de kétszázötven koronáért nem vagyok hajlandó régen roncslepre való autóval kinlódani. Otthon a Zsiguli, ugye, egészen más!

Őrnagy kérdéseit figyelemre sem méltatjuk, egymás között marhaskodunk.

– Mi hiányzik még, fiúk? – kérdi türelmetlenül.

– Pénz! – kiáltja Szabó.

– Az a legkevesebb! – nevet Őrnagy.

– Bányásznak egy kereke! – kezdem a szokásos évődést.

– Vigyázz, Író, vigyázz! A tollat már kiverték a kezedből, azt a csúfszájú pofádat meg én verem szét!

– Minden rendben! Mehetünk! – állapítja meg Őrnagy.

Elindulunk. A sarkon előnyt adunk, irányjelző jobbra, kikanyarodunk a főútra, de nem jutunk messzire. A városokon keresztülvezető főutakon többnyire található egy-egy vendéglátóipari egység. Hát ezen is van egy. Koronának hívják. Nem tudom miért. Történelemben jártas személyek szerint valamikor itt rejtegették a koronát. A mai emberek véleménye egészen más, s az is megoszlik. Egyesek szerint azért hívják így, mert az egész hely nem ér egy koronától többet. Mások szerint azért Korona, mert ezen az átkozott helyen költik el az utolsó koronájukat.

Képtelen vagyok eldönteni, kinek lehet igaza, mi mindenesetre betérünk. Jöhet a szokásos kávé. Bányász kivételével, ő kofolát iszik. Nem bírja a kávé, ideges tőle. Általában kissé ideges. Mióta rászakadt a bánya. Mert valóban bányász volt. Nem lett nagy baja, csak rájött, hogy a bányát nem neki találták ki.

– Meg nem innám! Moslék! – mondom utálkozva a kofolára.

Bányász pulykavörös lesz.

Amíg visszanyeri rendes színét, megbeszéljük a megbeszéltnivalókat. A vasúti restiről. Mely helyiségeiben szokott lenni a legtöbb csótány... Milyen koncentrációval fogunk permetezni, satöbbi.

Azután fizetünk és otthagyjuk a Koronát a cigányoknak.

Máskor egy óra az út autóval N.-be. Most valamivel tovább fog tartani. Sűrű köd ereszkedett alá.

Órnagy választékosan káromkodik.

Én szintén. Persze nem a köd miatt, mi közöm nekem a ködhöz, én csak utazom... Nyolc óra! Szombat lévén, *Kojak* megy a tévében. Épp most jelenik meg a képernyőn a ragyogó biliárdgolyó. Sokkal szívesebben nézném, mint egész úton a Bányász kopasz fejét. Meg is mondom Bányásznak.

- Miért? - kérdi érdeklődve.

- Több benne a fantázia.

- Viszont kevesebb rajta a haj - jegyzi meg.

- Az igaz! - hagyom rá.

Vadul cigarettázunk és nagyokat hallgatunk. A szivattyúk irgalmatlanul büdösek. Alig várjuk, hogy megérkezzünk. Mióta harcolunk már olyan autókért, melyekben az utastér el lesz választva a rakodótértől! Lehet, hogy Órnagy végül kiverekszi?

A köd majdnem N.-ig elkísér. Feltűnnek a város fényei.

Másfél órával korábban érkezünk. Fél kilenc, csak tízkor kellene kezdenünk. Tízkor zárnak. De a több éves tapasztalatból tudjuk: pusztá jelenlétünk is sietteti őket.

Az Órnagy megkeresi a restifőnököt. Bejelenti neki érkezésünket.

- Az alagsorban kezdünk - hozza meg a döntést Szabó. Ő a brigádvezető. Együttal Órnagy helyettese. Bányász tizenöt, ő tizenhét éve végzi ezt a lenézett munkát. Károsodás nélkül! Kicsit sovány. Az ifjúkorban kitanult szabómesterség foltot hagyott a tüdején. Orvosi ajánlásra meg kellett válnia az ülőfoglalkozástól. Röhögnöm kell! Jó levegő helyett idejött. Vagy mégse röhögjek? Mert a tüdejének semmi baja.

Szabó kacint. Értjük a kimondatlant. Hallgatunk rá. Nem az utcáról megyünk le az alagsorba. Szándékosan a konyhán keresztül cipeljük le a pincébe a kéziszivattyúkat.

A konyhaszemélyzet befogja az orrát, a gyengébbek öklendeznek. Óriási a hatás. Záróra ide, záróra oda, a konyhalányok fele máris lázasan csomagol, a hatalmas hűtőszekrényekbe rakják a nyers húst és a főzött ételt.

Tulajdonképpen ezt akarjuk.

Megjelenik Órnagy, nyomában a restifőnök. A vak is láthatja, hogy a restifőnök úgy beszívott, mint a pálinkába ejtett szivacs. A levegőbe szagol, karjával hadonászik. Szabó nyakába borul, s azt mondja:

- Szigorúan bevárjuk a zárórát!

- Jó - válaszolja Órnagy készségesen, de a háta mögül int, hogy ne vegyük komolyan.

A restifőnök a szakácshoz támolyog, utasítja, készítsen nekünk vacsorát. Azután a söntésbe megy, drága orosz vodkával tér vissza. Folyik a nyálunk. Felbontja, s ráparancsol a belibbenő üzemvezetőnőre:

- Marienka, poharakat!

Szabódunk, most nem ihatunk, tönkre megy a májunk. Otthon bezzeg meginnánk...!

Felhajt egy stampóval, nem érti...

- Mit isztok akkor, tejet?
- Tejet se, nagy a zsírtartalma!
- No nézd csak! Kurva patkányosok! Hogy válogatnak!

Az üzemvezetőnő (mit nő! – a múltkor kikérdeztem, lány még, huszonhat éves) kijön velünk az étterembe, s elhelyez minket egy sarokasztalnál.

- Frizurát változtatott, alig ismertem meg! – ilyeneket mondok neki.

- Igen, lenyíratam rövidre...
- Kár. Én a hosszú haját kedvelem.

- Igen?! Nem tudhattam! – válaszolja félig gúnyosan, félig érdeklődve.

Hja, egy pillanatig elfelejtettem, hogy rovarirtó vagyok, s az ilyen nem számít férfinak.

Kimegy a konyhába, kétszer fordul, hozza a vacsorát.

Nem nevezném éppen kiadósnak. Persze, ajándék lónak...

Leül mellénk, jó étvágyat kíván. Teli szájjal megköszönjük.

- Mihelyt a főnök „kiesik”, azonnal kezdhetnek. Nem várjuk be a gyorsot, se a zárórát. Korábban szeretnénk hazamenni.

Lelkendezünk.

A szőke üzemvezetőnő szeme végigpásztázik az éttermen, majd hirtelen összeszűkül. Az egyik asztalnál felfedezi a főnökét, nagy barátságban összeborulva egy másik részeggel. Bosszankodik.

- Ennek eszébe sincs olajra lépni!

Bizony nem. Felrángatja részeg asztaltársát, s hozzánk cipeli.

Az üzemvezetőnő arcán méla undor.

Én sem vágok valami lelkes képet. Még a részeg restifőnök is észreveszi.

- Hát te? Miért vagy olyan búval bélelt? Vacsorát már kaptál, inni nem akarsz, mi kell még? Mit adjak neked? Ó jó lesz? – mutat az üzemvezetőnőre. – Eddig én használtam, de ha akarod, neked adom, megkaphatod... Marienka!

- Piszok!

Marienka felugrik, egész testében remeg, elrohan.

- Eredj utána! – taszigál a restifőnök röhögve. – Ne törődj semmivel, teszi magát, nem olyan finnyás – biztat.

- Kerítőre nincs szükségem!

Nem mondom, nem volna rossz lefektetni Marienkát, de számtalan akadály van... Munkánk előtt már nincs idő ilyesmire, munka után meg legalább három napig nem fogom kívánni a nőt. Egyébként is ilyen kezdet után már teljességgel lehetetlen...

- Eredj utána! – nőgat még, de már nem lökdös, ő maga megy Marienka után, vagy ki tudja, hová.

Megkönnyebbülten felsóhajtunk, amikor végre elviszi az ördög. Egyszer csak izegni-mozogni kezd a piás pasas, akit az asztalunknál felejtett, s akit jóformán csak most vettünk észre. Rámteszi a kezét.

Megborzongok. Még kezét fogni sem szeretek senkivel. Azt meg, ha fogdosnak, egyenesen rühellem. Gyengéden, de határozottan elhúzódok. Közélebb hajol, de fejét elfordítja – a többiek felé.

- Ma délután múlt három éve, hogy meghalt az apám.

Minden másra számítottunk, csak arra nem, hogy ezt fogja mondani.

- Ráérnek, uraim? – kérdezi a hitvány emberke szertartásosan.

- Egyelőre még rá! – válaszolja Órnagy. Nem érti, hová akar kilyukadni. Én már sejtem.

- Akkor elmesélem, hogy történt... - mondja, és mit nem veszünk észre?! Hogy mindkét szeme könnyben úszik. Nincs crónk visszautasítani.

- Mit isznak az urak?

- Hárman kávé, a negyedik kofolát - igyekszem praktikus lenni.

Megrendeli. Magának meg a rumot. Sörrel.

- Csak akkor kezdjen hozzá, apuskám, ha nem fog soká tartani - tisztázza a tisztázandókat Bányász mindjárt az elején. Én megértem. Kofola mellett józanul hallgatni egy részeg ember fecsegését?!

- Nem... Hogy tartana soká...? Az egész nem tartott soká... Fél öt lehetett, nem több, apámmal a futballmeccsről ballagtunk hazafelé. N. csapata játszott Hrinovával, barátságos mérkőzést. Még arra is emlékszem, hogy három nulla volt az eredmény.

Úgy beszélt, mint egy baptista pap. Lágyan, szelíden, de folyékonyan és ke-netteljesen...

- Lassan bandukolva haladtunk, egyikünk sem sietett, minek siettünk volna, sem őt, sem engem nem várt asszony odahaza. Mindketten özvegyek voltunk jóideje. Csak a fiam, az egyetlen fiam tartózkodott otthon, ha ugyan otthon volt, akkoriban kezdett el csavarogni. Érettségi után volt, nem vették fel az orvosi egyetemre. Megértettem, hogy nem találja a helyét, nem haragudtam rá. Vigasztalni persze nem tudtam. Az anyja dolga lett volna, aki tízéves korában itthagya... Nem siettünk tehát, ráérősen lépkedtünk az út szélén, keveset beszélgettünk, mert apám rosszul hallott. Utoljára egy kompresszor-állomáson dolgozott, ott ment tönkre a hallása. Figyeljenek ide, ez nagyon fontos: majdnem teljesen süket volt!

Tudomásul vesszük apja süketiségének fontosságát.

- Amikor a húsfeldolgozó üzem elé értünk, én már néhány lépéssel előtte jártam, fönt a járdán, mert onnan kezdődött a járda. A hátam mögött autózúgásra lettem figyelmes, egyszerre megéreztem, hogy baj történhet, olyan gond ütött belém apám miatt, mert akár hiszik, akár nem, én nagyon szerettem apámat. Meg aztán épp tudatosítottam, hogy a rossz oldalon megy... Mint a szellő, elshant mellettem az autó, csak előbb még egy koppanást hallottam. Inkább hallottam, mint láttam, hogy fékez. Chrysler volt - mert közben hátrahátréztem... Szeretett apám ott feküdt az út szélén, mozdulatlanul, eldobott rongycsomóra hasonlított. Rohantam hozzá, föléhajoltam, hörgött. A feje meg... A fejről inkább nem beszélnek...

Kérlelve ránk néz. Legyintünk, hogy a feje nem fontos.

- Nem tudtam, mitévő legyek, csak néztem tanácstalanul, jobban mondva már ketten néztük, mert a Chrysler tulajdonosa is ott hajlongott fölötte: „Az ismerőse? Az istenért! Válaszoljon! Segítsen rajtam! Mondja azt, hogy dudáltam. Már messziről dudáltam! Kérem?! A rokona talán?!...” „...Az apám! Nagyon szerettem...!” „Az istenért! Mondja azt, hogy dudáltam! Segítsen rajtam! Mondja azt, hogy lassan mentem. Ötvenessel-hatvanassal. Hogy elém lépett... Kérem... Van pénzem! Megfizetem! Nem fogja megbánni... Dr. Szekács vagyok, dékán a főiskolán...” - s itt megnevezte a főiskolát, meg a várost, de én azt rögtön elfelejtettem, csak az a szó dobolt bennem, hogy főiskola, s bevallom, én ott, akkor egy pillanatra teljesen elfeledkeztem csendesen hörgő apámról, s nem tudtam másra gondolni, csak a fiamra... „Bocsásson meg! Megfizetem. Ha lecsuknak, oda a pozícióm! Mondjon egy összeget... Siessen, az istenért...” Lassan magamhoz tértem. Meg akartam simogatni az apámat, de egyszerűen nem volt hol, mindene véres volt. Meg-

szólaltam: „Nem hallotta volna meg a dudát. Süket volt...” A dékán a hidedg verítéket törölgette sápadt arcáról. „Bocsásson meg ember, de mennyi? Mondjon végre egy összeget!” „Nem kell a pénze! Ha az apám életben marad, nem bocsátok meg magának soha. Az ő nyomorúságáról mindig maga jutna az eszembe, dékán úr. De ha meg talál halni, ami nagyon valószínű, akkor megbocsátok. Egy feltétellel: bejuttatja az egyetlen fiamat a főiskolára. S én maga mellett fogok vallani. Ha azonban nem állja a szavát, s nem segíti be a gyereket, ne feledje: bármikor megváltoztathatom a vallomásomat!” „Meggyezettünk” – mondta a dékán, s láthatóan óriási kő esett le a szívéből... „Kezet rá!”, s akkor, uraim, haldokló apám fölött kézfogással pecsételtük meg azt az alkut. Kórházba szállítása után másnap meghalt az apám. „Csoda, hogy eddig is élt”, mondták az orvosok, „erős volt a szíve...” Egyébként minden más rendben megtörtént. Úgy, ahogy a dékánnal megbeszéltük. Én az ő javára vallottam és eltemettem az apámat. Ő visszakapta a gépkocsivezetői jogosítványát és felvétette a fiamat.

– Sejti-e a fia, milyen úton jutott be végül az egyetemre? – kérdem.

– Természetesen. Nincs titkunk egymás előtt.

Világos. Cinkosok.

– A harmadik évet járja már Jozsó. Szép eredménnyel. Büszke vagyok rá. S főleg abbahagyta a csavargást. Szép fiú. Különben megláthatják. Most éppen idehaza van. Tegnap este érkezett. Tanul, egy vizsgája még hátravan. Rendes fiú. Tudja, hogy ez a törzshelyem. Zárórakor értem jön és hazakisér.

A szeme már régen száraz. Nem sajnáljuk!

Vesztünkre befut a gyors, mikor lesz itt záróra?!

Otthagyjuk az apust, s a dolgunk után nézünk. Egy negyed óra múlva végleg nyomavész a restifőnöknek, s mi hozzáfoghatunk az alagsorhoz. Van ott csótány bőven. Fölöttünk meg, mikor megérik a szörnyű szagot, hanyatt-homlok menekülnek.

Kijövünk az alagsorból.

Bányász és én hozzáfogunk az emeleti irodákhoz, öltözőkhöz. Szabó és Őrnagy a konyhához.

Az egyik iroda előtt ott toporog a zömök szakács. Rövid, fekete szakállát tépdési.

– Mi van, pajtás? – kérdem, mert útban van.

– Hallottál már ilyet? Szobát is szereztem ma éjszakára – mutatja a kulcsot –, mert nem vagyok idevalósi. De ő csak bög, bög, én meg nem tudom, hányadán vagyok. – Megsimítja nadrágja domborulatát, vastag combját. – Pedig most akkorát kamatolnék...!

Spriccelni kezdem a folyosó falát, mire elmenekül. Majd benyitok az irodába. Ott ül Marienka – az asztalra borulva. Megfordul, szeme vörösre sírva. Letolom a respirátort.

– Ne legyen gyerek! Csak nem fog sírni egy hülye alak hülye megjegyzése miatt?! – vigasztalom.

– Igaza van! – feleli. Maga olyan rendes. Olyan finom. Mondja, hogy került ezek közé?

– Én? – nevetem el magam. – Engem, meg az Őrnagyot egyszer valamikor szánkóra ültettek. Azóta egyfolytában csúszunk lefelé. De állítólag ez még nem a hegy lába...

– Értem... – hümmögi.

Kész az emelet is, megyünk az étterembe.

Még egyszer találkozunk a zömök szakáccsal. Már gálában van. Kulcsait

csörgetve távozik. Egyedül. Vagy azt már mondanom sem kell?

Az étteremből a buzeránsok léptek le először. Nemsokára utánuk távoztak a kurvák. De a legmakacsabbja még ül. Ezeket külön-külön kell meggyőzni. Marienka is segít. Végül nem marad más, csak az apus, aki olyan jó üzletet csinált az apja halálából. Bányással gyengéden a hóna alá nyúlunk és a hátsó kijáraton át kivisszük a levegőre.

– Uraim – dadogja –, nem sejtik véletlenül, miért nem áll velem szóba apám halála óta a legkedvesebb nővérem?

Na és ha kapizsgáljuk?! Akkor mi van?!

Leültetjük egy árva padra. Ezentúl ketten árvák. Csak nem fog megfázni.

Kész az étterem, kész a büfé, már a söntés is, szünetet tartunk. Csak a konyha... Hogy mi van ott... Szóval nem bírjuk kipucolni a konyhát. Újabb szünet következik... Az asztalokban, katlanokban, üstökben, sütőkben, a villanyvezeték kábelein hemzsegnék a csótányok. Rengeteg van, kicsi, nagy, még fehérret is látok, no lám, volt idejük degenerálódni... Nem hullanak. Nincs más hátra, itt csak az *antrix* és a *szoldep* kombinációja segíthet. Gyors táncszokás után alkalmazzuk. Prüszkölünk, krákogunk, taknyunk, nyálunk belecsorog a respirátorba.

– Az istenit!

– Fél egy!

– Kész!

Marienka aláírja és lepecsételi a munkalapot.

Szétszedjük a szivattyúkat, kiengedjük belőlük a maradék permetlét, berakodunk az autóba.

Visszamegyünk a konyhára, kezet mosni. Szabó felhúzza a gumikesztyűt, bekapcsolja az óriási hűtőszekrényeket, melyeket biztonsági okokból kikapcsoltunk.

Mielőtt elköszönnénk Marienkától, figyelmeztetjük, hogy az üzemeység két napig, azaz negyvennyolc óráig köteles zárva tartani.

Alig figyel már ránk. Két sráccal szórakozik. Megtermett srácok, biztosan megvan mindenük, ami kell. Hát ezek miatt nem kellett a szakács!

Elbúcsúzunk Marienkától, és a drága, nekünk ígért orosz vodkától. Azzal itatja a srácokat.

– Mit gondoltok, betartják a két napot? – kérdi Bányász.

– Ah, jaj – feleli Őrnagy. – Mérget vehetsz rá, hogy holnap, bocsánat, azaz ma reggel hatkor takarítanak.

– Mindegy. Mi figyelmeztettük. Alá is írta.

Fáradtak vagyunk, a cigaretta most nem esik jól.

– Kíváncsi vagyok, kiirtottuk-e mind – szólalok meg.

– Az egészségügyi állomás szerint, ha nyolcvan százalékuk lechull, sikerrel járt az irtás.

– Attól több lechullt.

– Legalább kilencvenöt százalékuk elpusztult.

– És a maradék? – kérdezi az Őrnagy.

Nem kérdezőnk vissza, mire gondolt.

Elindulunk. Ekkor látjuk, hogy apusunkat az árva padról éppen fölszedi egy jólöltözött magas gyerek. Lassítunk, de az arcát nem tudjuk kivenni.

– Még hogy nem csavarog! – jegyzi meg Őrnagy gúnyosan. – Hát eddig hol volt? Most van záróra?

– Magas gyerek. Jóval magasabb, mint az apja.

– De ha az apja a nagyapa sírjára állna, pont egyformák volnának.

ABLAK

Új rovattal köszöntjük az Olvasót, s egyben bővíteni szeretnénk tájékozási lehetőségeit. Reméljük, vállalkozásunkban számról számra öröme telik majd. A világirodalom olyan térségeire szeretnénk ablakot nyitni, amelyeken értékekre lehetünk ugyan, de az olvasói közérdeklődés, valamint a kordivatok nem méltányolják eléggé. Elsőként a szovjet népek költészetéből válogattunk – tisztelgésül hazánk felszabadulásának évfordulója előtt. SZÖLLÖSI ZOLTÁN és FODOR ÁKOS fordításai önálló kötetben fognak megjelenni, BUDA FERENC, HIDEG ANTAL és LEZSÁK SÁNDOR munkái annak a formálódó fordítói körnek a tevékenységéből adnak ízelítőt, amelyet a későbbiekben önállóan is bemutatunk. Mit ígérünk erre az évre? Salvadori forradalmár költőket, délolasz baloldali lírát, szlovák irodalmi válogatást, testvérmegyénk, Kemerovo szerzőit.

(– a szerk.)

Szovjet népek költészetéből

UKRÁN

Ház tornácán, tornáckáján Szent Iván napján

Ház tornácán, tornáckáján,
vásznát szötte egy szép kislány.

Szötte vásznát egy szép kislány,
egyre csak a tavaszt várván.

Tavasz eljő, kérdi tőlem:
vásznak vajjon mind megszöttem?

Vásznak biz én meg nem szöttem:
tavaszt lesni ki- s kiszöktem...

Szent Iván napján, Iván napján
szemhunyaszt sem aludt a kislány...

Két lába háromfelé viszi,
ökrét is álmosan tereli...

– Adjon az Isten jobb éjszakát:
hadd aludná ki jobban magát!

Új ház megett

Új ház megett áll egy fűzfácska,
azon ül apró harmatocska.

Kinek is kell az a fűzfácska?
Kinek kell az a harmatocska?

Legénynek kell az a fűzfácska.
lánynek kell az a harmatocska:

jó ostor lesz a fűz-ágacska,
arcra-jó víz a harmatocska:

jut az arcra bőven belőle
– minden megvan az esküvőre!

Ha kiröppensz, Ölyvem

– Ha kiröppensz, Ölyvem,
idegen vidékre:
kire hagysz majd engem,
kire-mire hagysz s mivégre?

– Csak elhagylak téged,
s a szülémet szintén!
Rögös útra lépek,
sokan léptek már rá, mint én!

– Gyere vissza, Kedves...
zivatar lesz, látod!
Vagy az ellenség les
read s keserű halált hoz!

– Nem ijeszt el engem
se vihar, se zápor!
Ellenségem el kell
űznöm, ha nem fut magától!

– Hol a hely lovadnak,
hol is majd megkössed?
Várni vaj' hol foglak,
hol is mondsz majd kedvesednek?

– Kötöm majd egy fának,
vagy egy másik fának!
Ne várj vissza, Kedves,
megyek, társaim már várnak!

Elmegyek a malomba, malomba

Elmegyek a malomba, malomba,
mert a lisztünk kifogy ma, kifogy ma!
Bár a molnár lisztes,
hej, a molnár tisztés,
hej, a molnár oly kedves...
Ingyér'-őrölt lisztünk lesz!

Őrli, órli, szórja a garatba,
megölelget közbe megfordulva!
Bár a molnár lisztes,
hej, a molnár tisztés,
hej, a molnár oly kedves...
Ingyér'-őrölt lisztünk lesz!

Őrli, órli, finomra szitálja,
meg-megfordul, csókolgat a szája!
Bár a molnár lisztes,
hej, a molnár tisztés,
hej, a molnár oly kedves...
Ingyér'-őrölt lisztünk lesz!

Tegnap zápor zuhogott, zuhogott,
sok vizecskét lehozott, lehozott,
hej, patak, ha duzzad,
jó molnár megizzad,
olyan gyorsan dolgozhat...
Jó sok lisztünk lesz holnap!

Fodor Akos fordításai

CSUVAS

Hólepett a rét,
Erdőn tüske tép,
Hej, a szegény nyúl
Kibirja-e még?

Falun szóbeszéd,
Otthonom se véd,
Hej, szegény fejem
Kibirja-e még?

Állj a ménés clébe ki,
Apám lovát hadd nézzem ki.
Állj meg, párom, hogyha szeretsz,
Jó apámra emlékezni.

Apám lova lassan megyen,
A szekérrúd rövid legyen.
Ha az uram másat szeret,
Az életem rövid legyen.

Körmendi Lajos fordítása

KAZÁNI TATÁR

Gonosz nyelvek

Piros alma, piros rózsa,
várok piros turbánosra,
jó ha eljön, ha nem is jön,
jó kedvemem nincs mi rontsa.
Gonosz nyelvek mit nem
pletykálnak,
rontják hírét jó leánynak!

Ragyog, ragyog, hej, de ragyog
nogáj legény lándzsahegye, –
megcsókoltam a hugát is,
ne legyen nénje irigye.
Gonosz nyelvek mit nem
pletykálnak,
rontják hírét jó leánynak!

Rózsabimbó nyiladozik,
piros szirma illatozik,
dalolnom kell, dalolok hát,
ifjú koromhoz tartozik.
Gonosz nyelvek mit nem
pletykálnak,
rontják hírét jó leánynak!

Hajnalodik, lefele áll
már a Göncölszekér rúdja,
dalolok én, amíg bírom,
míg a rózsám meg nem únja.
Gonosz nyelvek mit nem
pletykálnak,
rontják hírét jó leánynak!

Kiszárítja szél a vizet,
kitépi a lengyökeret,
szeretőknek válniuk kell,
nékünk is így rendeltetett.
Gonosz nyelvek mit nem
pletykálnak,
rontják hírét jó leánynak!

TATÁR

Csendesedj, nádas

Szerencsét próbálni megy a legény,
selyem kendőt kötnek övére,
szerencsét próbálni elmegy szegény,
mikor találkozhatom véle?

Csitulj el, ne zúgj, csendesedj,
nadas!
túl sok nékem így is a bánat.

Vándorló hattyúk nem énekelnek,
ékes szájuk tele van gyönggyel,
vándorló legények nem üzennek,
szívük telve búval és könnyel.

Csitulj el, ne zúgj, csendesedj,
nadas!
túl sok nékem így is a bánat.

Vándorló hattyú, hej, nem énekel,
szárnyatollát veszem tollamnak,
üzenetem néked hogy küldjem el,
örülnél-e fájó szavamnak?!

Csitulj el, ne zúgj, csendesedj,
nadas!
túl sok nékem így is a bánat.

UDMURT

Sárga lovat vettem

Sárga lovat vettem pénzért
kibéklyóztam jaj a kertbe
Inmár-áldott szerencse bár
nem vehető semmi pénzért

ripsz-ropsz kúsztam nyírfa-hegyre
szél-se-fúttá hancsocskáért
suhanc fejjel majd' meghóttam
csiribiri leánykéért

Folyó mentén végig erdő

Elég látnunk, amit láttunk,
nagy háborút végigjártunk,
noha még e földön vagyunk,
mi magunk is holtta váltunk.

Folyó mentén végig erdő,
vadonában egy égerfa,
egymagamban, idegenben
társak nélkül így élek ma.

Ülök csak és gondolkozom,
abbahagyni nem akarom,
szépséges szép kedvesemmel
ilyenképpen társalkodom.

Szőllősi Zoltán fordításai

Falum felé mentemben

falum felé mentemben
farkas megevett
kedves kutyám nem kísért
fejem oda lett
az én jó társaim indulnak szántani
az én jó vaském csűrömben ott marad
az én jó társaim indulnak fát vágni
az én jó társaim indulnak kaszálni
az én jó társaim indulnak kaszálni
az én jó társaim indulnak aratni
az én jó vassarlóm padláson ott marad

Magas-magas hegynek csúcsán

magas-magas hegynek csúcsán
vörös lovam vizet nem lelt
vizet nem lelt nem is legelt
árva fejem pajtást sem lelt

Hideg Antal fordításai

MARI

Partos szántóföld, rajta szélmalom

Partos szántóföld, rajta szélmalom,
partos szántóföld, rajta szélmalom.
Vajon mit öröl olyan sietve?
Vajon mit öröl olyan sietve?

Bánatom vitték örletni abba,
bánatom vitték örletni abba.
Jenge lapályán vízimalom,
Jenge lapályán vízimalom.

Nénénk meghalt

Nagy kár, hogy az ezüstgyűrűm
elgurul a palló végén,
hej, nagy kár, hogy édes nénénk
elporlad a földnek mélyén.

„Gyöngyhímzésem félbemaradt,
holtom után kivarrijátok.
Kis családom árván maradt,
helyettem is gondozzátok.”

Apám, anyám nem hív vissza

Szalem falu közepén áll egy lombos tölgyfa,
Szalem falu közepén áll egy lombos tölgyfa.
Szólítottam apámat, haj, nem hívott vissza,
Szólítottam apámat, haj, nem hívott vissza,

Szalem falu közepén áll egy lombos hársfa,
Szalem falu közepén áll egy lombos hársfa,
Szólítottam anyámat, haj, nem hívott vissza,
Szólítottam anyámat, haj, nem hívott vissza,

Buda Ferenc fordításai

MÉRLEGEN

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Györe Imre: *Idill és vége*

Györe Imre új verseskönyve, az *Idill és vége* lehetőséget ad arra, hogy költői eredményeit elődjével és tudatosan vállalt példaképeivel szembeállítva is megvizsgáljuk. A Györe-versek legáltalánosabb változatává az utóbbi évtizedben az a hétköznapi látomásokra épülő, groteszk-ironikus monológ vált, amelynek reflektorával a költő egyszerre világít be a kinti és benti világba, összefüggéseket fedez fel látszólag össze nem tartozó dolgok között. Saját helyzetének önironikus képeit hol a nagyvilág, hol a történelem, hol a biblia ismert vagy kevésbé ismert történeteinek közé vetíti, hogy valami fontosra figyelmeztessen minket. Ezúttal például arra, hogy „... a galamb, / mely a Vízözön után / csőrében olajjaggal / visszarepül hajónkra, / már kikelt a tó-jásból”, a bárka építése viszont hátravan még, „de elkészül az is / megfelelő időben, / hacsak az eső, / mely negyven napja ömlik, / nem lassítja túlságosan a munkát”.

Régóta úgy érzem, Györe verseit olvasva, hogy leginkább a „Montblanc-ember” huszadik századi utódja ő. A Györe-monológok Vajda János *Alfréd-regényének* látomásaira emlékeztetnek, mintha Alfréd „mindent kimagyarázó”, titkokat „fölfejtő látománya” munkálna

tovább Györe Imrében, amikor az Úristentől egyetlen utcakövet, bazzaltot követel, hogy széttörje „... annak az egyetlen / szónak a héját, mely értelmet ad / még a mosléknak is, mit odalöttyint / a vályúba valaki...”

Új kötetében Györe megjegyzéseket fűz Hamlet úr ügyeihez. Ez a ciklus – bízást mondhatjuk – mai líránk kiemelkedő darabja. A Hamlet-versek kulcsát talán az első és az utolsó vers tartalmazza leginkább, az Opheliához szóló, amely azzal kezdődik és végződik, hogy szegény Ophelia, „eredj, fulladj a vízbe”, mert: „Ettől majd Hamlet úrji, / ki rágódik a Tetten, / vagy inkább a Tett helyett, / egy kissé élénkebb lesz, / s nem annyira boldond, / mint ahogy mimeli...”; – és a kizökent időről gondolkodó vers, amely arra figyelmeztet, hogy: „nem egyidőben zökken ki az idő / mindenkiben, / s igazából csak akkor, / ha látja: nincs egerút, / soly-mászás, kacarászás, / susmogás sötétben, / mert ő született helyre tolni azt.”

Györe Brechtet új kötetében is példaként emlegeti. *Shakespeare „Hamlet”-jébe* című szonettjét Brecht így fejezi be: „Most végre öröset lát a Kővér. / Már tudja,

eleget ingadozott. / Tettekre van szükség, folyjon a vér. / / Komoran kiálts bát, ha kiabálnak: / Csak jutott volna trónra fel, legott / nagy-szerűen bevált volna királynak." (Görgey Gábor fordítása).

Györe Hamlet-versei arról szólnak, miért kell bólintanunk „lelkünk felé”-re, Hamletra, és egyúttal arról is, hogy miért kell *komoran* bólintanunk reá. „... reszketés lábbal / ki hajthat végre Tettet?” – kérdezi Györe-Hamlet, aki miközben Tettet követel, illúziók nélkül tudja, hogy korántsem egyszerű követelés ez.

Brecht szelleme, ez a színét s fonákját egyszerre vizsgáló szellem leginkább abban segíti Györét, hogy összetéveszthetetlenül eredeti lírai figurákat teremtsen. Ezúttal Hamletből. Külön elemzést igényelne kimutatni, hogyan vált költői műhelyében Petőfi, Mózes, Marx egykori indulata, világlátása lírai élményanyaggá, lehetőséggé, hogy őket idézve-vallatva, a mával szembeállítva vizsgálja világunkat, ahogyan régebbi, a kritika által többnyire méltatlanul elhanyagolt kötetekben tette. Györe világlátása éppen azért összetett, mert egyértelműen elkötelezett. Az ironikus fitorra legtöbbször ő maga válaszol, miként például *A dolgok rendje (Lenin múltbatalanságának)* című versében olvashatjuk. Íme az ironikus fintor: „*Belső zsebedben / folyton egy kéz van, és nem a tiéd, és ha szipognál, / kibizsa zsebkendőd, / s megtörli orrod, / s mielőtt elrakja, / gondosan megszámlálja a bankjegyeket. / A világ normális rendjébe / tartozik ez is.*” És az ellenválasz: „*Csakbogy Lenin úgy vélte: / a világ normális rendje nem ez. / A történelem normális rendje / a forradalom.*”

Bizonyára ettől az elkötelezettségtől szabad lélek Györe Imre. Ezért játszik önfeledten akár gyerekverset is (jó volna, ha kitűnő ciklusára a Móra Kiadó is felfigyelne!), akár hétköznapijairól, akár az árak alakulásáról gondolkodik. Köteténck legjobb verseiben ezért talál rá az epigrammatikus megfogalmazásra, az aforizmára. Érdemes volna egyszer ilyen megfontolásból végigolvasni mai líránk termését. Hiszen nem véletlen, hogy a dialektikát lírává formáló József Attila *szintén* aforizmákban, persze öelötte ki nem mondott aforizmákban gondolkodott. Idézzük Györe egyik nagyon is végiggondolandó négy sorosát: „*Érdekes, a zöldséges / még sohasem panaszkodott / a magas zöldségárakra. / Igazán megbízható állampolgár.*”

Ám Györe nem elégszik meg a gondolatébresztő kérdésekkel. Nem elégszik meg a brechti „kötelező tiszteletlenség” kritikus hangjának megszólaltatásával sem. Válaszokat keres, és talál. Valójában nemcsak szabad, de optimista lélek is. Optimizmusa azonban nem valamiféle könnyen fölemelhető zászló. A Genézreti tavon, pontosabban a tó fenekén látja a lábnyomokat, de nem megkövült nyomokat lát, hanem frissceket, amelyek a halászokat arra figyelmeztetik, hogy van valaki, aki tudja az utat a visszahúzó-dott vízhez, oda, ahová mindenképpen el kell jutniuk, „*még ha hátukon viszik is / a vitorlát, a kötelet, a bárkát. / Mert különben ott döglénének / a parton valabáyan.*” (Szépirodalmi)

SIMOR ANDRÁS

EMLÉKEZET ÉS FELELŐSSÉG

Csanády János: Hátamon a történelem

Lét és sors, idő és folytonosság, táj és élmény fogalmazódik meg a költő tizedik kötetében. Ezt a személyességet a szorongás, a magány, a fenyegetettség érzésvilágával hozza közelünkbe. Ars poetica-szerű vallomásai erős elhivatottsággal szólnak a társadalmi cselekvéssürgetésről, a történelmi változások „menekülő rabszolgá”-iról. A könyv második ciklusát megvizsgálva, ezt a költői lelkiállapotot prózai pillanatképek sugalmazzák. A szerkesztés fokozatosságából kiderül, hogy minél messzebb sodródik a gyermekkortól, annál erőteljesebb lesz megindultsága a múlt felé. A *Pályám emlékezete, avagy: pofon a halottnak* című lírai elbeszélésben – ez zárja a második fejezetet, s egyben a kötetet is – jut el a legmélyebb nosztalgiáig: „*Ártatlan koromban kezdtem verset írni, innen jött az a szavazat, amely mindig helyrebillentette mérlegemet, bármilyen nemtelen eszközökkel is igyekeztek eltaposni, félrelökni az útból, amikor még nem tudtam, szegény vagyok, bilincsbe verve táncolhatok csak, és mások gazdálkodnak becsületemmel*”. Kegyetlenség, s a történetfilozófia hitelessége teszi edzetté ezeket a sorokat. Versei közül a *Szóbeszéd, Hátamon a történelem, Az én Vereckém, Lássatok feleim, A vágató lovak, Lázadó zsoltárt Isten ellen* és a *Földből kimeredő* tartozik ebbe a vonulatba. Korábbi költeményeit nézve pedig: *Őszi dal, Adj tüzes italt ... (Fölyzúdul a táj, 1958)*; *Kár volna korán halni meg, Régi rapszódia, Forradalom*

után (Hegyélen, 1962); Váltott lovakon, Igaz bütlenség, Alkudozók (Új törvény, 1964); A szerelem, Kőszáldal, A teljesség, Vers egy álmóról, Az oroszlán halála (Európai ősz, 1966); Jób, Az őseember-magány, Prológus (Sziklakút, 1975); Vérral kevert hó, A közlegény álma (Néma kórus, 1979) rokoníthatók az említett alkotói interferencia szempontjából.

Az új kötet – Csanády János eddigi költészetét vizsgálva – a *Néma kórus*hoz áll legközelebb. Egyesenes folytatása az ott felrajzolt szomblokkoknak. „*Tűl a szürke betonblokkokon, la messzeségben zöld a táj, / mert a házak méhkaptársejtjében / úgy erőlködik a szem, hogy / szinte fáj*” – kezdi *Bennem is...* című versét az előző könyvben, s most: „*Az érthetetlen városokba / vágytam a szűkös anyföldről, / lelke hatalmát vittem volna, / mint fényt lefölközött felbőkről*” (*Az én Vereckém*). Olyannyira hasonlók ezek a részletek, hogy egy-egy mozzanatokban fel is cserélhetők. Számptalan párosítást tudnánk fölkmutatni a két verseskötetből, ami egyértelműen azt bizonyítja, hogy igen erőteljessé vált a költő múltbafordulása. A meditatív hajlam, a megidézés kényszere szinte meghatározó lett művészetében. Ebben ott érezzük azt a fanyar ízt is, ami sok esetben az „ötven fele” józan felismeréseinek következménye: „*Bibeldödni magammal, s a szavakkal / sorsom csomózta Gordius-kötés*”; „*Be vagyok zárva, azt hiszem / vérkörömbe és ki nem sza-*

badit / a szavak mesés griffmadara sem". A tudatosodás időszaka ez. A gyermekkor megváltoztathatatlan-ságának fekete démona, leíró szorongása. Felfokozott éntudatát, látomáseltű erejét prózai sorokban hitelesíti. Mitikus menedékként jelöli meg a falu képét, s mellette az inasévek kedélyeit. Hűségfogadalma – ami korábbi köteteiben is szembe-tűnő volt – most természetrajongás-sal, az értékösszefüggések filozofi-kus szemléletével ötvöződik. A mun-kásélet motívumai most is jelen vannak, de vesztettek meghatározó szerepükből. A hangsúly az emléke-zésre tolódik át – a gyermekkor tisztaságának, idillikusan őszinte vi-lágának fájdalmával. Megrázó ké-ppek, visszatekintő közvetlenség vál-toztatják egymást Csanády kötetében. Lírai egyensúlyról árulkodó, oszti-nátószzerűen ismétlődő motívumokra építi verseit és elbeszéléseit, ami érzéses belső ritmust ad az egyes írásoknak.

Lajoskomárom – nagyanyja és nagybátyja feledhetetlen emlékeivel – meghatározóvá vált alkotásaiban. Sokszor kimondatlanul is ott lüktet hasonlataiban, metaforáiban. Tetten-érhető mindez a későbbi történések anapesztikus hangsúlyozásában, drá-mai szaggatottságában is.

Eleven képekkel fogalmazza meg a fizikai munkások közvetlen vilá-gát, benne önmagát. Gyakran elő-forduló neologizmusai – *napszentü-let, lángkorona, polyvaszag, beton-kalicka, sisakrostély, autó-állat, láng-buborék, acéltérdek, világprés* – elemi erővel jelenítik meg azokat az évcetket, amelyek a gépek szelidségét, *olajoskos* reményét adták a költő-nek. Büszkén vállalja ezeket a for-dulatokat, s megtartó erőként szó-lítja verseiben, prózai írásaiban.

Korábbi köteteiben is kitapint-hatjuk a munkáséletet, amelyet fia-tal korában maga is élt; a *Háta-mon a történelem* lapjain szintén több vers és néhány rövid próza vall erről a korról. „*Körüül várak a hegy-tetők / kúpján, lovag-romok, / még mindig ébren figyelők; / Somlyó, Salgó, Somos*” – tekint szét *Tavaszz Salgó felett* című versében, majd féltéssel, aggodással telnek meg a sorok: „*a motor lelkét Salgótarján-ban ismertük meg*”, „*vas-mágusok, kezünk alatt újra lélegzeni kezdett az Egész, és ment ez véghetetlenül, aranyos nappalok, komorló éjszakák során, amikor felbök, felbök fedték be a nagy völgyteknőt, akárba a Szaturnusz porgyűrűi, s a város alig lélegzett alattunk, mint bányász for-ró, föld alatti, szűk járataiban*”; „*Nógrád, Kazár, Karancs, Salgó, Istenmezeje, Nagylóc, Ludányhalászi, Endrefalva, s a többiek; áldás vol-tak a mi munkánkon*”; „*Ma is itt énekel bennem az anyag, s az ember mindenttudása, a kozmikus tapaszta-lat, amely belénk ivódott, vas-má-gusokba*” (*Vas-mágusok*). A salgó-tarjáni éveket idézi a *Pályám emlé-kezete, avagy: pofon a halottnak* is, de itt már keverednek az érzések, emlékképek az apa iránti mélységes tisztelettel-félelemmel, a Zsiga báty-ja és Simon Erzsébet nagyanyja alakjával, a háború borzalmaival és költői eszmélkedésével.

Hátamon a történelem – mondja ki felelősségének, az emberi cselek-vés sürgetésének hangsúlyozásával legfőbb életérzését. Védetté nyilvánítja a gyermekort, amely – szin-te – az egyetlen menedéket jelenti számára. Nem túlzás, ha azt állít-juk: a kor történetfilozófiai, borzal-makkal teli képét rajzolja meg leg-újabb könyvében. (Szépirodalmi)

MADÁR JÁNOS

A HIÁNY JELVÉNYEI

Bari Károly: A némaság könyve

Öröm ez a kézbesimuló kis kötet. Tíz év csönd, „némaság” van mögötte. Szegényebb volt a magyar irodalom Bari Károly nélkül. Hiánya annál erősebben volt érezhető, mert indulásakor szinte túl hangos ovációval üdvözölték, s a hozsanna utáni csönd üresebben kong, mint egyébként természetesen volna. Bár nem publikált, a köztudatból nem veszett ki. Mendemondák, jó és rosszízű pletykák keringtek körülötte. Mindenki tudni vélt valamit. Találgatások és féligazságok keltek szárnyra a költő életéről, életmódjáról, magán- és közéleti bonyodalmairól.

Most a leghitelesebb forrásból, tőle magától értesülhetünk a történésekről: versben kimondott igazságot, nyílt, meztelen, őszinte és kendőzni nem is szándékozott információkat szerezhetünk az eltelt időszakról, hiszen Bari számára ez nem szenzáció, hanem versbe transzponált élet.

A kötet egyik legjobb versében (Száműzetés) így ír a hallgatásról: „koponyámat / tenyerébe képzelte már a sírás csönd / hiányom jelvényével ékszerezte föl magát / minden hír, meghalt, kiégett mondták”. Ugyancsak a versben emberi és költői jelenlétét fogalmazza meg: „ha azt mondják; megtörtem, ne biggyétek / s ne biggyétek, ha mondják rólam: / megszakadt útja, földmélyre zuhlott üzenem nektek, élek, s írok”.

Öröme éppen ez ad okot: a jelenlét felhangosítása, a némaság be-népesítése, az, hogy egy egyéni hangszín újra belezúg irodalmi tudatunkba. Nemcsak az tette Barit már indulásakor is becsessé, s a szokottnál dédelgetettebbé, hogy egy önmagáról hallgatni kényszerülő világ jelzescivel könnyítette lelkiismeretünket, s gazdagította közös kultúránkat. Tehát nemcsak az egzotikum, hanem a szerencsés ötvöződés az oka, hogy „kamaszzeniként” emlegethettük. Nepe folklórja, színes képi világa, gazdag fantáziája *nem kizárólagos* költői lényege volt már akkor sem. Az általánosabbá, mélyebbé és egyetemesebbé válás folyamata azonban napjainkra felerősödött. Öröksége eszköz és feladat ma is, de célja tágasabb.

A jelentkezésen túl, a tékozló vagy eltékozolt gyermek visszatérésén vagy visszafogadásán kívül ez az, aminek elsősorban örülhetünk. Problémafelvetése, elemzőképessége és gondolkodásmódja kiteljesedett. Alapvető változásról azonban nincsen szó. Ugyanazokból a motívumokból építkezik, nagyjából változatlan technikával. Továbbra is jellemzi a képgazdagság, a színeség, az indulatok magas hőfoka.

Formailag talán nem is érzékelhető a tízévi távolság. Persze csalóka mérce ez a tíz év, hiszen maga mondja, hogy ezek a versek nem tíz év után, hanem annyi idő alatt keletkeztek, tehát távolléte rajzolatát, dokumentumait tartjuk kezünkben, hiányának eddig zsebben

hordott jelvényeit. Ami mégis észrevehető: az amúgy is gazdag képi világ kicsit túlterhelődött. A gyakorta alkalmazott, mellérendelő képekkel építkező szerkesztési mód számos esetben nem ad kifutást az egyes motívumoknak, sőt erősítés helyett kioltják egymás hatását. Az effajta burjánzó, indázó képesség mindig jobban érvényesül, ha hierarchizáltnak jelentkezik, s ezáltal a logikában nyeri önmaga indokát. A forma Barinál sok esetben „ránő” a tartalomra, ahelyett, hogy kibontakozását segítené.

Bari Károly rendkívül gazdag nyelvi anyaggal, vérbő képi kultúrával rendelkezik. Ezt azonban mértéktelesebben kezelte második kötetében.

Ennél is nagyobb hiba, hogy az érett költő sem mentes a képzavaroktól. Éppen bravúrus fantáziájának esik áldozatul néhány ellenőrizhetetlenül bugyogó képsora esetében.

Nem marad kétsége az olvasónak afelől, hogy Bari Károly nehéz éveket hagyott maga mögött. Képei keményebbek, szigorúbbak, tónusai sötétebbek lettek. A természetet oly nagy kedvvel versbe ültető költő most főleg a kemény, hideg, nyirkos, éles jelenségeket részesíti előnyben. Motívumai között feltűnő gyakorisággal szerepel a tél, a fagy, a zúzmara, a vihar, a villám, a köd, a csont, a borda, gerinc, szemgödör, elmúlás, pusztulás, halál... Tragikusabbra váltott tehát megélt élményei hatására.

Lírája nagymértékben gondolati-vá vált, filozofikussá lett. A versbeli történések már csak a tételek és ké-

telyek illusztrációi, nem az ábrázolás tárgyai. Az emberi lét legsúlyosabb problémáira keresi a választ: szabadságról, fennmaradásról gondolkodik, s az egén szerepét, helyét keresi, felbolydult világunkban. Kételyei nem magánsíralmak, borúja nem magánügy. A legteljesebb, legtisztább értelemben vett közösségi költészetet műveli, felelősséggel nemcsak önmaga, nemcsak szűkebb népe, hanem az egész emberiség iránt. A verseken átütő kemény keserűség a „létmagány”, az elidegenedés, az irányvesztettség lenyomata. Legjobb versei egyszerre adják az egyéni és a társadalmi lét diagnózisát. (*Jannisz Ritszosz, A némaság könyve, Száműzetés. stb.*)

A kötet szerkezeti és minőségi csúcspontját az előbb említett versek jelzik. A második rész kisebb hanyatlást mutat. Már-már megszokná az olvasó az „új” Barit, s különösebb izgalom nélkül, de elégedetten lapozgatna tovább, mint aki már csak eddig kialakult véleményének megerősítését várja a további írásoktól, amikor kellemesen oldja a majdnem monotóniává váló tartalmi egyöntetűséget a *Hajnalkötöző* című erotikus vers. Ebben a szabadszájúság hitelesített határait feszítgeti.

A kötetet záró két gyermekvers talán csak azért lett annak kereszttelve, hogy formái egyszerűségüket igazolja. Tartalmuk azonban (főleg a másodiké), úgy hiszem, nekünk szól, nem annyira Máriuszna.

Bari tehát *jelen van* irodalmunkban, köszönteni és biztatni nagy örömünkre szolgál.

HUNYA MÁRTA

A MAGUNK TÁMASZTÉKA

Tamás Menyhért: Vigyázó madár

Megszaporodtak mostanság a mélybeásó, gyökerek után kutató írások. Közülük talán legnagyobb híre az amerikai néger író, *Alex Haley* Gyökerek című, történelmen és földrészeken át hazát, népet kereső riportregénye jutott. A belőle készült televíziós sorozat bejárta a világot és mindenütt hatalmas sikert aratott. Gyanítom, hogy nem is annyira a mű esztétikai értékei, sokkal inkább a téma, a sokak gondjának-gondolatának kimondása volt a zajos ünneplés oka. Egy szóra érthető ez, ha vitorlás gályák fenékkerében polcokra zsúfolt, az óceán túlsó partjára hurcolt néger szízezreinek-millióinak emberi, kulturális sokkjára gondolunk. De gondoljuk meg azt is, hogy az elmúlt századok során hány kisebb-nagyobb közösség, etnikai törekvés kényszerült addigi életét hátrahagyva, újra meg újra nekirugaszkodni az otthonteremtésnek, az eltépett gyökerek újraélesztésének.

Mára milliók élettöredékei keresnek humusszá lágyítható talajt, megkapaszkodásra alkalmas szegleteket. A természetes közösségeiből kieső, hagyományaitól, múltjától megfosztott, a személytelenséggel, magánnyal küzdő ember óhatatlanul fordul önmaga múltjához ösöskért, közösségért, a valahova tartozás érzéséért. Így tesz *Tamás Menyhért* is *Vigyázó madár* című könyvében, amelyet a nagy sikerre való tekintettel, most újra kiadott a Szépirodalmi Könyvkiadó.

Történetében a recsenő árbocú vitorlások helyén nyikorgó parasztszerek zötyögnek a háború sebezte utakon, hogy az odahagyott ház, a föld,

az ottani patak, a gyermekkor emlékének súlya alatt roskadozó székelyek kis vagyontulajdonát, emberségét mentseik pusztulásra, értelmetlen és érthetetlen halálra, 1944 infernójában. A Hadikfalvától Kisdorogig vezető út meghosszabbodik majd negyedszázaddal, míg veszteségeinek, nyereségeinek lajstroma megíródhat.

A magát múlandó dolgok gyűjtögetésére adott költő fiú apja halálának és temetésének krónikájában egy család, egy nép, a mindig a maguk támasztékára utalt emberek sorsának megakadásait, újakezdéseit ábrázolja hitető erővel. Nem a riporter szemérmertlenségével, szemfülességével, sokkal inkább a vers pontosságával, az eposz nagy időt átfogó mértékével. Támaszt, biztonságot keres annyi újakezdés, annyi szétdőlt élet, hiába vesződött emberség után – a folytathatóságot.

Századok rossz tapasztalataival, Mádfalva emlékével érkeztek a bukovinai székelyek a Bácskába, majd onnan tovább Tolnába, Zalába. Izmaikban, idegeikben a vándorlás állandó kényszerének emlékével, a bizonytalanság feszülésével. „Esztenők teltével sem volt bizodalunk, hogy itt maradunk. Még ötven tájkán es a lábunkban vót, hogy tovább kell menyünk.” És nem volt elég megszokni az idegen házat, kertet, istállót, kitapasztalni, kezessé tenni az idegen földet, a szívbe ragasztani az új fákat, meg kellett állni a történelem frissen támadt fürgetegében is. A végre otthonhoz, szántóhoz jutott paraszt meg kellett, hogy érje az erőszakos tagosítást, a beszolgáltatást, a padlások

lesőprését, a végrehajtó félését, azt, hogy amint kapott valamit, máris nagy árat kérnek érte. De az élet fogyasztásánál is mélyebben sebzett az emberség fogyasztása.

Az idők enyhültevel, nyugtával új gazdálkodási rend, új munkaformák, új életforma alakult – csak már túl sok a seb. Így lehet, hogy a koporsóra írt évszám az „Élt 71 évet” is hazugságnak tűnik. „Csak élt volna, ha hagyják. Igen, csak létezett. Létezése is egyetlen igyekezet volt.”

Ezek a tapasztalatok nem egy földönfutóvá lett kisebbség tapasztalatai. Egy pusztulásra ítélt, felbomló társadalmi osztály közös történelmi tapasztalatai. És ez az a pont, ahol Tamás Menyhért igazsága az országban bentlakó valamennyiünk számára érvényessé válik. Története kezdetén a Galiciából szegényében Bukovinába szökö megessett szolgálólány nagynya, végén az önmagát, sorsát, esélyeit megérteni akaró értelmiségi fiú. Ketőjük között a történelem. Ez a történelem pedig közös minden társadalmi réteg, minden nép számára Közép-Kelet-Európában. „Török, tatár, tót, román” kavargásában épp úgy meg kell keresnünk a gyökereinket, mint az Újvilágba rabolt mandinkáknak, jorubáknak, ibóknak. Ezeket az elvágott összecsomósodott, vékony kis hajszálgyökérkéket bogozgatja, kötözgeti Tamás Menyhért nagy érzékenységgel, felelősséggel.

Külön tanulmányt érdemelne, ahogy az író a vers és próza határán mozgó szöveg montázsszerű szerkezetében térrel és idővel bánik. A tér váltásainak hajszálpontos illesztése az idő szeleteivel érett, a mesterség minden titkát ismerő alkotóra vall. Szerkesztésmódja tömörségével, gazdaságosságával éri el, hogy leírt sorainak csöndje, elhallgatásainak súlya legyen. A kisregény konstrukciója minden elemében bravúros, anélkül, hogy nyomát lelhetnénk a magamutogató zsongló-

rösködésnek, öncélú játszadozásnak. Ennek a rendnek és tisztaságnak a legfontosabb alapja Tamás Menyhért nyelve.

Székelyei megőrizték, magukkal hozták honfoglaló őseink nyelvét, a *Halotti beszéd* drámai, expresszív tömörségét, a zsoldáros *Szenczi Molnár Albert* és a Biblia-fordító *Károly Gáspár* magyarságát. Ezzel szólva a köznap beszéd is emelkedettebb, ünnepelesebb lesz. A képekkel zsúfolt szöveg a nyelv egyszerűsége, kifejező ereje által kerüli el a terjengősség, a barokkos zsúfoltság, a népies modorosság leleselkedő csapdait. Tamás Menyhért így képes a vers pontosságával, láttató erejével és a próza szabatos tárgyyszerűségével egyszerre élni.

A *Vigyázó madár* a dolgok és a szavak egyidejű rendjének lehetőségét keresi. Azt a történelmi, emberi esélyt, amelyben az állandó megfutások mindent összezavaró káoszát, veszteségét megtöri egy folytatható, élhető rend. Ám ennek megeléje lehetetlen a múlt megértése, a József Attila-i „közös dolgaink” rendezése nélkül.

Tamás Menyhért megtalálta a forrást. Ez azonban nem csak tápláló víz ad, de kötelességet is ró arra, aki fölébe hajol. Szeméttől, idegen anyagtól óvni, tisztán tartani, fogyásának útját féltő szemmel vigyázni, attól a ponttól, ahol a tiszta víz kibuggyan a köből addig, amíg rohanásában megszelídülve belesimul a nagy folyóba. A *Vigyázó madár* vállalása ennek az örökségnek a továbbvitele, továbbéltetése.

A halállal megpecsételt múlt, az elmúlással megnövesztett emberi sors folytathatósága, a folytatás kötelessége szól Tamás Menyhért minden sorából: ez a póztalanság, természetesség talán a könyv legnagyobb erénye. És ez emeli az utóbbi évek prózai termésének élére, a legjobbak közé. (Szépirodalmi)

PALLAGI SZABÓ FERENC

V A L Ó S Á G U N K

KELEMEN GÁBOR

Ujj-jelek

A Központi Statisztikai Hivatal közleménye szerint 1983-ban 74 250 lakás épült, s ebből 57 915 az úgynevezett magánérős forrásból került tető alá. Az adatot természetesen csak most kerestem elő, akkor még eszembe sem jutott ilyesmi után búvárkodni, amikor K. J., a rokon gyerek először állt elé, reménykedve, tudakolva a szombati programot:

– Segíthetnél a betonkefni szállításában. Ez a béléstest néven is emlegetett nélkülözhetetlen építőanyag a közelben nem kapható, de most megoldódik a gondom. A nagybátyám ugyanis, aki osztályvezető...

Itt egy hosszú és körülményes magyarázat következne. Arról, hogy honnan ismeri az osztályvezető nagybácsi a szövetkezeti elnököt, aki viszont egy építőanyag-ipari vállalat tótumfaktumának a... Szóval, „naka-neke”. A lényeg, hogy K. J. kezében ott a régen várt és boldogító papír. A kiutalás. Csak éppen el kell menni azért a fránya kefnieért a gyárba.

– Oda és vissza majdnem háromszáz kilométer az út, de bánja a fene – így az ifjú építkező. – Mit tehet a magamfajta ember, ha csak így juthat hozzá az építőanyaghoz? Menni kell, mert kőből-vályogból ma már a cigány sem épít házat.

Hajnalok hajnalán kapaszkodunk fel a teherautóra. A vastag göncökbe bugyolált rakodók hungarocell lemezekből vetnek ágyat a platón, a minden biztonnal puhánynak tartott tollforgatót pedig a gépkocsivezető mellé, a langymeleg vezetőfülkébe ültetik. Ismeretlen falvakon és városokon robogunk keresztül, mintha csak a világ végére tartanánk, a koránkelésnek azonban van egy vitathatatlan előnye. A rosszkedvű portás éppen csak nyitja a gyárkaput, de mi már ott toporgunk a bejáratnál, kiszáratva pedig már mutatják is a lattyakos udvaron az építőanyagok félelmetesen nagy depóját. Éppen lenyitjuk a teherautó oldalát, amikor didergős társaságunkhoz somfordál egy pufajkás ember és a világ legtermészetesebb hangján ajánlja:

– Ne strapálják magukat, jó uraim, kár a finom kezükért. Feldobom én az egésztestet a platóra percek alatt, erre való ez az ügyes kis targonca.

A védőkesztyűt is cafatokká maró, éles sarkokkal gyártott betontestekre nézek és hálás tekintettel pillantok a jövevényre: „Jó ember, fene nagy szíve van magának!” A jó ember azonban egy villanásnyi ideig zavartan áll, majd a világ minden táján pontosan érthető nemzetközi jelet mutat. Sokatmondóan összedörzsöli jobb kezének három ujját.

K. J., akinek a koránkeléssel, az átfagyással és a rakodással baráti szívességet teszünk, kurtán csak ennyit kérdez: „Mennyi?” A választ azonban nem halljuk, mert ellentmondást nem tűrő hangon dörren az após:

- Hagyd a fenébe! Ha már eljöttünk, akkor feldobjuk azt a négyszáz-öttszáz kefnit - ahogy látom, ezret úgysem tudunk elvinni -, közben pedig legalább felmelegszünk. Átfagyunk a platón, mint a mirelitsirkék.

Az üzletre pályázó felhúzza a vállát. „Nekem mindegy, ahogy gondolják. Csak segíteni akartam.” Sarkon fordul, megy a gépéhez, végezni a munkáját tovább. Az állami targonca villája az állami raklapok alá csúszik és emeli az állami kefnit az állami vasút vagonjaiba. A targoncás tehát teszi a dolgát, azt cselekszi, amiért a fizetését kapja. Csak kissé bosszúsán, mert ezekben a percekben dolgozhatna svarcban is.

Emelgetjük a csaknem húszkilós, betonból öntött béléstesteket, egyre jobban fedjük a kora reggel csípős hidegét, a morcos após mégis morog:

- A fene vigye el az ilyen eltérő lehetőségeket. Hiába, *nem mindenkire süt egyformán a nap*. Gondoljátok csak el, ha elfogadjuk az ipse ajánlatát, akkor egy jó félóra alatt keres vagy ezer forintot. Mellékesként. Munkaidőben és a munkahelye gépével.

Az öreg morog tovább, én meg nyugtatom: „Ne tépje az idegeit, bizonyára egyedi esetről, ritka hiénáról van szó.” A hangomban meggyőződés. Elvégre, járatlan vagyok az építőanyag-beszerzés és -szállítás rejtelmeiben. Egyelőre.

De nem sokáig, mert a jelek szerint manapság mindenki építkezik. Néhány nap múlva egy pesti mérnök keresi apámat a faluban, aki barátai ajánlására itt húz magának egy kis házat és most homokra lenne szüksége. De már „tegnapra”, mert itt van a kőműves, így apám közbenjárását kéri.

- Úgy tudom, van a técsznek homokbányája. Arra kérem, segítsen nekem a vétel intézésében, meg emberek is kellenének a kitermeléshez, rakodáshoz.

Apám bólint: az irodán is intézkedik, meg lapáthoz értő kezekről is gondoskodik. Egy fél nap múltán azonban szalad az emberünk az utcában és már a kapuból kiabálja:

- Elnézést kérek, de vissza az egész, nem kell már a homok!

- Nocsak. Meggondolta tán az építkezést?

- Azt nem. De megvan már az anyag, nem kell érte sehová menni. Jött egy ZIL, keresztül a falun, a platója tele jófajta homokkal. Úgy tudom, B-ből vitte (volna) a pilóta valahová.

A pesti mérnök az ujjait összedörzsölve mutatja: „*megegyeztünk*”. A pilóta jól járt, a mérnökről nem is beszélve, mert házhoz jött az üzlet. Ritka szerencsés ember a mérnökünk. Egy számára teljesen ismeretlen termelészövetkezet fizeti a homok, meg a fuvar egy részét. A svarcon tehát csak a közös veszít.

Gyanitom, hogy hasonló ügyből lehet bírósági akta is, ezért elképedve hallgatom - a bírót.

- Egy hétig próbáltam gépet szerezni a terepmunkákhoz, az istennek sem ment. Az pedig az első lépés, addig még a fundamentumot sem áshatom ki a leendő házamhoz. Valaki aztán megsúgta, hogy ne az irodában alázkodjak a kapacitásra hivatkozó ügyintézők előtt, hanem beszéljek a gépésszel.

- És ha hasonló ügy kerül eléd...

- A bíró is ember... de azért ügyelek a rendre. Én át nem adtam egyetlen fillért sem, kimaradtam az egész buliból. A feleségem elmondta, hogy miről lenne szó, erre a gépész bőfentett: háromezer. A feleségem ajánlott kétezret. Kettőezerötért este már ott pöfögött a gép a telken. Menetlevél nélkül, persze.

Mi tagadás, a bíró szépen haladó munkáinak szívből szurkolok. Különös-képp most, amikor egyre jobban megismerem a magánertős építkezésre való biztatás és az ehhez szükséges feltételek közötti elképcsztően nagy szakadékot.

B. K. már régen elfeledte a terepgyengetést és az alapásást, neki már kéménytégla van szüksége. Százhusz darabra csupán, de szép fényes téglára, merthogy a tetőn kívül – ahol látszik – olyat akar az asszony. B. K. tehát beül a kocsiába, végigjárja a megye valamennyi TŰZÉP-telepét, aztán mérgében tovább megy a szomszédos megyébe is. Tégla helyett mindenütt sajnálkozó kézmozdulat fogadja. Egyszer aztán a Heves megyei B. község kicsinyke építőanyag-telepén felcsillan a remény. A rossz tekintetű középkorú nő magabiztosan kéri a téglá árát, aztán a papírjaival foglalatoskodik.

– Momentán, fiatalúr, nekem nincsen kéménytégla. De azért vagyunk, hogy segítsünk egymáson. Valamit valamiért alapon, persze. Szépen kifizeti nekem a téglá árát, én adok magának egy diszpozíciót. Azzal elmegy a Nógrád megyei K. TŰZÉP-telepére és ott erre a papírra kiadja az árut.

B. K. derült arcáról ismét lefagyott a mosoly, a „jattnak” előkészített öt százzal együtt visszagyúrta a téglapénzt a zsebébe.

– Tegyen bolonddá, öreganyám, mást. Alig másfél órája voltam a k-i TŰZÉP-en, ahol egyetlen törött téglá sincs.

A magánérvő építkező a kapuban kapott még egy-két tippet, végigjárt valamennyi címet. Este hét óra volt, amikor hazaért – kéménytégla nélkül. Elképedve nézte a kilométerórát, csaknem négyszáz kilométert autózott, potyára. S amikor hullafáradtan végigdőlt az ágyon, kínjában még felnevetett: „Legalább a borraivalóra szánt pénz is a zsebemben maradt”.

A megyeszékhelyről jövet betérünk egy idős házaspárhoz, mértékkel fogy a bor és a kávé. Az öreg H. I.-vel beszélgetünk, a felesége meg ott somfordál körülöttünk, már érzem, hogy valamit akar.

– Nem tudom . . . kérdeznék valamit . . .

– Hagyd, nem kell ez – dörmög az öreg, az asszony azonban csak kiböki, mi nyomja a begyét.

– Építkezik az unoka, de olyan tehetetlen a lelke, a pokolból sem tud anyagot szerezni. Gondoltam, megkérdelem, nincse-e magának valami ismeretsége M.-n, merthogy ott a gyár.

Az édes kávé cigányútra megy, mert felnevetek: „Már, hogyan lenne, Margit néném! Ismerek ott egy élelmes, rizikót vállaló kocsmáros, meg néhány sötét tekintetű ügyes embert”.

És mesélni kezdek. A korábban említett K. J. jön egy napon újra és szinte restellkedve mondja:

– Most kellene igazán a segítségem, mert itt a kezemben a távirat, elzárható a négyezer darab falazótégla. Ezt is a gyárból hozzuk, de M. közelebb van, nem kell három megyén átutazni, mint a kefnéért. Alig száz kilométer az egész, de kellene a személykocsid is, mert akárhogy számítom, a három teherautóhoz, meg a két pótkocsihoz kell vagy tizenkét rakodó.

Találkozunk szombaton hajnalban, öt órakor. Együtt a brigád, előkerül a pálinkásüveg, aztán istenesen a „lovak közé csapunk”, hogy idejében érkezünk, előbb kerüljünk sorra. A személyautóban bizsergetően kellemes a meleg és álmosan azt tudakolom az ifjú építkezőtől: hány kilogramm egy ilyen téglá? „Úgy tudom, kilenc.”

Bámulom az útmenti sötétséget és magamban számolok: az alkalmi baráti brigádnak – minden egyes segítő legalább ötszáz forintot spórol K. J.-nek – ma meg kell mozgatni harminchatezer kilogrammot. Mennyit?! Akárhogyan is, a téglát meg kell fogni vagy háromszor, ugyanígy a lerakodásnál is. Harminchatezerszer hat . . . előre sajognak a csontjaim.

Eppen megvirrad, amikor a tenyérnyi völgyben lapuló gyár kapujába érünk. Kapujába? Hol van még az a sokat ígérő bejárat! Előttünk vagy harminc teherautó várakozik sorban, a személygépkocsikban meg ott gunnyasztanak a rakodó-tá szövetkezett baráti-rokoni kompániák. A mi teherautóink egyikének a pilótája a kilátások felől érdeklődik, ismeretlen kollégája nem valami vigasztaló:

– A rosseb, ami megeszi. Én éjfélkor indultam, mégsem vagyok első a sorban.

Topogunk, melegsünk. Vágyakozva nézünk a gyárkaputól tiz-tizenöt méternyire felhúzott bisztró hatalmas üvegtáblái mögé, nyolc óra után megszanja a népes társaságot a fenemód elegáns vendéglős, nyitja az ajtót. Gőzöli az előre lefőzött kávét és önti a hadrendbe állított féldecis poharakba a szeszt. Reggel nyolc óra után pár perccel, tizenöt lépésnyire egy gyárkaputól. A Traubisódám mellé magam is rendelék kevertet, vegyespálinkát, cseresznyét, sört – társaim kívánsága szerint.

A teherautók kigyója alig észrevehetően araszol előre, a micink tíz óraker jutnak be a kapun. A bisztró lehetőséget felismerő vezetője közben csinált anynyi forgalmat, mint egy jólmenő falusi vegyesbolt egész hét alatt. Odabenn téglatenger, amíg csak a szem ellát. A rámpák mellett vasúti kocsikat rakodnak – érdekes, ezek sosem jutnak el a TŰZÉP-telepekre?! –, de sok a lézengő is a depók között. Beállnak a helyükre a teherkocsijaink és rögvest ott terem néhány overállos, pufajkás ember. Ránk babsalyognak, emelik a kezüket és dörzsölik össze három ujjukat:

– Főnök! Szívesen segítünk rakodni. Majd megegyezünk...

Lám, a lehetőségeket itt is felismeri a találékony dolgozó. Egy kis mellékes után néz. Másodállást vállal. Rendes munkája, rendes munkaidéje alatt – *mi-közben ketyeg az óra.*

Talán kétezer téglá lehet már a platókon, amikor egyre nehezebbnek érzem a súlyukat. Belém bújik a kisördög és kajánkodva azt mondom K. J.-nek:

– Egyszer számolni kellenc. Talán olcsóbban jönne ki az egész, ha szétosztasz valami pénzmagot az állami, azaz feketén dolgozó rakodóknak, mi meg otthon maradunk, más egyébbel eltölteni az időnket. Nem kell hajnalban kelni, üresjáratban várakozni, benzinre költeni. Matematika kérdése az egész, csak ezen múlik a döntés.

Végülkor ballagunk a kapu felé, kezemben a ronggyá tépett kesztyű. Végetáthatatlan sorban rakják a teherautókat, mintha csak az egész ország építkezne. Halljuk, amint az egyikén éppen ezt tárgyalják:

– Állítólag lehet egy kocsira ötven-száz darab téglával többet tenni, csak szólni kell a kiadónak, hogy ne érje meglepetés. Egy üveg konyakot, vagy egy-két száz forintot a bolondnak is megér ez a többlet.

A kocsiról melegítőbe öltözött, bajszos fiatalember cihelődik le és eltűnik a téglatenger zezugos ösvényei között. Talán pisilni megy. Vagy megpróbálja egyengetni a kocsira rakandó, de a diszpozíción nem szereplő fölösleg útját. Most, kifelé menet tűnik csak fel, hogy a kapu mellett is jókora téglakupac hever. Ott, ahol papírral a kézben szemrevételezik a rakományt. A minden jel szerint sebtiben összesztócolt téglahalom arról árulkodik, hogy nem mindenki ismeri a szokásokat: a fölösleg útját egyengetni kell, jó előre. A szigorú kiadó pedig könyörtelenül lerakatja a felesleget, mert nem úgy van az, hogy „*miénk az ország, vigyük baza*”. Kivált akkor, ha a szemhunyasért még egy üveg konyakot is sajnál a félmillió adósságot vállaló építkező.

V. J. már végigjárt minden procedurát, kész a háza, hébehóba már ott is alszik. Nehezen mozgó édesanyja kínos napokat, összesen talán heteket töltött az autóbuszokon és vonatokon, sokszor reménytelenül, mert anyagbeszerző gyanánt ő járta a telepeket.

– Nincs fogalmad, hogy mibe került – néz rám indulatos szemekkel. – Az útiköltség a legkevesebb, de sehová sem mehet üres kézzel az ember. Italból a drága kell, de pénzben sem lehet egy-két száz forintot senki zsebébe dugni. Az ma már bagó, csak kiröhögik érte az embert.

Fiatalember jön éppen, ő is építkezik, tudja ezt jól V. J. anyagbeszerzésbe belerokkant édesanyja is.

– Majd meglátod te is, micsoda nyűgöt vettél a nyakadba...

Az ifjú ember magabiztos, eyelőre legalábbis.

– Ha felkötötte az ember a kolompot, akkor ráznia is kell. De engem ne féltsen! Együtt jártam esti egyetemre a k.-i TŰZÉP-telep egyik vezetőjével, majdcsak segít a régi cimborám...

Segítségben nem volt hiánya Z. A.-nak sem. A termelőszövetkezeti melléküzemág vezetője ismerősöknek sincs híján, ugyanakkor felhívja a figyelmem egy pénzben ki nem fejezhető helyzeti előnyre.

– A nehezen túlvagyok. De sokszor gondoltam rá, hogy ha nem ilyen a munkahelyem, akkor belerokkanok. Cserép kellett? Palaszög kellett? Ajtó, meg ablak kellett? Bármilyen kellett, felvettem a telefont, vagy leültem a telex mellé és tudakozódtam. Közben, hívásokra várva, végeztem a munkám, úgy, ahogy tudtam. Azt hiszem, az utóbbi hónapban megterheltem a cég számláját vagy ötezer forintnyi telefonálással és telexezéssel, de így legalább gyors és biztos. Nem kell sehová potyára menni, időt és pénzt pocskolni.

Mi tagadás, kétségtelen előny. Különösen akkor, ha összehasonlíttam a másik oldallal: E. községben J. J.-né reggel odaül a postára, meghívhatja a sz.-i TŰZÉP-telepet, aztán vár délután két óráig, hogy megtudja: éppen nincs, amire szükség volna. Na, persze, J. J.-nének nincs telexes, telefonos munkahelye. Nem tud érdeklődő üzenetet küldeni a sokat sejtető megjegyzéssel: „*Nem lennék bálátlan...*”

Meglehet, hogy ez a szólásmondás hamarosan szállóige lesz P.-én is. Az esztendő elején nyilvánították nagyközséggé a települést, s a tanács titkára csillogó szemekkel újságolja, mennyire megnőtt az építkezési kedv, alig győzik kialakítani az alkalmas házhelyeket.

– Csak egy TŰZÉP-telep kellene, de nagyon – sóhajt a tanácsi vezető. Hozzánk a legközelebbi is távol van, sokat segítene az embereken, ha helyben vásárolhatnák meg a szükséges építőanyagot.

TŰZÉP-telep? Eggyel, kettővel, öttel, tízzel, százzal több a számuk, mítsem számít, ha a „*nincs*” az úr. *Építőanyag* kellene. A már emlegetett rokonyereknek, K. J.-nek is, mert az elbeszélte betonkefűn és a nagyméretű téglán kívül haza kell még szállítani tízezer darab kisméretű téglát, ezer darab téglakefűt, a tetőfedő palát, s az ördög tudja, hogy mi mindent. Megannyi lehetőség, hogy alaposabban megismerje az ember az építőanyag-beszerzés és -szállítás új rejtelmeit.

A hozzátartozó – egyszerűségében is beszédes – ujj-jelekkel együtt.

Lakáspolitikánkról

Régi és mindig újra felmerülő dilemma a lakásépítés és -gazdálkodás ellentmondásos jelenségeinek okait keresve, hogy vajon a kialakult érdekszerkezet, vagy az objektív társadalmi-gazdasági feltételek magyarázzák-e a már-már megszüntethetetlennek látszó lakáshiányt. Veszélyes dilemma ez, ha eldöntjük. Akár a lakásgazdálkodásban érvényesülő állami, vállalati és egyéni érdekeltségi viszonyok között, akár a leszűkült gazdasági lehetőségeinkben keressük az okokat, semmiképp sem feledkezhetünk meg arról, hogy a lakáshiány felszámolására irányuló törekvések óhatatlanul kudarcot vallanak, ha nem tudnak kapcsolódni a társadalom más területein (ipar- és településpolitika, jövedelemelosztás) tapasztalható ellentmondások megoldási módjaihoz. Jóllehet kétségbevonhatatlan tényként fogadható el, hogy azonos időszak alatt soha a magyar történelemben nem épült anynyi lakás, mint az elmúlt két évtizedben, a társadalmi-gazdasági fejlettséghez képest a lakáshelyzet mégis annyira súlyos, hogy a változtatás kényszere elől semmilyen szinten nem lehet kitérni. Már csak azért sem, mert, ha a lakáshiány egy nem kielégítő állapot más minőségét is jelzi, mint amit a tömeges ágyrajárás, vagy az utcára került kilakoltatottak nyomortelepekre szivárgása jelentett valamikor, a megfelelő minőségű lakás „birtoklása” a legemlékezőbb emberi igények közé tartozik.

A lakáshelyzet javítására irányuló erőfeszítések közepette, a gazdasági reform másfél-két évtizedes folyamataiban, amikor a lakásgazdálkodás rendszerének felülvizsgálata is elő-

térbe került, végül mindig olyan alapvető kérdésekhez kellett eljutni, melyek elválaszthatatlanul összefonódtak a lakáspolitikai bizonyos elemeinek újraértékelésével. Bárha más összefüggésben, a *Vélemények/Viták* sorozatban megjelent *Lakáspolitikánkról* című kötet tanulmányai ugyanezt a felismerést támasztják alá. Az elsősorban folyóiratokból – és többnyire a *Valóságból* – válogatott cikkeket olvasva nem csupán a lakáshelyzet alakulását és a nyolcvanas évtized végéig várható változását kísérhetjük nyomon, hanem a magyar lakáspolitikai elmélet hetvenes évekbeli fejlődésével is megismerkedhetünk. Éppen e tág horizontú válogatásnak köszönhető, hogy a cikkek szerzői között egyaránt megtaláljuk a hazai szociológiai élet lakáspolitikával foglalkozó ismert szakembereit, illetve azokat a közgazdászokat, akik nem egy figyelemre méltó reformjavaslatot fogalmaztak meg a lakásgazdálkodási mechanizmus átalakítását illetően. Így mindenekelőtt *Liska Tibor* – kezdetben igen merésznek tetsző – bérlakás-kereskedelmi koncepcióját említhetjük meg, mely – vitatható megállapításai ellenére is – nagy hatást gyakorolt lakáspolitikai elméletünk fejlődésére. Kiindulópontja az, hogy a lakáshiány az adott lakásgazdálkodási rendszerben *elvileg* sem szüntethető meg. Meggyőző okfejtéssel bizonyítja, hogy a párhuzamos, szabad bérlakás-kereskedelem bevezetése után „senkinek sem kell kérvényezni, sorban állni, hosszú ideig várakozni vagy feltétlenül tetemes összeget összegyűjteni ahhoz, hogy lakáshoz jusson.”

Mivel – s ez javaslatának lényege – a lakást kiutaló és sokszor önké-

nyesen osztogató hivatalok helyét egymással versenyző állami lakáskereskedelmi vállalatok veszik át, a jövedelmező hérbeadásra való törekvés nyilván hatással lesz a lakáskeresletet optimálisan meghaladó lakáskínálatra is. Csak hogy ennek a lakásgazdálkodási rendszernek a létrehozása rögtön a kezdet kezdetén jelentős anyagi és szellemi ráfordításokat igényelt volna, hiszen például a lakáspiac irányításához és ellenőrzéséhez olyan „trösztelens bizottságot” kellett volna megalkotni, mely az állami szerveken keresztül célracionálisan szabályozná az egyensúlyhiányra vezető versenykorlátozásokat, illetve megakadályozná a különböző privilégiumok újrakezelését. Éppen ezért vált szükségessé újból megfogalmazni azt az alapkérdést: lehetséges-e javítani a lakásgazdálkodási rendszert anélkül, hogy megreformálnánk a népgazdaság jelenlegi – a társadalmi konszenzus alapján végső soron elfogadott – intézményi rendszerét? Kétségtől a kérdésre adandó válasz aligha fogalmazható meg egykönnyen; minduntalan figyelembe kell ugyanis venni azokat az ellentmondásokat, melyek csaknem az egész lakásszférában torzulást eredményeznek. A *Bérlőből tulajdonos* című tanulmány szerzője abból indul ki, hogy az állami lakáselosztás és ingatlankezelés jelenlegi mechanizmusa szükségképpen azoknak kedvez, akik a lakást mintegy „nemzeti ajándékként” kapják. Ennélfogva a nem túl jelentős állami lakáskínálat újra és újra kitermeli a privilegizált helyzetben levők körét. S ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a rendszerbe beépített burkolt életszínvonal-támogatást jórészt nem a legrászorultabb rétegek kapják, az állami lakásgazdálkodással szemben egy másfajta megoldási javaslat kimunkálása egyre halaszthatatlanabb feladatnak látszik.

A tanulmánykötet szerzői közül többen is felvetették a tulajdonjogi „re-

form” lehetőségét és szükségességét. Azáltal például, hogy az állam *rendeleti* úton lemond a birtokában levő lakások tulajdonjogáról, a lakáskörülményekben jelentős változás állna be. Mindenekelőtt megszűnnének azok a jogi korlátozások, melyek jelenleg a bérlakások adásvételét nehezítik, s ezentúl maguk a lakók határozhatnák meg, mikor és milyen módon akarnak saját helyzetükön javítani, illetve mennyi pénzt és energiát hajlandók érdekében áldozni. Valójában rendkívül vonzó elképzelésről van szó, még ha magában a koncepcióban – miként erre *Hegedüs József* és *Tosics Iván* tanulmányukban utalnak – kevésbé tűnik is megindokoltnak az a körülmény, hogy miért kell a fennálló szubvenciók megszüntetése érdekében pontosan azoknak a rétegeknek „extrajövedelmet” adni, akiket az eddigi rendszer a legjobban támogatott, és akik anyagi helyzetük révén erre többnyire a legkevésbé szorulnak rá. Eltekintve attól, hogy az említett szerzők kérdése minden szempontból jogos, a mai lakásgazdálkodás csakis akkor tehető racionálisabbá és szociálisabbá, ha a reformtervek megvalósítására a gyakorlatban is történnek kísérletek. A diagnózis és a kétélyek regisztrálása aligha számolhatja fel a mindennapi gyakorlat és elvi elmélet szabályozása közötti szakadékot. A lakáságazat irányítási stratégiájával foglalkozó cikkek is arról győzik meg az olvasót, hogy az intézményi korlátok és az ideológiai előítéletek körvetkeztében sokszor csak a felszínre jelentkező néhány részprobléma felületi kezelése a meghatározó.

S ez a helyzet annál is inkább elszomorító, mert ma lakáshoz jutni „*vagy szociális kritériumok alapján lehet – igen nehezen, s a teljesítménynövelésre egyáltalán vagy csak alig ösztönző feltételek között – vagy pedig olyan kemény piaci feltételekkel kell szembenéznie az építetőnek, il-*

letve a vásárlónak, amelyek széles rétegek (különösen fiatalok) számára eleve reménytelenül vagy csak a távoli jövő bizonytalan kilátásává teszik a kielégítő lakáskörülmények megteremtését". Ebből adódóan a lakásgazdálkodás szervezeti-intézményi rendszerének továbbfejlesztése – kulcskérdés. Különösen azokban a tanulmányokban válik hangsúlyossá ez a felismerés, melyek – a lakáshelyzet társadalmi-gazdasági összefüggéseinek tárgyalásán túl – az állami, a vállalati és az egyéni érdekeltségi viszonyok kapcsolódására is fényt vetnek. Bármi meglepőnek tűnik ugyanis, a lakásgazdálkodásban csak akkor lehet nagyobb eredményeket elérni, ha a piaci viszonyok és kontroll erősítése, a nagyobb vállalati önállóság, a valószínű kockázatvállalás és következményeinek viselése az eddiginél meghatározóbbá válik. Jelenlegi formájában a lakásépítés szervezeti rendszere – ha a gazdaságosságot, az igények optimális kielégítését nézzük – sem segíti a különböző hatékonyságú építési technológiák versenyét, a helyes választást. A közvetlen irányítástól örökölt szervezetek belső kohéziója, a benne rögzült érdekstruktúra valójában fékező hatással van a lakásépítési tervek rugalmas megvalósítására.

Mint ahogyan az urbanizációs folyamatok felemás irányítása is gyakorta szembekerül a lakáspolitikai döntésekkel. Mert bár igaz az, hogy a hatvanas évek óta céltudatosabbá vált a fejlesztés, mégis a lakossági infrastruktúrához rendelkezésre álló központi erőforrások nyolcvan-kilencven százaléka a főváros, a megyeszékhelyekre és a városokba koncentráldik. A fennmaradó tíz-húsz szá-

zalék nagyon kevésnek bizonyul a több mint háromezer egyéb településre. Így a minőségi változásokra aligha kerülhet sor, amíg ezeken az arányokon lényegesen nem sikerül változtatni. De éppígy szükség volna arra is, hogy az egyének – mint ahogyan *Molnárné Venyige Júlia* írásában kifejti – a „teljesített munka társadalmi hasznosságától függően differenciáltan elégíthessék ki a lakásra irányuló szükségleteiket”. S mivel a jelenlegi lakásgazdálkodási és -elosztási rendszer abban a tekintetben sem szolgálja jól a munka szerinti elosztást, hogy a jövedelem áttekinthetetlen, a végzett munkától szinte teljesen független átcsoportosításhoz vezet, egyszerre kellene lehetőséget nyújtani a legkülönbözőbb állami és magánberuházókhoz a lakásépítésre. Ennek érdekében nemcsak az állami teherviselés optimumát kellene figyelembe venni, hanem a különböző mértékű teherviselésre kész rétegek számára a magánlakás-építés eltérő lehetőségeit is meg kellene teremteni, hiszen az állami és magánlakás-építés egyaránt közérdek.

Talán már az eddigiek is érzékeltehetők, hogy a *Lakáspolitikánkról* címmel egybegyűjtött írások valóban sokrétű képet adnak az elmúlt másfél évtized lakásgazdálkodási helyzetéről. Az egymástól sokszor merőben eltérő vélemények és reformjavaslatok úgy is felfoghatók, mint annak a kollektív gondolkodásnak a megnyilvánulásai, melyek akaratlanul is előidézői voltak lakáspolitikánk folyamatos felülvizsgálásának. S ha valamifajta megfellebbezhetetlennek látó következtetést nem is lehet levonni, mindenképp megszívlelendő a könyv egyik szerzőjének az a megállapítása, hogy

„az átlagos körülmények között élő
dolgozó lakosságot nem »imogatnia«
kell – például az olcsó lakbérrel –,
hanem a megfelelő munkát kell úgy

megfizetni, hogy az fedezze a reális
lakbért vagy a saját lakás létesítését
és fenntartását”. (Kossuth)

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Változatok a lakásörömré*

„Az új lakásba költözők örömét már számtalanszor megírták. És azt is, bár ritkábban, hogy ez az öröm néha el is vakítja az új bérlőket. Mit számít, hogy nem zárnak az ajtók, ablakok, hogy csepegnek a csapok, hogy a vakolat repedezik, a festés málik, hogy még nem működik a lift? Mindez tizedrangú dolog, a fontos, hogy megvan a lakás. Az építők is tudják ezt. De hónapok múlva a részletek kerülnek előtérbe...” (Korunk Évkönyve, 1980.)

1. változat: „Fantasztikus volt! Hihetetlen érzés! Gondold meg: 27 éves voltam! Nem tudom hányszor lehet még – egyáltalán lehet-e? – olyan örömben részem, mint akkor? Gondolom, akinek a szülei vesznek lakást, azok ezt nem érthetik meg. Nem mondom, hajtottam is, hogy megkapjam. Amit el tudsz képzelni, mindenhol megjelentem. Még a Vöröskereszt-hez is elmentem. Én akkor tanultam meg kinyitni a számat. Hogy szóljak magam mellett. Aztán határtalanul boldog voltam. Tágasság, gyönyörű kilátás. Ősz volt, körben a hegyek, az erdő akkor volt a legszebb... Korábban a vasúti sínek mellett jártam munkába. Ahogy készült a toronyház, mindig figyeltem, hol tartanak már. Amikor nem adták át határidőre, még az építésvezetőhöz is elmentem. Mutatóba berendeztek egy lakást az első emeleten. Megnézhettem. Ettől a pillanattól még egy évnek kellett eltelnie, míg az enyém elkészült. Mégis el nem mondhatom, mit jelentett, hogy legalább tervezgethettem már... A magam életét! Még nem kaptam meg a kulcsot, mert még nem tudtam befizetni a pénzt, de már feljártam, bekukucsáltam a levélbedobón. Csak a kék padlószőnyeget láttam. A kék a kedvencem. Már az boldoggá tett. Ez volt az első igazi otthonom. Apám kutya életet élt; ehhez számítsd hozzá, hogy két és fél szobára kilencen voltunk. El is jöttem otthonról mihelyt kerestem. Hat évig laktam albérletben.” (35 év körüli nő, vendéglátóipari dolgozó).

2. változat: „1969-től dolgozom a városban. Három albérletem volt, míg 1978-ban megkaptam a lakást. Sehol, soha semmi biztatást nem kaptam. Amikor meghallottam, hogy végre lakást kapok, nem tudtam felfogni: ez nem lehet igaz! Senkihez nem kell alkalmazkodni! Az apró dolgok jutottak eszembe, amiket eddig nem csinálhattam, mert akadályokba ütköztem. Majdnem tíz évet húztam le albérletben. Ma sem tartom realinak a hosszú várakozásomat. A felét tartottam volna elfogadhatónak. Tudtam olyanokról, akik egyedülállóként, salgótarjáni szülői háttérrel ide költöztek. Azóta azt is látom, hogy az idősebbek között is van olyan, aki napokra, hetekre eltűnik, mert a gyerekeihez ment. Egy részük biztosan lakhatna akár a gyerekeivel is.

Amikor beköltöztem, ilyenekkel persze nem törődtem. Egy ideig el voltam telve a függetlenséggel, az önállósággal. Nagy volt a baráti köröm,

*Részletek egy terjedelmesebb szociográfiából, amely a salgótarjáni toronyházzal szól.

sokan feljártak. De amikor egyedül maradtam, nyomasztó volt. Két év magány után férjhez mentem. Most pedig – láthatod – már alig férünk, a kicsivel hármunknak már szoroskodás az élet. Másodikat is szeretnénk. Szerencsére a férjem révén hamarosan nagyobb lakást kapunk.” (34 éves nő, pedagógus, azóta kiköltöztek).

3. *változat*: „Kora ősszel, szeptemberben költöztünk. Azért mondom, hogy *költöztünk*, mert az ún. pedagógusszállót számolták fel, aztán átalakították – kellett valamelyik frissen érkezett magas beosztású vezetőnek. Nagy volt az izgalom, mert olyan váratlanul történt, hogy még az anyagi fedezetünk sem volt meg. Még emlékszem, hogy a szép kilátás mennyire tetszett. A kezdeti öröm persze elszáll, mert lassan belakod a lakást. Először azt kellett megállapítanom, hogy minden rossz. Azt mondták, hogy ez egy modern, szép és drága lakás. Megdöbbenett, hogy ehhez képest mennyi a hiba. Még olyan – számomra felfoghatatlan – hibát is találtunk, hogy az ablakokat nem lehetett kinyitni, mert a távfűtés csövei rossz helyen futottak. Meg aztán lassanként hiányoztak a többiek is. A szállásunkon nagy társasági élet folyt. De ami elmúlt, azt nem értem rá sajnálni. Belevetettem magam az itteni munkába. Ránk, értelmiségiekre, és főleg a pedagógusokra, a kezdetek kezdetén nagyon számítottak a társadalmi szervek, főleg a tanács. Meg kellett szervezni az itteni életet, ki kellett alakítani az itteni normákat. Izgalmas, mozgalmas időszak volt. Az öröm általános volt. Öregnél, fiatalnál egyaránt. Akkor úgy látszott, az egész épület egyetlen közösséggé, nagycsaláddá olvad össze.” (Nő, pedagógus, egyedülálló).

4. *változat*: 1977-től dolgozom Tarjánban. A szomszéd megyéből jöttem. Ehhez képest elégedett is lehetnék, hogy öt év után saját otthonom van. Ha előadnám albérleteim történetét, vagy ha arra gondolok, hány fiatal, egyedülálló értelmiségi nő – de fiú is – éli ugyanazt az életet, mint én az albérletes korszakomban, megértenéd, miért nem lelkesedem. Annak az időszaknak egyik legkellemetlenebb élménye mégsem az albérletekhez, hanem a város legnagyobb, vadonatúj kollégiumához fűződik. A főnököm és az szb-titkár szereztek ott nekem helyet. No, nem szobát, csupán férőhelyet kaptam. Heten laktunk így lányok, pedagógusok, óvónők, népművelők, közel két évig. 1979 augusztusában ki kellett költöznünk. Kaptunk a kollégium vezetésétől egy felszólítást, hogy keressünk albérletet, mivel nagyon sok elsős igényel kollégiumot. Pár nap alatt kellett albérletet találnunk. Mindannyian kezdő fizetésből éltünk, tudtuk, mi elé nézünk: a kollégiumban csak kétszáz forintot kellett fizetnünk. A városi tanácshoz fordultunk segítségért. Megnyugtattak bennünket. Közeledett a kiköltözés határideje, de még mindig nem volt helyünk. Az utolsó előtti napon ismét elmentünk a városi tanácsra. Kiderült, hogy nem tudnak semmit csinálni. Elkeseredésünkben sátrat akartunk felverni a városi tanács előtt. De szó szerint. Ennyit érdemlünk? Hiszen a városnak szüksége van ránk! Aztán belefáradtunk, és mindenki igyekezett megtalálni a maga lehetőségét.

Az albérletek után ide úgy jutottam, hogy a vállalat bérlőkijelölési jogot vásárolt. Én kaptam meg a lakást. Ennek fejében tartósabb ideig itt kell dolgoznom. De nekem ez becsületbeli ügy is. Azon túl, hogy imádom a munkámat és elzavarni sem lehetne.

El sem tudom mondani, mit éreztem, amikor a vállalatnál közölték velem a hírt. Még nem tudták megmondani, mikor fogom megkapni, de már álmotam a lakásról. Nem fantáziáltam! Lefeküdtem, és kétszer is azt álmodtam, hogy lakást kapok. Mégsem az következett be, amit vártam, amikor már a kezemben volt a kulcs. Azt hittem, ugrabugrálok majd, mint a gyerekek. Amikor megtörtént, úgy éreztem, ez olyan élmény, hogy ilyen külsődleges dolgokkal nem tudom kifejezni. Valójában a harmadik hónap után kezdtem mélyen átérezni, miben van részem. Egy reggel, amikor kedvemre tisztálkodhattam. . . Egy este, amikor igényeim szerint lemezezhettem. . . Amikor leszakadt a fregoli. . . Amikor vízben úszott mosás közben a fürdőszoba. . . Kiválóan érzem magam? Én azért nem úgy vártam a lakást, hogy ez majd minden gondomat megoldja. A belső világomat nem változtatta meg. Boldogabb vagyok, persze. Nyugodtabb lettem, kiegyensúlyozottabb. Van egy biztos alapja az életemnek. Végre önálló vagyok, s ismerhetem az otthon érzését.” (Nő, népművelő, egyedülálló, azóta nagyobb lakásba költözött).

5. *változat:* „Kezdetben csodálatosan éreztem magam. Tetszett nekem ez a szállodai forma. Mindennap takarították a folyosókat. Automata hívású lift, ami abban az időben még újdonságnak számított. Távfűtés. Semmi áthallás. Öt percen belül mindent elérek, üzlet, mozi, étterem, presszó, színház, munkahelyem, piac – mind elérhető távolságra. Ez évenként keresztül örömet okozott.

Most a bezártság érzésénél tartok. Levegőtlen. Ha napfényt akarok, meg kell várnom a délután kettőt. A nyarat már nem tudom itt tölteni.” (Nő, elvált, főiskolai tanár).

6. *változat:* „Az Arany János úton hagytam ott a nagy lakást. Eltűntették, azóta se épült oda semmi. Három gyereket neveltem fel, mind-egyik jó hozzám. Nem panaszkodhatom semmire. A szomszédaim is jók, hál' istennek. Megkérdezik mindig, hogy hogy' tetszik lenni mamika. Meg azt mondják, verjem meg a falat, ha valami baj van. Csak már az alvás nem esik úgy. Sokszor csak altatóval megy. Azt felírnak itt is a nyolcadikon.” (Nő, nyolcvanán túl, özvegy).

7. *változat:* „Hát mit mondjak?! Ismerte maga a kolóniákat? Ugyan még most is láthat, ha akar. Ég és föld, na, nem lehet erről többet mondani. Ég és föld. Nekem a szomszédok se hiányoznak, meg az a csepp-semmi kert se. Itt van ez a szép erkély! Nekünk, így kettecskén, ez már elég. Az igaz, hogy az első napok még olyanok voltak, hogy a piros lámpát ide ki lehetett volna tenni. De azt a porta megoldotta. Mi elvagyunk ketten, magunknak. Mikor először magunkra zártuk az ajtót, hát boldogok voltunk. Ez már nekünk megfelel végleg, azt mondtuk egymásnak. Arra az időre, ugye, ami még hátravan. Átmenetnek. . . he-he. Aki kettőnk közül egyedül marad, annak is. Mi meg mással nem törődünk.” (Ahogy nézem, még egyikük sincs hetven; kérték, ne fedjem fel őket.).

FIGYELŐ

Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről

Napjaink szükségszerűen gazdaságcentrikus közfelfogása feltűnően el-lentmondásosan ítélkezik a kultúráról, a művelődésről. Egyfelől dokumentált tény az iskolai végzettség eddigi – történelmi léptékkal mérve – legmagasabb szintje s ugyancsak bizonyítható, hogy a műveltebb, felkészültebb közeg hatékonyabban reagál a társadalmi fejlődés nehezedő próbatételeire. Az is egyre inkább tudatosodik, hogy a legtöbb – külön befektetés-beruházást nem igénylő – tartalék-energia a politikai rangra emelt emberi tényezőkben, köztük az általános műveltség, a szakmai tudás, a politikai tájékozottság folyamatosan javítandó színvonalában, a mobilizált ismeretek, készségek hatványozódó erejében rejlik. Elismerést kiváltó, hogy a kulturális ágazat a szűkösebb időkben is mindig megkapta a normális működéshez, az alapfunkciók érvényesítéséhez nélkülözhetetlen támogatást, ezért nem sok megvalósulásra érdemes kezdeményezés futott még zátonyra anyagiak hiányában. Mindemmellett joggal éri bírálát (bárcsak annyi önkritika is társulna hozzá!) a közműveltség gondolkodásban, magatartásban, életmódban megnyilvánuló állapotát. Kétségkívül nagyok a művelődés fehér foltjai, számottevő tömegek még passzív résztvevőként is ritkán részesülnek – s csak részben önhibájukból – a kultúra javaiból. Újra találkozni a termelés elsődlegességét mereven értelmező felfogással,

erősödőben van a dolgozni, vagy művelődni hamis dilemmája, most még jobban érzékelhető a kulturális aktivitás adekvát anyagi és erkölcsi ösztönzésének megoldatlansága. Ugyanakkor a művelődési gyakorlat alkalmazkodása sem elég dinamikus az új követelményekhez, a tartalmi, minőségi megújulás fogyatékoságait az érdekeltek előszeretettel hártják a kedvezőtlen objektív feltételekre, a valóban takarékosabb szemléletű gazdálkodásra.

A nemegyszer direkt módon szemben álló, vagylagos vélemények keresztüztüében – a felszínes megközelítéscet, könnyelmű általánosításokat ellensúlyozandó – megsokszorozódik a reális helyzetmegítélés szükséglete, a jelenségek okait is elemző, lényeglátó gondolatok jelentősége. Ebből a szempontból is forrásértékűek a politikai dokumentumok – s nemcsak az ideológiai, kulturális jellegűek –, de a tudomány eligazító szerepe is kézenfekvő, különösen, ha érzékenynek mutatkozik a társadalmi praxis kérdésfelvetései iránt. *Vitányi Iván* újabb könyvét feltehetően az a belső indíték hívta életre, hogy folytatva, szintetizálva korábbi törekvéseit, egy helyütt fejtsse ki a kultúraelméletre, művelődéspolitikára vonatkozó nézeteit; de a motivációk sorában tetten érhetők a kulturális fejlődés aktualitásai is. Ezt látszik igazolni már a kötet címe

is, amely – akarva-akaratlan – túlmutat eredendő célján, az írás karakterének megjelölésén.

Eddigi munkássága ismeretében természetszerűen, hogy Vitányi materialista alapú koncepciót képvisel, s a kultúrát – immanens törvényei ellenére – társadalmi meghatározottságában, mintegy a totalitás részeként értelmezi. Elismeri a társadalmi-gazdasági-kulturális fejlődés szoros összefüggéseit, kölcsönös feltételezettségét, ellemre szól viszont annak a mechanikus felfogásnak, amely lineáris folyamatként tételezi az alkotóelemek egymásra hatását. A valódi kérdések – véleménye szerint – ott kezdődnek, ahol ez a linearitás megszakad, amikor a várt tendenciák kibontakozása elmarad és másoké kezdődik el.

E jelenséget magyarázandó vezetibe a szerves és szervetlen fejlődés kategóriákat, s lényegében könyve egészét a köztük levő különbségek – alkalmasint átfedések – érzékeltetésének és értelmezésének szándéka hatja át. A megkülönböztetés alapját – e gondolatmenet szerint – a nagyipari áru-termelő gazdálkodás – marxizmus kifejezéssel „második társadalmisulás” – teremtette meg. Az úgynevezett „centrum országokban” a szerves, a megkésett „perifériális országokban” a szervetlen fejlődés vált jellemzővé. Ugyanakkor a legfejlettebb kapitalista országokban is csak viszonylagos a szerves fejlődés, összes konzekvenciája még végig gondolatlan, mint ahogyan a szervetlen fejlődésnek is vannak kivételes mozzanatai. A magyar társadalmi-gazdasági-kulturális fejlődést – az átmenetiség, a „kelet-közép-európaiság” ellenére – összességében a szervetlenség jellemezte, amelyen a szocialista fordulat is csak annyiban módosított, hogy megteremtette a kereteit egy új tartalmi kibontakozásnak. Miután eddig (a szervetlen fejlődés jellegzetességeként) a keretek – a termelésben, a termelés szerkezetében és

a társadalmi struktúrában egyaránt – erőteljesebben fejlődtek a tartalomnál, egyelőre ellentmondás van közöttük. Az így felépült „társadalmi állapot” természetszerűen a „művelődési állapotot” is meghatározza, több vonatkozásban választ ad a kultúrában tapasztalt bonyolult helyzetre. *„A történelem kanyarja hozta létre, hogy a szocializmus felépítéséhez olyan országokban kellett hozzáfogni, amelyekről kevés azt mondani, hogy a kapitalizmus kifejlődésében hátrább voltak a vezető polgári országoknál, mert ez esetben a feladat valóban csak annyi lett volna, hogy utolérjük őket. A különbséghez azonban az is hozzátartozik, hogy ami nálunk már megvalósult, az is szervetlenül ment végbe, előbb tehát a szerves fejlődés útjára kell visszatérni, hogy onnan a szocializmus felé előreléphessünk.”*

Mindebből logikusan következik, hogy ezen változtatni csak úgy lehet, ha megteremtődnek az átfogó szerves fejlődés lehetőségei. Ez esetben a kultúra aktív részese lesz az egész programnak, fontos partnere a gazdasági ágazatoknak. Egyébként *„pozícióbarokkba kényszerül, a »szinten tartásért« küzd, igazi fejlesztés helyett a parancsoló szükséggel jelentkező renoválásokat hajítja végre, ahogy tudja. Erre az utóbbi alternatívára nem érdemes tervet készítenünk. A mechanizmus már túlon túl rögződött, évről évre ugyanis a pillanatnyi helyzetnek megfelelően működik – írja Vitányi.*

E stratégiai elgondolás realizálása legelőbb a terep alapos feltárását, ismeretét feltételezi. Az analízishez viszont fogalmi konvenciókra, dimenziók rendszerére van szükség. Ezt szolgálják a könyvben a kultúra fajtáit, ágazatait, formáit, intézményrendszerét, szerkezetét, tartalmát, a kulturális élet történelmi periódusait elemző fejezetek. A szerző nem törekszik mindenáron egzakt definíciókra, saját okfejtésének summázataként azonban szük-

ségképpen eljut az önálló fogalomértelmezésekig, s ezzel egyfajta fogódzót nyújt a kultúraelméleti alapkategóriák mibenlétének megértéséhez, a terminológiai vitákban való tájékozódáshoz.

Alapkoncepciójának megfelelően, nagy figyelmet fordít a kultúra szerves, illetve szervetlen fejlődésének, polgári és szocialista modelljeinek értelmezésére. Azt az átalakulást nevezi szervesnek, melynek során az anyagi, a társas és a szellemi kultúra egymással összhangban fejlődik. Más vonatkozásban a szervesseget a tradicionális, az autonóm és a heteronóm kultúra egymáshoz való viszonya, mindenekeelőtt pedig az egyes rétegek élő kultúrájában megvalósuló közvetlen kapcsolata képezi. A szerves fejlődés további kritériuma a kultúra nemzeti jellegének szabad kibontakozása, közelebbtről a paraszti-népi, és nemzeti-autonóm kultúra sajátos összefüggése, találkozási pontja. A szerves és szervetlen fejlődés szisztémájával összhangban jellemezhetőek a kulturális politika liberális, centralizált, illetve demokratikus-szocialista alaptípusai is. Ugyancsak három fő irányzat különböztethető meg a művelődéscselekmények változásai alapján, a felvilágosodás kori és a hegeli; a szabadidős-rekreációs; valamint a szocialista közművelődés. Az utóbbi magában foglalja ugyan a másik kettőt, de nem pusztán azok elegye, hanem szintézise. A szocialista szellemű művelődés középpontjában nem a kulturális aktivitás, hanem a társadalmi cselekvés áll. A kultúra igazi funkciója nem az, hogy saját létezésével tegye szebbé az életet, hanem, hogy kulcsot adjon az életnek a társadalmi cselekvés útján történő szebbé tételéhez.

Ennek szellemében prognosztizálja Vitányi a magyar kulturális fejlődés alternatíváit könyve befejező részében. Vitairathoz híven szenvedélyes elkötelezettséggel fogalmazza meg a marxiz-

mus reneszánszának, a kulturális forradalom magasabb szintű kibontakoztatásának szükségletét. Olyan magával ragadó szellemi közeget sürget, „*amely előreviszi a társadalom fejlődését, elősegíti a szocializmussal és a szocialista nemzettel való azonosság tudatát, kiterjeszti a szocialista kultúra és ideológia hatósugarát, hozzájárul az életmód átalakításához, a társadalmi instabilitás csökkentéséhez, a szervezettség, a tudás, a termelékenység növeléséhez, mindezekben keresztül az egyetemes társadalmi-gazdasági-kulturális fejlődéshez. Mindennek megvan a lehetősége, de ugyanakkor megvannak az akadályai is... Tudnunk és tudatosítanunk kell tehát, hogy kultúránk szerves fejlődése sorskérdés, nemzeti életünk és szocialista létünk sorskérdése. Megoldása nem részfeladat, hanem átfogó társadalmi összefogást, valóságos és mélyreható megújulási mozgalmat igényel, mely az egyetemes társadalmi program és reform egyik legfontosabb része és feltétele.*”

Újabb markáns – bár megjelenésében kevésbé igényes – kötettel gyarapodott immár a hazai kultúraelmélet, a művelődéspolitikai szakirodalma. Vitányi Iván annak tudatát mélyíti el az olvasóban, hogy történelmi fordulópont, vagy legalábbis annak lehetősége előtt állva a kialakított kereteket úgy kell most tartalommal megtölteni, hogy a belső érés, a szerves fejlődés – úgy tűnik, tudatosan túlhangsúlyozott – tendenciája erősödjék fel. Remélhető, hogy több tekintetben újak tetsző, szókimondó gondolatsora sokakat készíten szembesíteni a valósággal, s eszmecserét inspirálva segít az általa is körvonalazott, szorgalmazott korszerű szemléletű – megszüntetve megőrzött – társadalmi, kulturális gyakorlat tudati hátterét megteremtteni, s ennek révén a praxist realizálni.

(Gondolat)

CSONGRÁDY BÉLA

Iparművészet—társadalom—jövő

Megélénkült az érdeklődés a képző- és iparművészet iránt: tízezres nagyságrendű közönség tekint meg egy-egy kiállítást. De még e fölpezsdült érdeklődési hullámból is kiemelkedik az a látogatottság, amelyet az elmúlt év őszén hét hét alatt az *országos iparművészeti kiállítás* élvezett. Ez a jelenség mindenképpen megérdemli a figyelmet, egyszersmind arra is kötelez, hogy iparművészetünk időszerű problémáin mélyebben eltűnjünk és szerteágazóbban vizsgáljunk meg néhány kérdéskört, ezzel iparművészetünk társadalmi-gazdasági-kulturális környezetét esetleg érdemi változásokra és a szakmát is belső önvizsgálatra serkentve.

A kiállítás szakmai és kritikai visszhangjában három alapvető szempontból máris örvendetes tendenciaváltozást vehettünk észre, legalábbis a megnyilatkozások egy részében.

Előszőr: úgy tűnik, végre-valahára sikerül fölülemelkedni azon a felszínes és az igazi problémákat akarva-akaratlan rövidre záró hozzáálláson, amely egy-egy ilyen reprezentatívnak szánt seregszemle alkalmából abban merül ki, hogy az érdekeltek rendre egymásra mutogatnak. A korábban nagy vehemenciával űzött pótcselekvés közben valójában minden folyt tovább a maga kényszermedrében, amely hosszú távon egyik félnek sem volt kedvező-kifizetődő, sőt kifejezetten veszteséges (a mindennapi közérzetről, életminőségről nem is szólva). Ezt fölismerve, szinte mellékesnek tartom, hogy ismét azon vitatkozzunk-rágódjunk, netán személyeskedve: jól volt-e megrendezve a kiállítás vagy sem. A

dolog lényege úgysem a Múcsarnok eklektikus falain belül dől el. (Egyetlen szempontból lehet azonban mégis különleges jelentősége annak, hogy milyen benyomást keltett ez a kiállítás. 1983-ben hazánkban rendezik meg az *európai kulturális fórumot*, amely megtisztelő alkalomból az iparművészeti tárlat ismét látható lesz.)

Milyen választási lehetőségei adódnak az ilyen nagyszabású, kiemelkedő jelentőségűnek szánt bemutató koncipiálójának-rendezőjének? Azt és akként mutatja be, ami és ahogy valójában nincs, csak terv-, prototípus- vagy javaslat szinten, a művész műtermében, különböző műfaji szimpozionok zárótárlatain stb. látható, vagy ami kizárólag exportra megy, illetve csupán kisszériás termék, az átlagvásárló számára olykor elérhetetlenül magas áron. Mindez természetesen fölingerelheti, mozgósíthatja a közönséget, ám a folytonos, idegőrlő kereslettel nemigen képes jogos igényeinek (a teljes értékű termékválaszték bővítésének) érvenyt szerezni. Még a tömegkommunikációs fórumokkal karöltve sem lehet érdemleges nyomást gyakorolni a monopólium helyzetben levő vállalatokra, mindaddig, amíg azokat – az eszi, nem eszi, nem kap más szemléletről – nem állítják át kényszerítőbb erejű és érdekbévágóbb (hatékony- és minőségközpontú) külső-belső piaci viszonyok.

Meglepő módon egyelőre a közelmúltban megnyílt maszek lakberendezési butikok sem jelentenek számukra különösebb konkurrenciát, amelyekben szinte ugyanazzal a kínálattal találja magát szemben a vevő, mint például

az iparművészeti vállalat boltjaiban. (Ez adott esetben lehet jó is meg rossz is.) Kevés olyan lakberendező, iparművészeti jellegű magánüzletről tudok, ahol ötletgazdag, nívós tárgyakat kínálnak, amelyek a kereskedelemben krónikusan hiánycikkek, vagy ahol a vásárló rendelését az adott méretben, színben, formában stb. elégitik ki, igen rövid idő alatt. De az olyan is ritka, amely mögött egy egységes szemléleti irányultságú, tartósan vagy alkalmilag megszervezett-menedzselte művészcsoport áll. Az iparművészeti vállalaton belül erre volna törekvés és hajlandóság, de a szűk keresztmetszetű üzlethálózata ezt a profiltisztítást, differenciált és rugalmas kereskedelmet jelenleg akadályozza (magyarul: a Művészeti Alap kasszájába évi, kb. félmilliárdos nyereséget befizető vállalatnak az üzlethálózat bővítésére nem marad pénze). Az induló butikok pedig még nem merik vállalni annak kockázatát, hogy – élezve a versenyt – „egy lóra tegyenek”. Így itt is, ott is marad a minőség és a bővli, a kommersz és az eszményi (előremutató), a hasznos és a haszontalan igények között ingázó kínálat.

Mindezeket megfontolva: a hiány agresszív vagy tárgyyszerű tudatosítása egyfajta hiánygazdálkodás, illetve a remélhetőleg csupán átmeneti gazdasági nehézségeink között vajmi kevés eséllyel vezet megoldásra. Már éppen tíz éve erre világított rá a magyar designról kezdeményezett vitaindító írásában *Bereczky Loránd* művészettörténész: *„Nem a szellemi-esztétikai fölélnnyel, az invenció kívülállóságával kell, illetve lehet az ipart a korszerű, formájában igényes tárgyak gyártására rákényszeríteni, hanem kényszerítés nélkül lehet a termelési kultúrán alapuló tárgy- és környezetkultúra mai és holnapi igényeinek közvetítésével az ipar maximális adottságait kibaszni*

s a kereskedelmet a megfelelő szerepkörbe juttatni és tevékenységét befolyásolni.”

Tovább bonyolítja a problémát, hogy szerfölött kérdéses a művészet (az esztétikum, az ízlés) vonatkozásában a kereslet hatása a kínálatra, hiszen a jelenlegi, nemritkán manipulált racionális-irracionális kereslet, csakúgy, mint a termelés-tervezés csereértékre koncentráltó formái nem kívánatos lét- és tudati viszonyokat tartósíthatnak. Igen ám, csakhogy azt is számításba kell venni, hogy vajon mennyiségileg mekkora és mennyire tökeerős az a látens kereslet, amelyet egy magasabb esztétikai minőség nevében – egyéni érdekből vagy a közművelődés fontosságát átérezve – „felülről” minduntalan szorgalmazunk.

Nemrég egy kritikus kollégám érdeklődött a kiállításon szereplő iparművészről egy igen szép lakástextil-együttese iránt, hogy mennyibe kerülne, ha a boltinál alacsonyabb áron venné meg tőle a műtermében. A befektetett munkához és anyaghoz, nem utolsósorban a konkurens termékekhez képest rendkívül kedvező és reális ár hallatán szerényen elnézést kért, és gyorsan elbúcsúzott. Nos, nem tudom, milyen érzéssel, meggyőződéssel, és kinek akarja népszerűsíteni a neki tetsző munkát – vagy oszt pofonokat a nem tetszőkért –, ha potenciális fogyasztóként még ő sem létezik. Jó, jó – máris hallom –, emeljük föl szegénynek a fizetését! De miből, amikor a szerkesztőségek, a könyvkiadók többnyire szintén veszteségesek? Ha például engednének a folyton lebecsült tömegigénynek, a műveletlen, az „elitkultúra” befogadásától megátalkodottan idegenkedő többség elvárásainak... S természetesen ez az érv is csak az első, felületese és türelmetlen közelítésben helytálló. Mivel – ahogy Ko-

dály zeneelméleti kutatásai nyomán kifejtette – „a keleti kultúrák nagy gyűjtőpontjaitól elszakadt magyarság minden kultúráját Nyugattól kapott, ezért elfogult lett magával hozott ősi hagyományával szemben, vezetői mindig azok ellenére akarták civilizálni és boldogítani. A nemzet műveltebb rétege, még ha nem is volt idegen eredetű, ezért vetette meg a néphagyományt Anonymustól máig ... egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremisiz fogja, másikat Bach, Palestina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? ... nem ide-oda hanyórázó komp lenni, hanem híd s talán mindkettővel összefüggő szárazföld? Feladatnak elég volna újabb ezer évre.”

A másik választási lehetősége a rendezőnek – ha már a föltételek és a szakma jelenlegi állapotából fakadó nehézségek előzetes tisztázása nélkül iparművészeti kiállítás rendezésére vállalkozik –, hogy azt teszi „kirakatba”, ami tényleg van, s lehetőleg olyan együttben, szórásban, miként az körülöttünk megjelenik. E kendőzetlen, a valóságot nem szépítő-provokáló, inkább dokumentumjellegű interpretálási módszer avatott alkalmazása arra is éles fényt vet, van-e, lehetséges-e egy organikus, a szűkebb-tágabb élet-térrel harmonizáló tárgy- és építészeti kultúra. De ha ez a millió imitt-amott ugyancsak hiánycikk, a kiállítás összképe vagy egy-egy részlete is törvényszerűen bazári zsúfoltságot, rendezetlenséget, anarchiát tükröz. De ezért nem ildomos a felelősséget sem a tükörre, sem a tükröt tartóra hártítani. Eleve nem lehet hálás az olyan feladat, mely azt állítja a rendező elé, hogy az immel-ámmal, egyfajta (szövegségi és alaptagságon alapuló) áldemokrácia jegyében a beküldött-bevett munkák esetleges halmazából valamiféle kellemes, ünnepi és homogén látványt hozzon össze. Különösen akkor nem, amikor jól tudjuk, sokak

számára az ilyen szereplés (reklám, jelenlét stb.) már nem sok jelentőséggel bír, energiájukat inkább a gazdasági haszonnal kecsegtető kis- és nagyvállalkozásokra összpontosítják.

Ezért fölösleges és naiv dolog névsorolvasást tartani, hiányolni ezt vagy azt. Akkor már célravezetőbb, ha az országos iparművészeti kiállítást a BNV-n, a fővárosi és vidéki állami boltokban, valamint a butikokban látható árukinálattal párhuzamosan tárgyaljuk. S még nagyobb igényességre vall, ha koordináta-rendszerünkbe a külföldi folyóiratokban, üzletekben, galériákban, utcákon, üzemekben, lakásokban szerzett élményeinket is bevonjuk. Ha elemezzük: mit hogyan csinálnak máshol másként – netán jobban. De a legértelmesebb az volna, ha alaposan, minden előítéllettől, kisebbrendűségi komplexustól mentesen a saját lehetőségeinket, adottságainkat és megkerülhetetlen hagyományainkat is föltérképeznénk, kamatoztatnánk, hogy mindenekeelőtt ezek határozzák meg az önmagunkkal szemben támasztott igényszintet, amely lehet, hogy nem is olyan alacsony, mint első pillanatban, gépiesen gondolnánk. Sőt ... Érdemes ismét Kodály Zoltánt idézni: „Teljes értékű magyar művészet csak a teljes magyar múlt talaján fejlődhetik, anélkül mindig hiányozni fog belőle valami ... gyökértelenül hanyakolódunk az egyetemes kultúrában vagy a nemzetközi félműveltségben.”

Ezért nem hiszek végül is a design internacionalitásában, csak abban az értelemben, miként a népművészet is eredeti meghatározottságában nemzeti, egyszersmind „nemzetek fölötti”. Teljesen mindegy ugyanis, minek nevezzük a jelen vagy a jövő „korszerű” tárgykultúráját, mindaddig, míg nem vagyunk képesek legalább olyan technológiai és művészi színvonalon és mennyiségben ellátni a közösséget, mint ami egy falusi fazekasnak, pász-

torfaragónak stb. a hatáskörében nem okozott különösebb gondot. S ne feledjük: termékeibe az esetek többségében a megrendelő személyes igényeit, óhajait is betervezte. Hogy ebből az együttműködésből minőség szülessék, ahhoz persze az kellett, hogy a „befogadó” valóban személyiség legyen. Olyan valaki, aki tökéletesen tisztában van azzal, mire van szüksége. Az így született, a művészi alkotás specifikus etikai követelményeit is magánviselő termék formai-tartalmi-funkcionálási tartósságáért, marandóságáért peddig reklamáció esetén az alkotó, az „adó” személyesen vállalt garanciát, felelősséget. Ellenérv, amely önmagában hordozza csattanós választát: a viszonylag önellátó paraszti gazdaságokban nem jelentkezett olyan tömeges igény, mint manapság, hiszen a szükségletek tekintélyes részét a családtagok természetes anyagokból maguk készítette tárgyakkal fedezték, amelyek generációról generációra öröklődtek. Azaz: egyszeri befektetéssel magas fokú anyag- és munkatakarékosság valósult meg, amely más vonatkozásokban nyilván kamatostul visszatért (lásd szervesen hulladék, szennyvezetés, energiapocsékolás stb. mint ismertetlen fogalom).

Lehet-e ezt a létmódot modellként állítani a XX. században? Természetesen – legalábbis a lényegét illetően – igen. Persze az ma értelmetlen volna, hogy ki-ki a saját háztartásában önellátásra rendezkedjék be. De, ha már iparművészeink közül számosan skandináv lapokból „merítenek” ötleteket, azt is ildomos e lapokat nem ismerőknek elárulni, hogy azokban a növekvő szabad idő értelmes kihasználására mennyi hasznos gyakorlati tanáccsal, technikai utasítással látják el az olvasót, a potenciális fogyasztót, ha történetesen hajópadlót, lambériát akar rakni, könyvespolcot, bútort, házat akar építeni, konyhájába, szobájá-

ba, kertjébe praktikus, egyszerű és az egyénhez idomított tárgyakat barkácsolni, amelyeket ugyanakkor a kedvére ki is díszíthet. Erre persze nálunk is van törekvés, példa, legföljebb – okkal, ok nélkül – nem mindenki hiszi el, hogy erre képes. Csakhogy mit ér, ha tudom, mit mivel, hogyan, ha nincs hol, továbbá a szükséges anyag és elmés szerszám hiánycikk, vagy ha véletlenül kapható, még a tegnapi ára is kissé borsos.

Másodszor: megkésve bár, de azok is kezdik belátni, hogy a klasszikus, ha úgy tetszik, kézműves (egyedi) iparművészet *vagy* design vitának, problémafölvetésnek nincs alternatívája, akik eddig nem kímélve senkit és semmit – jókora szemellenzöt öltve – kizárólagos érvénnyel törtek lándzsát az egyik vagy másik mellett. Az más kérdés, hogy az említettek miként könyvelik el önmaguk és mások előtt a korábbi tévedéseiket, gyermekbetegségeiket vagy az olyan pálfordulásokat, melynek során ma például azokat a törekvéseket, művészeket dicsérgetik hangadó kritikáikban, amelyeket eddig már-már pavlovi reflexszel retrográdnak, alacsony színvonalúnak minősítettek, mert – mondjuk a kézműves-hagyományokat, a népművészet halhatatlanul összetett formai-tartalmi-funkcionálási **eredményeit** igyekeztek a szerű formába önteni.

Egy jellemző példa az úgynevezett *jóvátételi kritika* következetlenségeire. A kiállításra reflektáló kritikákban szinte egyöntetű elismerésben részesültek a *Blazsek Gyöngyvér–Csete Ildikó–Kun Éva* művészcsoport által bemutatott asztalok, székek, textilek, kerámiák, amelyek külön-külön és – ami a lényeg – egységes enteriőrre szervezve is valóban üde, biztató színfoltját képezték a kiállításnak. Csakhogy nem tudom, mit gondoljak a kritika szakértelméről, ha már azt a szemet-

szűrő technikai fogyatékosságot sem veszi észre, hogy a vesszőből font Blazsek-fotelben nem valami kényelmes ülni, mivel előregörnyedő tartásra kényszerít. (A teremőr nénik legnagyobb neheztlésére ezt személyesen megtapasztaltam.) Kollégáimat nyilván elbűvölte a tervezés értékteremtés jellegét bizonyítani akaró – a szék főlé kasírozott és a laikus számára a bonyolultságában szabályos és esztétikus – műszaki rajz. Mindezt azért merem szóvá tenni, mert mindig is nyíltan rokonszenveztem a három iparművész törekvéseivel, s az előbbi konstrukciós bakit is könnyen kiküszöbölhetőnek vélem. De az igazságnak, az orientálandó vágyó közönségnek, nem utolsósorban a hozzáértő kritikai visszajelzést komolyan vevő művészeknek azért ennyivel tartozunk.

Objektíven azt is el kell ismernünk, hogy a kiállításon egyedül a kézműves iparművészet egyik intézményesített letéteményese, a saját és a hozzá kötődő művészek műhelyi bázisán egzisztáló iparművészeti vállalat tűnt ki kiváltképp a rendelkezésére bocsátott kicsiny teremben, elegáns mértéktartással és imponáló rendezői koncepcióval, amely szintén egységes enteriőrbe foglalta a vállalat által gyártott-forgalmazott és jó ízléssel kiválasztott alkotásokat. Holott épp a vállalatot érték az utóbbi időben megalapozott és indokolatlan támadások, többek közt a boltjaiban tapasztalható bazári érték- és minőségkeveredés miatt. Meggyőződésem: a vállalat a jövőben még inkább betöltheti eredeti, nemes hivatását, s gazdaságilag még hatékonyabbá válhat, ha hathatósan korszerűsítik a Művészeti Alaphoz csatolt működési (pénzügyi-adóztatási-szervezeti) mechanizmusát, hogy tevőlegesen és dinamikusán támogathassa a művészek műhelyeinek fejlesztését és a saját offenzív kereskedelmi tevékenységét.

Harmadszor: az előbbiekhöz szorosán kapcsolódik és azokból következik, hogy iparművészetünk akut problémáit is csak a múlt-jelen-jövő szerkesztésében lehet és érdemes szemlélteni és érdemlegesen megoldani. Az persze szintén korántsem megnyugtató, hogy az elmúlt évtizedben sokan és sokszor leírtuk-elmondtuk ezt is, vagy hogy akadnak szép számmal, akik egész eddigi életművüket következetesen és tudatosan ennek szellemében, ám gyakran az árral szemben, az erkölcsi-anyagi lét periferiáján hozták létre. Nem hiszem, hogy közülük bárkinek is szerény vigaszt jelentene, hogy paradox módon utolérte őt a valóság, hiszen az életéből haszontalanul elrabolt idővel és a társadalomnak följárlott, de nem hasznosított értékeivel meglehetősen nehéz elszámolni. Annál is inkább, mivel nemcsak elfecsérelt energiákat kellene számon kérni, hanem azt is, hogy hol tartanánk most, ha akkor...

Ezért tartom (az expanzív gazdálkodásról az intenzívre való átállás kezdeti szakaszában) egyfelől rendkívül időszerűnek, másfelől kissé egyoldalúnak az iparművészeti kiállítás jelmondatát: *A tervezés értékteremtés*. Nem azért, mert ezt esetleg nem mindig sikeredett igazán érzékletes, elhihető erővel megjeleníteni, hiszen ennek számos szubjektív és objektív oka lehet. Például éppen az, hogy a jelmondat állításának általános fölismerésében és kiaknázásában a nyitó lépéseknél tartunk. Hogy újra ne essünk azonban a vagy-vagy alternatíva csapdájába, nem árt tudatosítani: „a tervezés értékteremtés”, csakúgy, mint – egy másik, korábbi műcsarnoki kiállítás címére utalva – a „kéz intelligenciája” is értékteremtő, -őrző. S erről a közép- és felsőszintű képzés sem feledkezhet meg! Ha az iparművészetet – átvitt értelemben – organikus lénynek fogjuk fel (lehet-e más észszerű és épkezláb hasonlat, hiszen fej

vagy kéz nélkül csak anatómiai, boncnoki eset?), csak az értelmi-érzelmi és a fizikai képességeinek, tulajdonságainak szintézise, magas szintű együttműködése eredményezhet komplex személyiséget. Ellenkező esetben – Marxot idézve –: „*A különös rész munkákat nemcsak különböző egyének között osztják el, hanem magát az egyént is felosztják, egy rész munka önműködő gépezetévé változtatják, és valóra váltják Menenius Agrippa izetlen meséjét, amely az embert saját teste pusztá töredékeként ábrázolja.*”

Képző- és iparművészeti művet, építészeti létesítményt nagyiparilag, sorozatban gyártani meglehetősen kockázatos vállalkozás. Tudniillik futószalagon termelni káros következmények nélkül csak a működési-használati szint alatti alegységeket (részelemeket, zárt, elnémitott jeleket, motívumokat, paneleket stb.) lehet, eleve lemondva az organikus kapcsolódásuk eshetőségéről. Minél bonyolultabb és egyszerűbb térbeli-síkbeli szerkezeteket, formációkat próbálunk így létrehozni, annál inkább kísért annak belátható veszélye, hogy a termelés és a „fogyasztás”, az esztétikai élménykeresés során vele gyanútlanul találkozó, érintkező ember előbb-utóbb beilleszkedik a sorozatgyártás, a szabványosítás láncolatába. Vagyis e létszatra praktikus és kényelmes miliőben érzelmileg-értelmileg-fizikailag mintegy észrevétel nélkül ráhangolódik a gépies sokszorozás, másolás monoton ritmusára, ami egyre specializáltabb, egységibb gondolkodás- és viselkedésminták felé tereli. Innen kezdve pedig – mint arra a marxizmus klasszikusai oly nyomatékosan figyelmeztettek – már csak idő kérdése, hogy ezen visszafordíthatatlan leépülés folyamán mikor veszítjük el az egyedi arculatunkat (lásd: arc nélküli alattvaló), s mikor az élőlényjellegzetességeinket (lásd: eleven autómata).

A szocialista országok designszakirodalmában rendre leszögezik: a *styling* (az értelmes és egészséges fogyasztás céljaitól elidegenedett tömegigények merkantil kiszolgálása és bővített újratermelése) a tőkés termelési viszonyok tipikus kísérője. Fölmerül azonban a kérdés: akkor ezek a mostoha viszonyok miért nem torzítják el alkalmasint a többi formatervezet irányzat produktumait is? Azokat, amelyeket gyakran állítunk példaként magunk elé, vagy amelyek tekintetében mi is versenyképesek, olykor iránymutatók vagyunk. Gondolok itt például a hadiipar, az űrkutatás, a gyógyászat stb. már-már a XXI. századot idéző mikro- és makroméretű objektumaira, eszközeire. Azt hiszem, a válasz önként adódik: az említett területeken támasztott szigorú követelmények egyszerűen nem engedik meg az irracionális formai leleményeket. Ellentétben a ki- és nagy sorozatban gyártott kereskedelmi termékekkel, amelyeknél a profitszerzés mindent megelőző mozzanat, amikor az innováció minőségi fogalomból mennyiségivé, és a mennyiség pedig eladhatóvá válik. Ezzel együtt azonban a konkurrenciaharc élesedése akarva-akaratlan egy bizonyos határig a teljes értékű termék kifejlesztését mozdíthatja elő. Van tehát egy rövid időintervallum, amikor a termelő-forgalmazó és a vásárló érdekei egybecsnek. A kérdés a mi számunkra most már csak az, miként lehet a szocialista gazdálkodás viszonyai között ezt az állapotot minél tartósabbá, netán optimálisan tartóssá tenni. A válasz keresése és megadása azonban nemcsak a designerek, az iparművészek földadata.

Az emberiség történetében sokoldalúan képzett és foglalkoztatott személyiség a közösségi és szerves karakterű kultúrákban-társadalmakban lépett színre, s a jövőben is csak ilyen keretek között van esélye dominanciára.

Mindaddig tehát, míg nem alakul ki – *József Attilát* idézve – „a hozzáértő dolgozó nép okos gyülekezete”, mely maga képes értékelné-bírálni, hogy mi az, ami a valódi anyagi-szellemi szükségleteit elégíti ki, addig érdemi, minőségi előrelépésben az iparművészet területén sem reménykedhetünk. De hiszen ez több mint remény – ezen munkálkodunk!

Közösségi és organikus kultúrán, társadalmi formáción természetesen azt értem, hogy abban minden hasznos és értelmes tulajdonság szabadon fejthető ki, ahol az individuum a fölsímet szükségyszerűség jegyében bontakoztatja ki önmagát – *a köz javára*. S nem az elbutított, jellegtelen, személytelen tömeget, amely kulturálatlanságából fakadóan megelégszik a giccsel, a középserrel, a szellemi többletmunkára nem készítő közérthetővel, a műanyag tudattermékkel, a monoton, steril környezettel stb. Az igazi közösségben a teljes élet lehetőségét nem az egyenlőség teszi lehetővé, hanem a föladatak, a lehetőségek és a személyes tulajdonságok sokszerűségének, sokoldalúságának megkülönböztetve egyesített társadalmi munkamegosztása.

Ehhez mindenképp meg kell teremteni annak státusbeli, pénzügyi és erkölcsi föltételrendszerét, hogy a speciális szakértelem a különböző szakterületek munkamegosztásában, döntési mechanizmusában elfoglalja a neki megfelelő helyet. Különben ne habórodjunk föl – tárgyunknál maradvá – ha a legöntudatosabb és -etikusabb iparművészeink szabotálják a rájuk méltatlanul kiosztott szerepköröket, vagy a magánkereskedelemben fejtenek ki sokszor rangon aluli, bár annál kifizetődőbb tevékenységet. A szerves egység nem az egymással egyenlő, gépiesen fölcserélhető, hanem az egymástól lépték és mérték szerint különböző elemek természetes találkozá-

sa, ha úgy tetszik, metamorfózisa, a szabadság jegyében. Az iparművészek és művelőinck elsőrendű etikai követelménye kell hogy legyen tehát, hogy ember-tárgy intenzív kapcsolatát a pusztá birtoklási, tulajdonosi szerepkörből az önmegvalósítás magasabb szociális nivójára emeljék és az egyre bővülő és közvetlenebb társadalmi érintkezés felé tereljék. (Ezt a funkciót akár interperszonális designnak is nevezhetjük, ha az elnevezéseknek itt egyáltalán van valami jelentősége.) A közösség csupán típust teremt. A személyiség akkor és ott kezdődik, amikor és ahol az ember a típust földolgozza és individualizálja, s így minél több kollektív kategóriát tudatosít önmagában, az individuáció annál magasabb fokát éri el. A személyiségnek ugyanis végső soron egyetlen közösségi kategóriája lehet: az emberiség. Ezért is lehet számunkra oly tanulságos modell minden kor és hely internacionális szemléletű népművészete és magas kultúrája.

Századvégünk kettős szorító perspektívája és ígérete: vagy egyetlen katasztrófa... Vagy: a jövő már most körvonalazódó („technikai és human”) kultúrája nagy valószínűséggel – a társadalom fejlődésével párhuzamosan – értékörző és -teremtő, egyszerűsített valóságtükröző, közösségi és szerves világképet adó lesz. Ennek modelljei pedig nem föltétlenül a reneszánsztól kezdődő időszak szorosan osztályérdekekhez tapadó (a maguk idejében jobbra rövid távú társadalmi-politikai célok szolgálatára kitermelt-támogatott) grand art-jának produktumaiban vagy ezek eklektikus montázsaiban, mozaikjaiban mutatkoznak meg a legtisztább formában. Sokkal inkább a mindenkori társadalmi lét fő sodrában – s nem pedig az alsó vagy felső perifériáján! – nemzedékről nemzedékre örökített-csiszoló-dott, sűrítmenytípusú népművészeti,

valamint bármely magas kultúra ihlette kisebb-nagyobb léptékű, funkcionális és szakrális rendeltetésű művekben, műegyüttesekben, tárgyakban, épületekben. Vagyis kiváltképp a természeti-társadalmi mozgásokba való organikus beépülésük, *emberszabású funkcionálási rendjük* alapján tekinthetők számunkra meghaladni való példának. Nem a korábbi természeti-társadalmi-gazdasági viszonyoknak megfelelő, de azokkal szükségszerűen letűnt lét- és tudatforma, valóságmagyarázó modell, környezetkultúra stb. mechanikus, kritikátlan, egy az egyben való adaptálásáról van tehát szó, hanem, hogy képesek vagyunk- és leszünk-e a múlt-jelen-jövő tanulságait és lehetőségeit olyan összefüggérendszerben szemlélni, technikailag meghaladni és vizuálisan leképezni, amelyben minden fölmerülő probléma megoldásában, minden adandó alkalommal nem kell nullpontról startolnunk.

„Végül is mit tudunk ma arról, hogy mit tudtunk valaha? – kérdezi egy tanulmányában a népművészet elmélyült kutatója, *Pap Gábor*. – ... Sajnos, igencsak keveset, s azt sem mindig jól. Ezt a témát aligha lehet ma »komoly« társaságban szóba hozni, hogy az okosabbak ránk ne legyintenek: ugyan már, miféle kérdés ez a toronyházak, az atomerőművek, az űrszondák korában? És ilyenkor az ultima ratió rendesen a »budi kontra angol vécé« képlet, amely ellen, ugye, nem lehet érvelni...

Nem is érdemes. Viszont elgondolnodni a példán annál inkább. Tehát: egy elhanyagolt, büzt és kórokozókat árasztó kertvégi bódé hátrányait hangsúlyozni egy most épített, még tiszta, jól fűtött (és a sors különös kegyel-

méből éppen javításra sem szoruló) új klozettel szemben – értelmetlen, mi több, méltatlan dolog. Aki viszont nem veszi észre a régimódi árnyékszék alapvető előnyét a modernnel szemben, azt tudniillik, hogy a tartalma a mindenkori szükségletektől megszabott ritmusban, saját erőből és minimális technikai fölszereltséggel is maradéktalanul visszaépíthető a természetbe, és ezáltal egy sejtnyi élet háztartásába a maga helyén szervesen illeszkedik bele, aki tehát mindezt nem látja be magától, az – úgy sejtjük – a lényegét téveszti szem elől a hagyományos népi műveltségnek: azt, hogy szerves fölépítésű, és megnyilatkozásai egyetemes érvényűek.

... Amint a szerves világban valamennyi sejt külön-külön is teljes információmennyiséget tartalékol az egész élőlényről – más szóval: egyetlen sejt fennmaradása esetén is megvan rá elvből a lehetőség, hogy a teljes lény, sőt az egész élővilág rekonstruálódjék –, hasonlóképp a népművészet (tágabban: a népi kultúra) is olyan elemekből épül föl, amelyek mindegyike – eredetileg és potenciálisan – a műveltség teljességét rejtjelezi különleges töménységű, ám éppen ezért a végtelenségig újra és újra oldható-fejthető sűrítvényekben. (Elmondhatjuk-e ugyanezt a mi mai kultúránkról? És ha nem, az előny vajon a mi részünkön van?...)” És a kérdést napjainkban külföldön és nálunk, például az országos iparművészeti kiállítás kapcsán is különböző nézőpontokból, más és más elvi-gyakorlati igazolásokkal és végkövetkeztetésekkel egyre többen teszik föl.

MENYHÁRT LÁSZLÓ

BUDAPESTI HÍRLAPBOLTOK CÍMJEGYZÉKE

AHOL A PALÓCFÖLD MEGVÁSÁROLHATÓ

1. V., Váci u. 10.	185-604
2. V., Szabadsajtó u. 6.	184-840
3. SUGÁR Üzletközpont, Örs vezér tér	843-160/69
4. Magyar jakobinusok tere, Déli pu.	
5. Szt. István krt. 25.	314-334
6. V., Felszabadulás tér 4. (Párizsi udvar)	181-401
7. I., Bem u. 9.	352-346
8. József nádor tér 1.	185-850
9. CORVIN Áruház	335-551
10. Lenin krt. 17.	423-929
11. Hegedüs Gyula u. 43.	491-505
12. Baross u. 59.	131-286
13. SKÁLA Áruház	852-222/28
14. Petőfi Sándor u. 17.	189-013
15. Rákosfalva-park 3/c. (XV.)	
16. Hírlapbolt (KHI) V., Bajcsy-Zs. u. 76.	116-269

valamint

- a megyeszékhelyek hírlapboltjaiban és hírlappavilonjaiban;
- Nógrád megyében minden postahivatalban és hírlappavilonban.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál *Radácsi László*

Dr. Fancsik János *Dr. Szabó Károly*

Dr. Molnár Pál *Dr. Tamáskovics Nándor* *Pál József szerkesztő (kritika)*

Németh János *Tóth Elemér*

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)

Kelemen Gábor (riport, szociográfia)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Dr. Praznovszky Mihály (hagyomány)

Czinke Ferenc (művészet)

Dr. Tamáskovics Nándor (kritika)

Főszerkesztő: **BARANYI FERENC**

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztályának lapja.

Főszerkesztő: *Baranyi Ferenc*. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 211-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.*

ISSN 0555-1167

Index: 25-925

Készült a Nógrád megyei Nyomdaiipari Vállalat salgótarjáni telephelyén, 1000 példányban 5,6 (A/5) terjedelemben. P. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 84.1497 N. S.

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD

1984 MAJ 0'71